

VÕRU MAAKONNA ARENGUSTRATEEGIA 2035+

Võru maakond 2019

Kiri aastast 2035

Varajane hommik. Kevade lõhnad lausa kisivad õue, aga mina istun siin oma lahti rullitud ekraani taga ja kirjutan Sulle neid ridu. 'Kirjutan' kõlab veidi vanamoodsalt, aga mulle ikka meeldib seda sõna pruukida. Õhuke kilekraan, mille ees ma istun, „loeb“ mu mõtteid ning manab need nagu hologrammina silme ette, et saaksin visualiseeritud sõnu näpuga ümber sättida ja salvestada. Tead küll seda uusimat lahendust, mida igal pool reklaamitakse. Ma alles õpin seda kasutama. Nad ise ütlevad selle kohta 'sõnamanamine' või 'sõnaliseerimine', ent mulle tundub 'kirjutamine' endiselt suupärasem.

Jah, kummaline on kiigata sinna paari kümnendi tagusesse aega, kui me Sinuga viimati koos neid strateegiamõtteid mõtlesime – mis saab Võrumaast ja Setomaast, mis saab elust üldse. Aasta 2035 tundus siis kusagil kaugel tulevikus, aga nüüd me siin oleme, esimese eduka Marsimissiooni järgses ajastus. Ilmaelu on vahepeal teinud ootamatuid pöördeid. Kes meist oleks osanud toona kõiki neid viimaste aastate arenguid nii täpselt ennustada. Üht-teist läks siiski täppi. Mis Sa ise arvad: oli see tookordsete otsustajate tarkus või kohalike inimeste õige tunnetus, või hoopiski puhas juhus, et meie kodukant on paljudest suure ilma hädadest puutumata jäänud?

Ma usun, et see elu, mida mina täna siin enda ümber näen, rõõmustab Sind ka. Sa oled nüüd küll kaugel, aga meie ühine kodupaik mõjub tõepoolest natuke nagu paradüüsaarena selles tormituulte räsitud ilmameres! Vaatan enda ümber ja mõtlen, et kõige rohkem panime me mööda inimeste töötegemise ja elukorralduse ennustamisel. Meie kõigi ümberõpet ja igapäevaelu muutusi mõjutab kogu see globaalse kliimamuutuse värk nii kiiresti, et seda oligi võimatu ette näha. Kuid täna meelitavad kivilinnad vähem kui loodus ja maaelu. Inimesed elavad teistmoodi. Nad on õnnelikud. Teevad üksnes sellist tööd, mis neid tõesti inspireerib ja arendab, sõltumata ajast, kohast, sissetulekust. Meil siin on nii, et motivatsioon midagi teha lähtub igati enda elueesmärkidest, sissetulek ega äraelamine pole enam üldse küsimus. Küsimus on pigem, kuidas rohkema raha teenimise asemel paremini kogukonda ja ühiskonda teenida! Kuidas Sulle see turumajanduse järel tulnud tänumajandus meeldib? Mulle isegi väga. No kes oskas sellist asja toona ette kujutada. Vähemalt ma ei mäleta, et keegi oleks sarnase idee mõnel arutelul välja pakkunud...

Nojah, kliimast ei saa me enam üle ega ümber. Kuidas teil seal, oled ära harjunud? Päike ju kohati lausa lõõmab. Maa atmosfäär ikka soojeneb, poolused ikka sulavad. Asja lugesin aga teadlaste värskest raportist, et globaalse kliimamuutuse tempo on õnneks aeglustumas – eks need viimase tosina aasta rahvusvahelised pingutused on ka suured olnud. Meiegi oleme siin Võrumaal ja Setomaal olulise panuse andnud, et kliimat tasakaalustada. Meie hästi hoitud ja hoolivalt majandatud metsad aitavad koduplaneedil hingata, meie puutumatud sood ja rabad salvestavad süsinikku rohkem kui jaheda temperatuuri päevil. Seda väärtust osatakse nüüd hinnata kui loodusvara: meie metsad, sood ja rabad on saanud investeerimisobjektiks, mis toodavad odava raha asemel eluks vajalikke keemilisi ühendeid, ja omanikele seeläbi suuremat tulu kui eales varem. Rääkimata igasugusest lisaväärtusest, mis meie puhtas looduses hoiul – liigirikkus, marjad-seened, vaikus ja rahu.

Tead, ma mõtlen, et kogu see kliimamuutuse värk on olnud ikka üks eriline õnnistus. Nüüd Sa muidugi vaidled mulle vastu, et millise hinnaga ja kindlasti oleks saanud ka teisiti. Aga ei oleks ju! Vaata neid globaalpoliitilisi protsesse: täna tuleb tagantjärele küll tunnustada, et üks kliimakatastroof kulub inimkonnale aeg-ajalt hädasti ära. Kas Sa arvad, et riigijuhid oleksid muidu päeva pealt sõjakirved matnud ja võidurelvastumise miljardid ultrainnovaatiliste lahenduste väljatöötamiseks investeerinud? Kindlast mitte. Ainult tänu sellele õnnestus ju üheskoos need suured muutused üle elada. Ja võtame või kosmosetehnoloogiad. Kui asteroididelt maavarade kaevandamise tulu oleks jäänud ainult üksikute multiplanetaarsete triljardäride kätte, poleks meil täna sellist Maad ja sellist elustandardit. Meil poleks elamisväärsed koduplaneetigi enam! See tundub siiani uskumatu, et Maal nii lühikese ajaga nii pöördelised muutused läbi suudeti teha. Ka kliimapõgenike hordid ei ole meie kuplite ja orgude vahele tunginud, ning ega neid paista ka kusagilt. Pigem

paistab, et meie oma nutikaid noori ja haritlasi siia varsti rohkem hästi ei mahu – nii ainulaadse paiga kuvandi on see meie maakond saanud.

Kohalikul tasandil käis meil siin kõik sama kiiresti. Nagu inimeste teadvuse seisund oleks korrastealt muutunud. Võta kasvõi meie mail kasvatatud ja töödeldud puhas toit. Kes oleks osanud paarikümne aasta eest arvata, et mahetootjate panust sellisel moel väärtustama hakatakse, ja mitte ainult kodukandis, vaid ka kaugemal. Puhas toit on täna kullahinnaga – ainult selle vahega, et kulda ei saa endiselt süüa... Küll on hea, et need meie missioonitundega mahetalunikud suutsid vahepealse keerulise aja üle elada ja jõudsid koduplaneedi uue ärkamisaja ära oodata. Ja ärkasid ka teised ettevõtjad. Kõiksugu nutikaid säästva majanduse lahendusi on nüüd nii palju, et teistsugusena ei kujutagi elu enam ette.

Kõige rohkem rõõmustan ma aga meie laste üle. Kui Sa näeksid, millise õhinaga nad iga päev kooli lähevad! Ega nad seal ju tegelikult käima peakski, kõik teadmised saab salvestada otse nende „kövakettale“. Teie lastel on see vist nüüd samamoodi? No jah. Nad lihtsalt tahavad koolis käia. Mäletad seda faktide tuupimist ja hindamist meie kooliajal. Nüüd pannakse hindeid mitte teadmiste, vaid uute avastuste, leiutiste ja selgeks õpitud kogemuste eest. Neid avastusi ja kogemusi nad seal koolis omavahel koguvadki. Loovalt ja mänguliselt, natuke nagu elu ja olukordi tükkideks lahti võttes ja siis jälle kokku pannes. Kuidas see täpselt käib, ma ise ka ei tea, aga nii nad koju tulles räägivad.

Midagi pole öelda, elu on nüüd siin ikka hoopis ilusam ja elusam! Ka meiesugused „vanurid“, terved ja terved, elavad hästi. Ma tean, Sa poleks seda uskunud – eks sa sellepärast ju ära kolisidki. Sa ei uskunud seda isegi toona, kui me neid strateegiamõteteid koos mõtlesime: et küll see vanem põlvkond ikka vinduma jääb, ei oska nad elust rõõmu tunda ega midagi... Ma ütlen Sulle, asi on täpselt vastupidi! Mina oma 62 eluaastaga tunnen end jätkuvalt värske ja noorena, vähemalt pool elu ju veel ees. Ja küll ma jõuan neid taaskehastumise plaane edaspidi teha, nagu ütles ka mu elukaarenõustaja viimatisel kohtumisel. Sellega on veel aega. Pension fiksub, süda tuksub, loodus kutsub – mis Sa veel paremat oskad tahta! Kui tekib soov kuhugi minna, tellin isesõitva auto kohale ja lasen end sõidutada. Vahel vanast harjumusest istun ise ka rooli taha, aga see rohkem lõbu pärast või nagu nostalgiaks. Just eile arutasime elukaaslasega: me kõik peame olema

ikka väga õnnelikud, et sellisel pöördelisel ajal otsustasime siia planeedile kehastuda. Mõtles, mis me kõik läbi oleme elanud, Sina ka, ja kuhu praeguseks jõudnud!

Kui Sa nüüd veel kahtled, kas tulla meid vaatama siia vanale Võromaale ja Setomaale, siis ma ütlen sulle viimase asja. Kuula nüüd: uma kiil, uma mekk, uma leht, uma savvusann – need pole kuhugi kadunud, vaid on olemas rohkem kui kunagi varem. Ja seto leelo ja kõik muu. Meie mitmekeelne elav kultuuriruum, kõik see uma ja hää, millest sa alati unistasid, elab ja hingab täiel rinnal. Muuseas, ühte uudist Sa kindlasti polegi veel kuulnud. Teadlased tegid äsja katsetega kindlaks, et see igiammune rahvatarkus, mille üle me ka Sinuga mitu korda saunalaval vaidlesime, see peabki paika: et kui tavaline saun puhastab üksnes inimese füüsilise keha, siis suitsusaun puhastab ka inimese energiakeha. Nii on. Teaduslikult tõestatud.

Sellised lood meil siin. Ega mul muud praegu lisada polegi, lähen nüüd õue. Linnud lausa rõõgivad, et miks ma välja ei tule. Saan neist juba päris hästi aru. Meil nimelt algasid varakevadel lindude keele kursused, kujutad Sa ette! No hea küll. Ole ikka tervitatud seal kaugel!

Ja kui Sul vähegi mahti, anna ise märku. Ma rullin siis oma ekraani lahti ja saame suhelda – silmast silma ja südamest südamesse, nagu nüüd öeldakse. Seniks saadan Sulle siit ammuste aegade meenutuseks ühe Rahmani Jani laulukese, mille Kalkuna Mari ammuilma tagasi Jaapanimaal hitiks laulis. Mäletad küll, kuidas me seda Sinuga ühel Uma Pidorl kuiva kurguga kõrvuti kooris hüüdsime: „Määne om seo maa, miä taast edesi saa.“

Kas see kõik on muinasjutt, kuulen Sind küsivat. Jah, ei ole.

Hääd Haani mätta otsast

Erkki

SISUKORD

SISSEJUHATUS	2
1. VÕRU MAAKONNA VISIOON 2035+	3
2. VÕRU MAAKONNA VÄÄRTUSED	4
3. STRATEEGIAKAART	5
4. STRATEEGILISED EESMÄRGID	6
4.1. ÖNNELIKUD JA TEGUSAD INIMESED	6
4.1.1. Heaolu valdkond	6
4.1.2. Elukestva õppe valdkond	7
4.1.3. Kestliku kogukonna valdkond	10
4.2. ROHKETE VÕIMALUSTEGA MAJANDUS	13
4.2.1. Majandusvaldkond	13
4.3. KULTUURILINE OMAPÄRA	15
4.3.1. Kultuuri ja eripära valdkond	15
4.4. ARENGUT TOETAV TARISTU JA MAINE	17
4.4.1. Taristu ja keskkonna valdkond	17
4.4.2. Maine valdkond	20
5. VÕRU MAAKONNA VISIOONI, VALDKONDLIKE VISIOONIDE JA EESMÄRKIDE SEOSED	21
5.1. STRATEEGILISTE VALDKONDADE OMAVAHELISED SEOSED	23
6. ELLUVIIMISE KORRALDUS	24
6.1. SEIRE	25
7. RUUMILINE KAART	26
LISAD	27
LISA 1. MAAKONNA HETKEOLUKORRA ÜLEVAADE	27
LISA 2. ARENGUSTRATEEGIA SEOSED TEISTE ARENGUDOKUMENTIDEGA	27
LISA 3. TEGEVUSKAVAD JA SEIRENÄITAJAD	27

SISSEJUHATUS

Võru maakonna arengustrateegia on dokument, mis hõlmab Võru maakonna omavalitsuste, ettevõtjate ja elanike ühiseid plaane maakonna arendamiseks kuni aastani 2035+.

Arengustrateegia on Võru maakonna inimeste nägemus oma kodumaakonna eesmärkidest ja arengut toetavatest tegevustest. Sealjuures on uue arengustrateegia koostamisel arvesse võetud ka eelmise strateegia materjale, maakonnaplaneeringut ning riiklikke ja kohalikke arengukavasid.

Arengustrateegia koostamise protsessi koordineeris SA Võrumaa Arenduskeskus. Läbi viidi visiooniseminar, maakondlik arengupäev ning valdkondlikud teemarühmade kohtumised, millesse olid kaasatud erinevate elualade esindajad ja eksperdid. Läbi viidi ka arengustrateegia küsitlus elanikkonnale ja ettevõtjatele. Lisaks toimusid intervjuud Võru maakonna arengus olulist rolli omavate partnerite ja organisatsioonidega. Maakonna arengustrateegiat tutvustati maakonna kohalike omavalitsuste volikogudele.

Võru maakonna arengustrateegia 2035+ eelnõu avalik väljapanek toimus ajavahemikul 05.11.2018-19.11.2018. Arengustrateegia materjalid olid kättesaadavad maakonna kohalike omavalitsuste ja SA Võrumaa Arenduskeskuse veebilehtedel. 13. novembril 2018. a toimus kultuurimajas „Võru Kannel“ maakonna arengustrateegia tutvustamine ja arutelu.

Arengustrateegia dokument sisaldab maakonna visiooni aastaks 2035+, olulisi väärtusi ning kõige olulisemaid tegevussuundasid maakonna arengu kavandamisel arendusvaldkondade kaupa. Arengustrateegia dokumendi juurde kuulub 3 lisa. Dokumendi lisa 1 asub maakonna hetkeolukorra ülevaade koos andmetabelitega, lisa 2 on arengustrateegia seosed teiste arengudokumentidega ning lisa 3 tegevuskavad ja seirenäitajad.

Võru maakonna arengustrateegia koostamise materjalid on kättesaadavad SA Võrumaa Arenduskeskuse veebilehel <https://vorumaa.ee/arendus/arengustrateegia/>

Strateegia koostamisel on arvestatud Rahandusministeeriumi poolt välja töötatud maakondade arengukavade uuendamise metoodilise juhiseiga.

SA Võrumaa Arenduskeskus ja strateegia koostajad tänavad kõiki antud panuse eest.

1. VÕRU MAAKONNA VISIOON 2035+

Meie maakond on õnnelike ja tegusate inimeste, rohkete võimaluste ning mitme kultuuriruumiga maa.

Võro keelen: *Võro maakund küünüs mitmõhe kultuuriruumi, pakk pallo võimalusi ja om kodos rõõmsilõ ni tegüsile inemiisile.*

Seto keeli: *Mi maakunnah omma' õnnõligu' ja võrksa' inemisõ', siihom hulga võimaluisi ni mitu eissagamast kultuuri.*

Inglise keeles: *Our county is a place of aspiring and joyous people. It is known for its numerous possibilities and distinct cultural heritage.*

Visioonist tulenevad maakonna strateegilised eesmärgid (edaspidi SE), mis on edasiste arendustegevuste põhifookuseks:

- **Õnnelikud ja tegusad inimesed.** Meie inimesed panustavad ühiskonda vastavalt oma tugevustele ja andele kogu oma elukaare vältel, elavad kaua ja tervena. Meil on piisavalt võimalusi eneseteostuseks ja arenguks ning meile on tagatud võimalused igakülgseks elukestvaks õppeks. Me väärtustame oma kodukohta ning oleme selle üle uhked. Me oleme ettevõtlikud ja nutikad. Me ei jäta üksteist ükski, me oleme hoitud. **(SE1)**
- **Rohkete võimalustega majandus.** Meil on rohkelt võimalusi ettevõtmiseks ja ametialaseks eneseteostuseks. Meie ettevõtjad on paindlikud, rakendavad kasulikke uuendusi ja vääringavad kõrgelt kohalikku ressursi. Ettevõtluskeskkond ja noored kannavad edasi maakonnale omaseid väärtusi. Ettevõtjad ja avalik sektor teevad tihedalt koostööd ühiste eesmärkide saavutamiseks. **(SE2)**
- **Kultuuriline omapära.** Võru maakonnas on kaks omanäolist kultuuriruumi (vana-võromaa ja seto), millele baseerub kohalik identiteet. Hästi säilinud ja edasi kantud keele-, kultuuri- ja looduspärandi tõttu on meie inimestel tugev paigatunnetus. Keeleline

ja kultuuriline omapära on kogukondade sidujaks ning üheks ettevõtluse (ennekõike turismi) mootoriks. (SE3)

- **Arengut toetav taristu ja maine.** Arengut toetav taristu ja maine on strateegiline eesmärk, mis on eeltingimuseks teiste eesmärkide saavutamisele. Et meie inimesed saaksid olla õnnelikud ja tegusad, et majandus saaks kasvada rohkete võimaluste najal ning et kultuuriline omapära toimiks arengumootorina, on tarvis sobivat taristut: transpordi, energeetika, kommunikatsiooni, veemajanduse ja jäätmete käitluse ning ka majanduslikku, sotsiaalset, kultuuri, spordi ja vaba aja veetmise taristut. Samuti on oluline maakonna hea maine, mis toetab strateegias seatud eesmärkide saavutamist. (SE4)

2. VÕRU MAAKONNA VÄÄRTUSED

Võru maakonna arengu kavandamisel tuginetakse kolmele põhiväärtusele:

- **Meie inimesed.**
Meie inimeste õnn ja hea toimetulek on kõige olulisem. Me oleme tugeva kogukonna- ja õlatundega ning oskame läbi rääkida ja teha koostööd. Me oleme uudishimulikud ning hoolivad nii iseenda kui ka maailma vastu.
- **Puhas loodus ning elukeskkond.**
Meie maakonna loodus on omanäoline: lopsakad metsad, rohked järved ja jõed, mäed ja orud, käänulised teed, künklikud põllud ja rohelised asulad. Meil on ruumi, õhku, avarust ja võimalusi tegutsemiseks. Et seda hoida, elame ja majandame säästvalt ja nutikalt.
- **Keeled, kombed ja kultuurid.**
Meil on kaks suurt kultuuriruumi ning nendel tuginev tugev ühtekuuluvustunne. Me hoiame võru ja seto kultuuri ja keeli, kombeid ja pärimusi.

**Aigu om. Inemiisi om. Mõtsa om.
Vunki mano!**

---

3. STRATEEGIAKAART

Võru maakonna arengustrateegias on **neli strateegilist eesmärki** (õnnelikud ja tegusad inimesed, rohkete võimalustega majandus, kultuuriline omapära ja arengut toetav taristu ja maine).

Nende eesmärkide saavutamiseks vaatleb strateegia lähemalt seitset erinevat valdkonda:

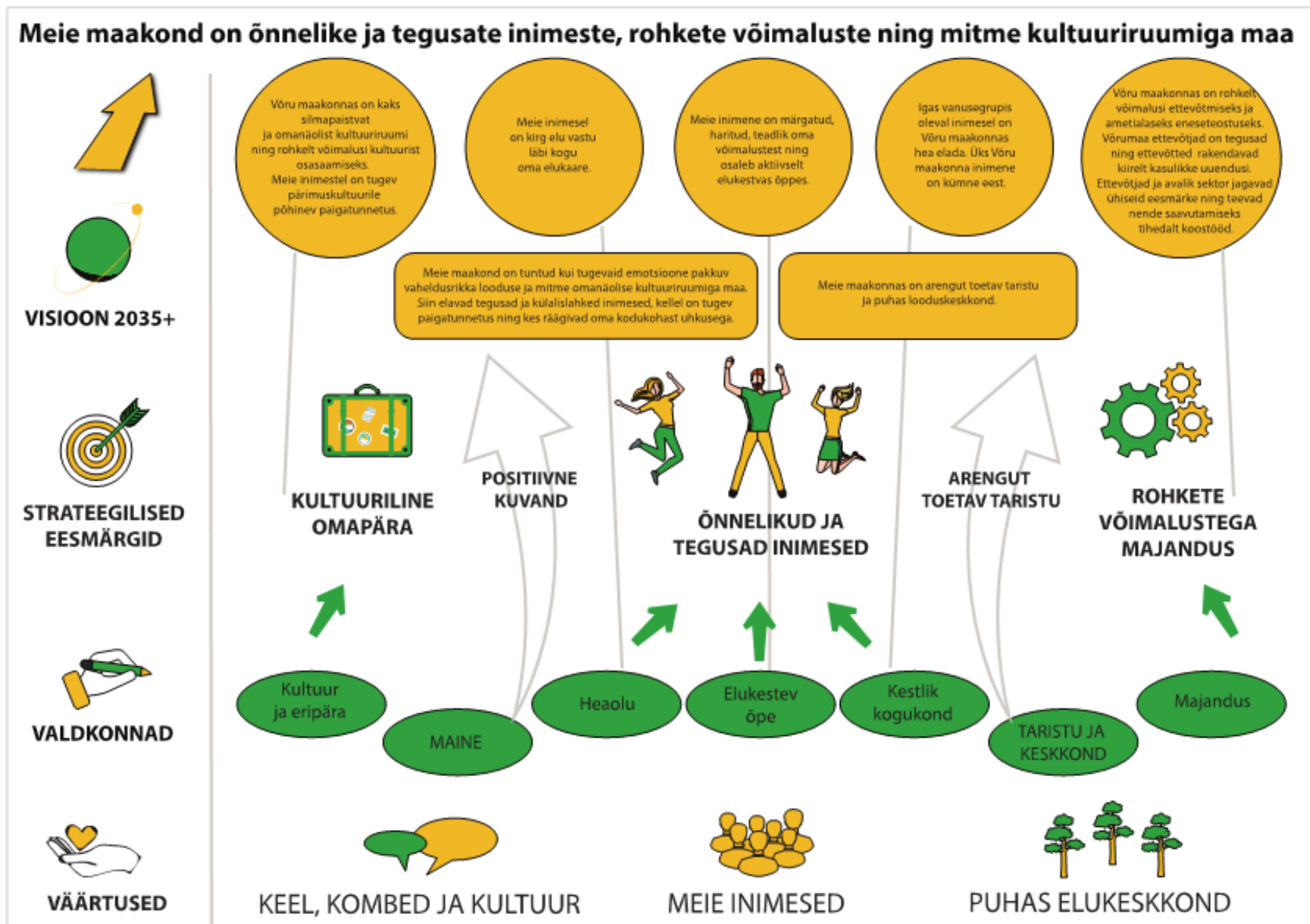
- 1) heaolu;
- 2) elukestev õpe;
- 3) kestlik kogukond;
- 4) majandus;
- 5) kultuur ja eripära;
- 6) taristu ja looduskeskkond;
- 7) maine.

Igal valdkonnal on omakorda **valdkondlik visioon**, millele põhinevad **valdkonna eesmärgid** ja **tegevussuunad**.

Võru maakonna arengustrateegia visiooni, strateegiliste eesmärkide, valdkondade ja väärtuste seoseid kirjeldab ülevaatlik strateegiakaart (joonis 1).

4. STRATEEGILISED EESMÄRGID

4.1. ÕNNELIKUD JA TEGUSAD INIMESED

4.1.1. Heaolu valdkond

Võru maakond on Eesti keskmisega võrreldes kiiremini vananev, väheneva elanikkonnaga ja suuremate tervisest ja toimetulekust tingitud probleemidega piirkond. Maakonna jätkusuutlikkust pärssiv lõhe majanduse ja tööturu võimaluste ning sotsiaalkaitsesüsteemi vajaduste vahel on Eesti üks suurimaid.

Meie eesmärgiks on vähenevate ressursside tingimustes rahuldada suurenevat nõudlust lahenduste ja teenuste järele. Heaolu valdkonna prioriteet on iga inimese eneseteostuse toetamine igas eluetapis. Oluline on motiveerida inimest andma tema võimetele vastavat maksimaalset panust ühiskonna toimimisse. Lisaks on vajalik turvatunde loomine, mis aitab raskuste või kriisisituatsioonidega edukalt toime tulla.

Inimese heaolu sõltub kõige enam kolmest tegurist: kogukondlikud suhted (sotsiaalne sidusus), haridus (andeid väärtustav elukestev õpe) ja tööhõive (eneseteostus). Avalik sektor koostöös partneritega era- ja kolmandast sektorist loob võrdsed võimalused igale inimesele nende tegurite tagamiseks ning tervist ja heaolu toetavate valikute tegemiseks.

Meie inimeste pika ja täisväärtuslikuna elatud elu tagamisel on tähtis, et kõik maakonna käekäiku juhtivad partnerid käsitlevad heaolu teemasid strateegilise valdkonnana, et avaliku sektori korraldus vastab kiiresti muutuvatele oludele ning kaasab kogukonda.

Heaolu valdkonna visioon 2035+

Meie inimesel on kirk elu vastu läbi kogu oma elukaare.

Heaolu valdkonna eesmärgid on:

- Meie inimene elab kaua ja tervena (vähendada erinevust tervena elatud aastates võrdluses Eesti keskmisega).
- Meie inimene leiab eneseteostust kogu elukaare vältel (sh suurendada tööhõive määra eakate (70+), noorte (15-24) ja vähenenud töövõimega inimeste hulgas).

- Meie inimene on hoitud. Võrdsed võimalused ja sidusad kogukonnad (vähendada materiaalse ilmajäetuse määra).

Peamised tegevussuunad on:

- **Hooliv inimene.** Toetame tugeva piirkonna identiteedi säilimist ja elu austavaid hoiakuid, mis aitavad kasvatada sidusat ühiskonda ning luua iga inimese jaoks kuuluvuse ja vajalikkuse tunnet.
- **Terved valikud.** Väärtustame tervist toetavaid valikuid ja vähendame tervisest tulenevat ebavõrdsust.
- **Võrdsed võimalused.** Arendame avalikku ruumi, teenuseid ja eneseteostuse võimalusi nii, et need arvestavad inimeste eripärasid ning vajadusi ja toetavad erinevate ühiskonnagruppide (noored, eakad, erivajadustega inimesed, lastega pered, üksikvanemad, omaste hooldajad jne) võimetekohast osalemist ühiskonnaelus ja tööhõives.
- **Kogukond kui partner.** Kaasame kogukonna avalike teenuste loomisse ja osutamisse ning anname kogukondadele suurema vabaduse ja vastutuse inimeste heaolu tagamisel.
- **Hooliv omavalitsus.** Sotsiaalhoolekandeline abi kättesaadavuse ja kvaliteedi tagamiseks kogu maakonnas hoolitseva personali olemasolu eest ning säilitame ja/või arendame taristut ning tehnoloogilisi lahendusi.
- **Kättesaadav arstiabi.** Tagatud on kvaliteetsete tervishoiuteenuste kättesaadavus esmatasandi terviskeskustes, perearstikeskustes ja Lõuna-Eesti Haiglas.
- **Tark juhtimine.** Toetame heaolu valdkonna kiiret arengut ja innovatsiooni.

4.1.2. Elukestva õppe valdkond

Võru maakonna elanike haridustase on Eesti keskmisest madalam, samuti on madalam nende inimeste hulk, kes osalevad ümber- ja täiendõppes või võtavad muul moel osa elukestva õppe programmidest. See on väljakutseks meie piirkonna ettevõtlikele, kogukondadele ning muude valdkondade arengule. Koolide jaoks on probleemiks aga õpetajaskonna keskmisest kõrgem vanus ning tugispetsialistide nappus, mis vähendab koolide paindlikkust reageerida õpikäsitluse muutusele ning pakkuda sobivaimat tuge hariduslike erivajadustega lastele.

Hariduse valdkonnas on meie üheks olulisemaks väljakutseks luua soodsad tingimused elukestvaks õppeks nii haridustaristu arendamise kui ka hoiakute muutmise kaudu. Näiteks on oluline läbi järjepideva teavitustöö teadvustada nii õpilaste kui ka täiskasvanute hulgas vajadust elukestvalt õppida ning tõsta kutsehariduse mainet.

Võru ja seto keele edasiandmise elava ja igapäevaselt kasutatava keelena peab tagama haridusvaldkond (keelepesad ning koolitunnid võru ja seto keeles) üksteist toetavas tihedas koostöös kodude, kogukonna ja omavalitsustega.

Haridustaristu arendamisel ja ressursside kokkuhoiduks tuleb koolid muuta avatud keskkondadeks, et lisaks õpilaste õpetamisele pakutaks koolides ka koolitusi ja kursusi täiskasvanutele (sh lapsevanematele) ning eakatele (nt väärivate ülikool).

Täiskasvanukoolituses on võimalik ära kasutada kaasaegseid tehnoloogilisi lahendusi, et muuta koolitustel osalemine kõigile kättesaadavaks.

Asutusi, kes pakuvad Võru maakonnas erinevaid koolitusi ning haridusprogramme, on mitmeid (lasteaiad, koolid, Võrumaa Kutsehariduskeskus, Võru Instituut, Seto Instituut, muuseumid, Rajaleidja, Töötukassa, noortekeskused, päevakeskused ja erinevad vabaühendused). Piiratud ressursside tingimustes on üheks väljakutseks kujundada nende asutuste baasil välja valdkondlik võrgustik, et planeerida koolitusi ja programme süsteemselt ning sünergiliselt.

Jätakuvalt tuleb otsida paremini toimivaid lahendusi, kuidas toetada hariduslike erivajadustega (HEV) laste toimetulekut formaalses haridussüsteemis. Lahendused, millega HEV laste individuaalset arengut toetada, peavad olema tõhusad, sobivad, paindlikud ning arvestama õpilaste vajadustega. Maakonnas tuleb välja arendada ka sobivaid võimalusi erinevate füüsiliste ja vaimsete erivajadustega õpilaste haridustee jätkamiseks kutseõppes.

Üheks väljakutseks Võru maakonna haridusmaastikul on pakutava hariduse mitmekesistamine läbi alternatiivhariduse soodustamise, et iga laps saaks õppida talle kõige sobivamas keskkonnas. Selleks on oluline toetada erinevatel pedagoogikatel põhinevate koolide arengut Võru maakonnas ning aidata säilida nii era- kui erikoolidel.

Et tõsta Võru maakonnas hariduse tugiteenuste taset ning tagada nende ühetaoline kättesaadavus kõigile õpilastele, on oluline luua maakonnaülene hariduse tugiteenuste keskus. Keskusesse on võimalik koondada kompetents, mida õpilased vajavad, kuid mida pole kas spetsialistide puudusel või vajaduse vähesuse tõttu võimalik pakkuda iga kooli juures üksikult (logopeedid, eripedagoogid, sotsiaalpedagoogid ja psühholoogid).

Kaasaegse õpikäsitluse juurutamiseks tuleb muuta huvitava kooli ja ettevõtliku kooli põhimõtted Võru maakonnas antava hariduse kvaliteedistandardiks.

Koostöös riiklike kõrgkoolidega tuleb maakonda rajada (huvi)õppekeskus loodus- ja täppisteaduste ning informaatikapädevuste arendamiseks, mis aitaks rikastada õppetöö võimalusi ning suunata õpilasi praktiliste oskuste omandamisele tehnikavaldkonnas. Lisaks kutsehariduskeskusele vajab maakond veel (rakenduslikku) kõrgharidust pakkuvat asutust. Üheks haridusvaldkonna arengusuunaks on üldhariduskoolide, huvikoolide ning noorsootöö poolt pakutavate võimaluste tihe seostamine. Arusaamine, et haridus on osa noorsootööst ning vastupidi, aitab tõhustada koostööd koolide ja noorsootöö keskuste vahel.

Suureks väljakutseks on Võru maakonnas õpetaja ametikoha väärtustamine ning motivatsiooni loomine uute (sh noorte) õpetajate piirkonda tulemiseks. Õpetaja peab olema isiksus, kes suudab innustada noori avastama, kogema ja proovima. Et õpetajaskonna vananemisega seotud väljakutsetega toime tulla, on oluline arendada koolide vahel koostööd nii spetsialistide kui ka valikaine kususte võimaluste jagamisel.

Elukestva õppe valdkonna visioon 2035+

Meie inimene on märgatud, haritud, teadlik oma võimalustest ning osaleb aktiivselt elukestvas õppes.

Elukestva õppe valdkonna eesmärgid on:

- Elukestev õpe on populaarne ja kõigile kättesaadav.
- Mitmekesise hariduse pakkumine maakonnas.
- Haridusasutustes on piisavalt heal tasemel õpetajad ja spetsialistid.
- Kasutame oma võimalusi parimal moel.

Peamised tegevussuunad on:

- Võru maakonna elanike keskmise haridustaseme tõstmine.
- Lapsevanemate arendamine, koolitamine, toetamine.
- Õpingud katkestanud inimeste toetamine ja haridustee jätkamiseks sobivate võimaluste pakkumine.
- Paikkonna eripära ja omanäolisust arvestav üldkeskharidus.
- Huvihariduse ja noorsootöö rolli suurendamine formaalhariduses.
- Kaasava hariduse võimaluste avardamine.
- Õppimisvõimaluste vastavusse viimine tööturu ja õppija vajadustega (sh tugev karjääriõpetus).
- Kodukandi kultuuri väärtustamise toetamine, võru ja seto keele järgmistele põlvkondadele elava ja igapäevaselt kasutatava keelena edasiandmine.
- Ettevõtlikkuse arendamise toetamine.
- Põhiväärtuste arendamise toetamine.
- Õpetajate toetamine ja motiveerimine, motivatsiooni loomine uute (sh noorte) õpetajate piirkonda tulemiseks.
- Haridustöötajate enesearendamise huvi toetamine ja motiveerimine.
- Haridusasutuste juhtide kompetentsi tõstmine ja pädeva tugipersonali tagamine.
- Kogukonna võimaluste kasutamise soodustamine õppetöö toetamiseks.

4.1.3. Kestliku kogukonna valdkond

Võru maakonna aktiivsete kogukondade kujunemist mõjutab olulisel määral asustustihedus. Aktiivsed inimesed koonduvad pigem kandi- kui külapõhiselt ning hoiavad sidet ka ümbruskonna kogukondadega. Alla kümne elanikuga külasid on üle 250 ehk 46% kõigist küladest. Samuti iseloomustab Võru maakonda mitme kultuuriruumi olemasolu. Meil on kaks suurt kultuurilist kogukonda (setod ja võrokesed), esindatud on ka põlisvenelaste külad.

Võru maakonna külaseltside ja seltsingute aktiivsus on paikkonniti erinev, linnades puuduvad asumiseltsid. Paikkondlike kogukondade aktiivsuse tõstmine on oluline väljakutse.

Vähesed MTÜd on majanduslikult elujõulised, mistõttu tuleb oluliseks pidada nende jätkusuutlikkuse soodustamist. Üheks võimaluseks on sõlmida riigiasutustel ja kohalikel omavalitsustel mõjusate ja professionaalsete ühingutega pikemaajalised koostöölepingud (3-5 aastat). Samuti aitab jätkusuutlikkust suurendada võimaluste tagamine väikesteks investeeringuteks ning kogukondade suurem rahastus, raha läbipaistvam jagamine, kogukondade kaasamine ning otsuste tegemine võimalikult elanike lähedal. Kogukondade tegevus sõltub paljuski eestvedajatest. Tähtis on sädeinimeste tunnustamine, nende hoidmine ja motiveerimine.

Maakonnaplaneeringus on kirjeldatud maakonna keskuste võrgustiku areng ja pakutavate teenuste tase. Keskuste võrgustiku eesmärgiks on tagada kogu maakonnas töökohtade ja teenuste kättesaadavus ning seeläbi elukvaliteet nii linnades kui ka maapiirkondades. Avalike teenuste kättesaadavus maakonna igas paigas on kestliku kogukonna üks elementaarsetest vajadustest ja ka väljakutsetest.

Regionaalse mahajäämuse tasakaalustamiseks ning Võru maakonna elu- ja ettevõtluskeskkonna jätkusuutlikkuse tagamiseks tuleks riigil rakendada regionaalprogramme, arvestada programmide koostamisel regionaalset eripära ning kasutusele võtta maksuerisusi.

Murekohaks ja arengupiduriks on teede halb seisukord ning kruusakattega teede rohkus. Eesmärgiks on tagada, et teed oleksid probleemideta kasutatavad aastaringselt. Ühistranspordi arendamisel tuleb rakendada uuenduslikke lähenemisviise (sõidujagamine, nõudetransport, piirkonna elanike vajadustele vastav ühistranspordikorraldus- sh sotsiaaltransport, rongi- ja lennuliikluse võimalused).

Kiire internet ja heal tasemel telefoniside tuleb tagada kõikjal maakonnas.

Kestliku kogukonna valdkonna visioon 2035+

Igas vanusegrupis oleval inimesel on meie maakonnas hea elada. Üks meie maakonna inimene on kümne eest.

Kestliku kogukonna valdkonna eesmärgid on:

- Meie maakonnas on tugeva identiteediga kogukonnad, kes hoiavad ja kannavad edasi oma paikkonna keelt ja kultuurilist eripära.
- Meie maakonnas on turvalise, säästva ja keskkonnahoidliku mõtteviisiga inimesed.
- Meie maakonnas toimivad elujõulised valdkondlikud koostöövõrgustikud ja pidevalt arenevad ühingud.
- Meie maakond on parim paik laste ja noorte füüsiliseks ja vaimseks kasvamiseks ja arenguks, siin on hästi toimetulevate inimeste kasvulava.
- Meie maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt ja mugavalt kõigile kättesaadavad.

Peamised tegevussuunad on:

- Kogukonna pärandi edasikandmine moodsate vahenditega.
- Kogukondade tunnustamine, edulugude esiletõstmine.
- Maakonna kodanike kaasamine kogukondlikku ellu.
- Kultuuripärandi hoidmine.
- Puhas loodus, puhas toit, mahetootmine ja väiketootmise toetamine.
- Keskkonnateadlikkuse tõstmine ja loodusläheduse tähtsustamine.
- Kogukondlike koostöövõrgustike arendamine ja rakendamine, positiivse kogukonna kuvandi loomine.
- Seltsitegevuse toetamine suurema ühtsustunde ja heade omavaheliste suhete loomiseks. MTÜde majandusliku elujõulisuse, jätkusuutlikkuse soodustamine.
- Hea potentsiaaliga algatuste ja eestvedajate võimestamine (nt kodanikupalk eestvedajatele/aktivistidele).
- Noortele kättesaadav huviharidus, võimalused ja vahendid huvitegevuseks.
- Noorte arvamuse kuulamine ja arvestamine. Noorte märkamine ja tekkivate huvigruppide võimestamine.

-
- Perekonnad on elujõulised.
  - Toetavad tegevused väljarände vähendamiseks ning sisserände suurendamiseks.
  - Maakonna keskuste võrgustiku toimimise ja teenuste kättesaadavuse tagamine. Piirkonna avalike teenuste miinimumtaseme kehtestamine.
  - Uuenduslike transpordilahenduste, sh nõudetranspordi ja sõidujagamise kasutuselevõtt.
  - Kiire internetiside arendamine üle maakonna. Igas kodus kiire interneti ja telefonilevi tagamine.
  - Korras teed. Kergliiklusteede võrgustiku arendamine.
  - Kruusakattega riigimaanteed osakaalu vähendamine.
  - Head transpordiühendused (hästi korraldatud ühistransport, bussi-, rongi-, lennuliikluse võimalused).

4.2. ROHKETE VÕIMALUSTEGA MAJANDUS

4.2.1. Majandusvaldkond

Ettevõtete poolt vaadatuna on Võru maakonna majandusarengu olulisemad probleemid seotud vajaliku tööjõu puudusega. Samas on tööjõupuudus osaliselt tingitud ka sellest, et Võru maakonna ettevõtete ärimudelid ja tehnoloogiad on sageli vananenud ning loodav lisandväärtus madal, mis ei võimalda maksta konkurentsivõimelist palka egapakkuda tööd, mis oma sisult oleks töötajatele atraktiivne ja väljakutseid pakkuv.

Teine oluline probleem on seotud madala investeerimis- ja riskivõimekusega. Ettevõtetal ei ole piisavalt omakapitali, et teha vajalikke investeeringuid tööprotsesside efektiivsuse kasvatamiseks. Samas on keeruline kaasata ka laenuraha, sest laenuitingimused nõuavad Võru maakonnas tehtud investeeringutele valdavalt mitmekordse väärtusega tagatist. Pank hindab, et Võrus investeeritud euro on oluliselt väheväärtuslikum ja kõrgema riskiga kui Tallinnas, Tartus või Pärnus investeeritud euro.

Valdav osa Võru maakonna ettevõtetest on väikesed, mistõttu puudub neil sageli kompetents efektiivseks arendus- ja müügitöök. Samas on ettevõtete koondumine klastritesse ja võrgustikesse pigem tagasihoidlik. Puuduvad ideed, kuidas koostöös saavutada paremaid tulemusi. Samuti hindavad alustavad ettevõtted, et avaliku sektori poolne tugi on formaalne, ehkki vajatakse rohkem individuaalset abi ja nõustamist.

Kohalik ettevõtlus ei ole Võru maakonnas kunagi sama tulus nagu suure turuga suures linnas. Seetõttu on kohaliku suunitlusega ettevõtete jaoks eriti oluline, et meie maakonna inimesed eelistaksid tarbida oma maakonna tooteid ja teenuseid. Seda vajadust ei ole täna elanike tasandil piisavalt teadvustatud.

Ehkki meie maakonna ettevõtlusaktiivsus (aasta jooksul käivet näidanud lisandunud ettevõtete arv 1000 elaniku kohta) püsib Eesti keskmisega samal tasemel, on meil ometi maakonna demograafilise struktuuri tõttu just noori alustavaid ettevõtjaid vähe. Osaliselt seetõttu ei ole maakonnas ka piisavalt innovatiivseid ideid ja kaasaegseid rakendusi, et püsida lisandväärtuse tootmisel konkurentsivõimeliselt. Võru maakonda ootab ees üheksakümnendatel alustanud ettevõtjate põlvkonna vahetus, ent kogunud ettevõtjatele ei ole peale kasvamas järeltulijaid.

Võru maakonna majanduse järgmiste kümnendite võimalused peituvad ettevõtluskeskkonna paindlikkuse suurendamises ja tihedamas koostöös nii erasektori sees kui ka era- ja avaliku sektori vahel. Uued ja edasi arendatud tööstus- ja ettevõtlusalad annavad nii alustavatele kui ka juba tegutsevatele ettevõtetele võimaluse paindlikeks investeerimisotsusteks. Ettevõtlusega seotud infrastruktuuri arendamise toetamine loob ettevõtetele võimaluse jõukohaselt kohaneda hajaasustusest ning logistilises mõttes ebasoodsast asukohast tingitud probleemidega. Ettevõtluse tugistruktuuride (SA Võrumaa Arenduskeskus, Töötukassa, TSENTER jt) suurem omavaheline koostöö loob paremaid eeldused teenuste osutamiseks ning annab ettevõtetele võimaluse kompetentside kaasamiseks oma ettevõtte arendamisel. Välja arendatud

kaugtöökeskused annavad töötajatele suurema paindlikkuse elukoha valikul ja seeläbi mitmekülgsemaks eneseteostuseks meie maakonnas. Militaarsektori arendamine ning suurema sidususe tekitamine erasektoriga võimendab meie maakonna loomulikku tugevust ning avab võimaluse olemasoleva potentsiaali tõhusamaks kasutamiseks.

Majandusvaldkonna visioon 2035+

Meie maakonnas on rohkelt võimalusi ettevõtmiseks ja ametialaseks eneseteostuseks. Võru maakonna ettevõtjad on tegusad ning ettevõtted rakendavad kasulikke uuendusi. Ettevõtjad ja avalik sektor jagavad ühiseid eesmärke ning teevad nende saavutamiseks tihedalt koostööd.

Majandusvaldkonna eesmärgid on:

- Ettevõtjad, avalik sektor ja vabaihendused teevad tõhusalt koostööd ühiste eesmärkide saavutamiseks.
- Võru maakonna ettevõtted on paindlikud ja nutikad.
- Võru maakonna töötajad tunnevad rahulolu ning saavad ennast ametialaselt teostada.
- Võru maakonna ettevõtluskeskkond ja noored kannavad edasi maakonnale omaseid väärtusi.
- Kohalik ressurss on nutikalt väärindatud.
- Kaitseväge tegevus soodustab maakonna majandusarengut.

Peamised tegevussuunad on:

- Meie maakonnas on toimiv avaliku ja erasektori koostööl arendatud ettevõtlusalade võrgustik.
- Avalik sektor aitab aktiivselt otsida lahendusi ettevõtete arengutakistuste ületamiseks.
- Ettevõtlustaristu (internet, teed, inkubaatorid, ettevõtlusalad) on väljaarendatud. Avalik sektor arvestab taristu arendamiselettevõtjate vajadustega.

- Avaliku sektori pakutavad teenused on vajalikud ja annavad arenguks kasulikku tuge.
- Meie vanema põlvkonna ettevõtjad kaasavad ettevõtete tegevusse uusi juhte.
- Ettevõtted rakendavad aktiivselt innovaatilisi lahendusi ning kaasaegset ja säästlikku tehnoloogiat.
- Võru maakonna ettevõtlusmaastik ja tööturu struktuur on mitmekesine ja pakub töötajatele häid eneseteostusvõimalusi.
- Võru maakonnas on loodud võimalused paindlikuks tööeluks (ühiskontorid, kaugtöökeskused) ja pakutakse teisi kaugtööd soodustavaid teenusesid.
- Võru maakonna keskmine palk tõuseb Eesti keskmisest palgast kiiremini.
- Meie maakonna ettevõtted kasutavad oma toodete ja teenusteturunduses julgelt võru ja seto kultuuri elemente.
- Meie maakonna tarbijad eelistavad kohalikke tooteid ja teenuseid.
- Meie ettevõtjatel on olemas vajalik teave kohaliku ressursi parema väärindamise võimaluste kohta.
- Meie maakonna ettevõtted toetavad vabaühendusi elanikkonnale sportimis- ja liikumisharrastusevõimaluste pakkumisel
- Meie maakond on aastaringne turismisihtkoht.
- Meie maakonnas toodetud toit on tuntud ja hinnatud.
- Meie maakonna metsadest saadavat puitu väärindatakse kohapeal.
- Meie maakonna tootjad (sh põllumajandus-, toidu- ja tekstiilitööstuse valdkond) ja teenusepakkujad on kaitseväele kohapeal olulised lepingupartnerid. Koostöös Eesti Kaitseväge ja Kaitsealiiduga arendatakse ja propageeritakse meie maakonnas militaarettevõtluse suuremat levikut.
- Ajateenijad, liitlassõdurid ning nendega seotud külalised tarbivad aktiivselt kohalikke turismiteenuseid. Militaarmaastikest ja seal pakutavatest elamustest kujuneb turistidele oluline Võru maakonna külastusargument.
- Siin töötavad kaitsevälased valivad elukohaks meie maakonna.

4.3. KULTUURILINE OMAPÄRA

4.3.1. Kultuuri ja eripära valdkond

Lõuna-Eesti keel on üle 2000 aasta vana (algselt nimetati seda Tartu keeleks). Tänapäeval kõneldakse Võru maakonnas kahes põlises piirkonnakeeles: võru ja seto keeles. Keele kestmise seisukohast on oluline, et lisaks kodudes ja peredes võru ja seto keele kõnelemisele oleks lasteaedades loodud keelekeskkond ning koolides toimuksid tunnid võru ja seto keeles.

Võru maakonna eripäraks on mitme kultuuriruumi olemasolu ning rikkalik kultuuripärand. Seetõttu on väljakutseteks omanäoliste võru ja seto kultuuride säilitamine, arendamine ning tutvustamine, kaubamärkide edasiarendamine ja levitamine ning aastaringelt kultuuri- ja spordiürituste korraldamine, Võru Instituudi ja Seto Instituudi ning Vana-Võromaa ja Setomaa muuseumide potentsiaali maksimaalne ärakasutamine. Tähtis on maakonna omanäolisuse

toetamine ja hoidmine, omapära rõhutamine, pärandkultuuri sidumine tänapäevaga ning selle edasiarendamine.

Kultuur on tänapäeval mitmekihiline. Pärimuslike ja rahvakultuuril põhinevate kunstiliikide kõrval on tähtis osa näitekunstil, pillimängul, koorilaulul, tantsul, kujutaval kunstil ja kinol. Maakondlikult on oluline taastada Võru Linnateater, kus professionaalselt tasandil saab esitada kohalikku näitekirjandust ning mis toob kultuurilise eripära sidususe teatrilavale. Kohalikul tasandil on tähtis säilitada külateatrite tegevus. Tagada tuleb ka kinotegevuse võimaluste laiendamine üle maakonna.

Kultuurivaldkonnas on täheldatav põlvkondade vahetumise ja järelkasvu probleem. Eesmärgiks on kaasata võimalikult palju noori, pakkudes neile väljundit nii kultuuri looja kui ka publikuna.

Jätakuvalt on väljakutseks kultuuri au sees hoidmine ning eestvedajate tunnustamine ja toetamine ning koostöövalmiduse arendamine, et aidata loomeinimesi (projektijuhtimise tehnilise poole korraldamine) ning anda neile vahendeid ja teadmisi.

Rahva- ja kultuurimajadele on oluline leida maksimaalne rakendus (nt päeval ühed, õhtul teised tegevused), mis omakorda aitaks nende majandamisel kulusid optimeerida.

Väljakutseks on ka õige sihtgrupini jõudmine. Küsimus on, kuidas jõuda õigete inimesteni, et säästa vahendeid ja aega. Lahenduseks võiks olla ühise uue platvormi arendamine või olemasolevate aktiivsem kasutamine (sündmused, teenused jms).

Suurürituste toimumine annab võimaluse siduda omavahel kultuur, turism ja kohalik omapära. Eesmärgiks on veelgi paremini ära kasutada maakonna mitmekülgset loodust. Kaunis ja rikkumata loodus on ressurss, mida saab õigesti turundades maakonna huvides rakendada.

Kultuuri ja eripära valdkonna visioon 2035+

Võru maakonnas on mitu silmapaistvat ja omanäolist kultuuriruumi ning rohkelt võimalusi kultuurist osa saamiseks. Meie inimestel on tugev pärimuskultuurile tuginev paigatunnetus.

Kultuuri ja eripära valdkonna eesmärgid on:

- Erinevate kultuuriruumide ning traditsioonide hoidmine ja arendamine.
- Arvestamine erinevate vanusegruppidega (eelkõige noored ja vanemaalised).
- Piirkondade elujõulisuse tagamine ning sädeinimeste ja kogukonna eestvedajate hoidmine ja motiveerimine.
- Kultuur ja maakonna eripära (sh loodus, kultuuriruumid, kohalik toit, loomemajandus, religioon, kaitsevägi) on tõhusalt rakendatud maakonna mainekujunduses ja turismi arendamisel.
- Kultuurilise mitmekesisuse tagamine erinevate kultuurivaldkondade toetamise kaudu.
- Väliskoostöö ja rahvusvahelise suhtluse arendamine.

Peamised tegevussuunad on:

- Oma inimeste harimine, eripära ja omakultuuri selgitamine.
- Pärimuskultuuri ja teiste kultuuriliikide edendamine. Pärandkultuuri sidumine tänapäevaga.
- Noorte kaasamine ja võimaluste loomine, et noored saaksid ise kultuuri teha ja korraldada.
- Elukogenud põlvkonna kaasamine kogukondlikesse tegevustesse, et nad tunneksid, et kogukondneid väärtustab, ja aitaksid edasi kanda piirkonna kombeid ja keeli.
- Piirkondade elujõulisuse tagamine ning sädeinimeste ja kogukonna eestvedajate hoidmine ja motiveerimine.
- Omakultuuri ja eripära edasikandmine (kodu, lasteaed, kool).
- Piirkonna märkide võimestamine ja arendamine (suitsusann, seto leelo, Uma Mekk, Seto Küük, Uma Pido, Seto Kuningriik jne).
- Piirkondliku ja kohaliku eripära esiletoomine avalikus ruumis.
- Piirkonna tähtsündmuste ja eripäral tuginevate kultuuri- ja spordiürituste korraldamine ja nende lõimimine.
- Matkaradade võrgustiku arendamine.
- Ühise infoplatvormi arendamine või olemasolevate platvormide aktiivsem kasutamine (sündmused, teenused jms).
- Rahvusvahelistes ja piiriülestes programmides ja projektides osalemine.

4.4. ARENGUT TOETAV TARISTU JA MAINE

4.4.1. Taristu ja keskkonna valdkond

Võru maakonda läbib Tallinn-Tartu-Võru-Luhamaa maantee, Riia-Pihkva maantee ning Riia-Sankt Peterburi raudtee. Tartu lennujaam asub Võrust 63 km kaugusel. Võru maakonnas Koidulas ja Luhamaal asuvad Eesti-Venemaa piiripunktid. Kõik need võimalused peavad tagama kiire ühenduse nii Eesti oluliste keskustega kui ka piirinaabritega.

Kagu-Eesti raudteetaristu on amortiseerumas ning seetõttu seab taristu olulised piirangud raudtee kasutatavusele. Samas on raudtee kasutamise vajadus kaubavedude otstarbel aktuaalne

ning reisirongiliikluse käivitamine Koidula-Võru-Valga liinil üheks võimaluseks Võru maakonna elanikele kiirema, turvalisema ja keskkonnasäästlikuma ühenduse pakkumiseks suuremate keskustega.

Võru maakonda katab Kagu-Eestile omane tihe teedevõrk. Probleemaatiline on kruusakattega teede väga suur osakaal (riigi maanteedest 46% ja kohalikest teedest u 90%). Aastaks 2035+ peavad maakonna arengu seisukohalt (ettevõtluseks, ühistranspordiks kasutatavad) olulised riigimaanteed olema tolmuvaba katte all.

Olemasolevaid kergliiklusteid on Võru maakonnas ca 45 km. Osa kavandatud kergliiklusteede võrgustikust on juba rajatud või kavandatud Põlva ja Võru maakonnaplaneeringutega 2030+. Arvestades aga üha kasvavat huvi, on kergteede edasine arendamine aktuaalne. Kergteede arendamine edendab ühtlasi keskkonnasäästlikkust ning tervislikke eluviise.

Tänavavalgustus on paljudes kohtades amortiseerunud ja energiat raiskav. Eesmärgiks on olemasoleva tänavavalgustuse kaasajastamine ja CO2 emissiooni vähendamine.

Nõrkuseks on kiire internetiühenduse puudumine paljudes maakonna piirkondades. Eesmärgiks on tagada üle maakonna kiire internetiühendus kas lairiba või mõne muu innovaatilise lahenduse abil. Kiire interneti olemasolu loob muu hulgas eeldused internetipõhiste riigi ja kohalike omavalitsuse pakutavate teenuste tarbimiseks, kaugtöö võimaluste arendamiseks maakonnas ja ettevõtluse arenguks.

Võru maakonna ühistranspordi korraldamisel tuleb aluseks võtta Võru ja Põlva maakonnaplaneeringutega 2030+ kavandatud keskuste võrgustik. Eesmärgiks on piirkonna elanike vajadustele vastav ühistranspordikorraldus. Samas on kahaneva ja hajusa asustuse puhul otstarbekas keskenduda mitte üksnes tavapärasele fikseeritud liinikorraldusele, vaid ka paindlikule nõudetranspordile ning teistele paindlikele teenuslahendustele.

Põhjavee kaitsmiseks ning elanikele keskkonnasäästlikult korraldatud teenuste jaoks on oluline jätkuvalt arendada ühisveevärgi, -kanalisatsiooni ja sademeveesüsteemi taristut. Ka olemasolevates suvilapiirkondades on oluline välja arendada ühisveevärk ja -kanalisatsioon.

Maakonnas on palju korrusmaju, elamuid ja ühiskondlikke hooneid, mis on ehitatud 20ndal sajandil. Eesmärgiks on nende energiasäästlikumaks muutmine ning uute hoonete ehitamisel rakendada energiasäästu lahendusi. Ka taastuvate energiaallikate osakaalu suurendamine on üleriigilise planeeringu Eesti 2030+ järgi Eesti riikliku energiamajanduse oluline eesmärk. Taastuvenergeetika seisukohalt on Võru maakonnas perspektiivi edasi arendada kohalikele ressurssidele baseeruvat energeetikat nii elektri- kui ka koostootmises. Jäätmehoolduse üldiseks suunaks on jäätmete käsitlemine ressursina: ladestamist käsitletakse seega viimase variandina, eelistades jäätmete taaskasutust, ümbertöötlemist ja jäätmetest energia tootmist. Tulenevalt lähenemisviisist on jäätmekäitluse seisukohalt oluliseks eelkõige jäätmete sortimise-kompostimise taristu arendamine.

Taristu ja keskkonna valdkonna visioon 2035+

Meie maakonnas on arengut toetav taristu ja puhas looduskeskkond.

Taristu ja keskkonna valdkonna eesmärgid on:

- Head maantee- ja rongiühendused, korras teedevõrk ja kergliiklusteede võrgustik.
- Kiire internetiühendus.
- Elanike vajadustele vastav ühistranspordi korraldus.
- Keskkonnahoid (sh põhjavee kaitse, jäätmehooldustaristu arendamine).
- Taastuvate energiaallikate laiem kasutuselevõtt ning energiasäästu meetmete rakendamine.
- Inimeste erinevaid vajadusi arvestav ning ühiskonna sidusust ja turvatunnet kasvavat avalik ruum.

Taristu ja keskkonna valdkonna peamised tegevussuunad on:

- Ühenduste parendamine (teed, kergliiklusteed, ühistransport, raudteetransport).
- Teede asfalt- ja mustkatte alla viimine.
- Kruusakattega riigimaanteedde osakaalu vähendamine.
- Ettevõtete taristu toetusprogrammi käivitamine.
- Kiire interneti ja paindliku töö võimaluste arendamine.
- Piirkonna, kohalike ja lähikeskuste võrgustiku ning Võru linna kui tugeva maakondliku keskuse arendamine.
- Maakonnaülese ja rahvusvahelise koostöö arendamine.
- Valga-Koidula raudtee suurem kasutus reisijate- ja kaubaveol.
- Keskkonna hoidmine (sh looduslike maastike, ristipuude ja muude looduslike pühapaikade hoidmine) ja energiasääst.
- Avaliku ruumi arendamine.
- Riiklike struktuuride (ametid, inspeksioonid, kaitsevägi, Kaitseliit jne) kohalolu tagamine maakonnas ja nende vajaduste realiseerimisele kaasa aitamine.

4.4.2. Maine valdkond

Võru maakonna piiride muutus on tõstatanud vajadusehea maineteemaga süsteemsemalt tegeleda, kuna varasemaga võrreldes on maakonnas rohkem info- ja kommunikatsioonikanaleid ning ka maine loojaid. Tekkinud on vajadus valdkondadevaheliseks paremaks koostööks, et ühtlustada maakonnast väljaminevaid sõnumeid, tagamaks maakonna positiivset kuvandit ja mainet.

Võru maakonna maine tugineb piirkonna väärtustele, tuntud isikutele, eripärale, aja- ja kultuuriloole ning traditsioonilistele kultuuri- ja spordiüritustele ning siin elavate inimeste oskusele seda kajastada.

Oluline koht maine arendamisel on maakonna väärtuste ja positiivsete erisuste esiletoomisel:

- Meil on tugevad, kokkuhoidvad, tegusad kogukonnad, kus elavad eluterve ellusuhtumisega inimesed.
- Meil on puhas ja eneseteostust pakkuv elukeskkond. Siin on kaunis eristuv loodus. Meil on ruumi.
- Meil on mitu koos eksisteerivat, väärtust loovat kultuuriruumi.
- Meil on olemas baasväärtused, mis loovad hea keskkonna laste kasvatamiseks, perega kodu loomiseks.
- On olemas tugevad piirkonna märgid (Vana-Võromaa, Setomaa, Uma Mekk, üleriigiliselt ja kaugemalgi tuntud spordiüritused jt).

Võru maakonna omapära leiab kõige tugevamalt oma keeles ja kultuuris. Tähtis komponent on tugeva identiteeditunde loomine maakonna inimestes. Oluline on, et Võru maakonna inimene on uhke oma kodukoha üle ning räägib sellest innustunult.

Maine tõstmise kõige tähtsam eesmärk on luua positiivne kuvand Võru maakonnast. Vaade Võru maakonnale väljastpoolt peab paistma positiivne ja atraktiivne, **peegeldades seejuures tõelist olukorda.** Maakonna mainet saame kujundada kõik koos (elanikud, ettevõtjad, organisatsioonid, kogukonnad) ehk meie enda suhtumisest ja hoiakutest kujuneb maakonna maine. Kui me ise tunneme ennast hästi, siis see peegeldub ka väljapoole.

Maine valdkonna visioon 2035+

Meie maakond on tuntud kui tugevaid emotsioone pakkuv vaheldusrikka looduse ja mitme omanäolise kultuuriruumiga maa. Siin elavad tegusad ja külalislahked inimesed, kellel on tugev paigatunnetus ning kes räägivad oma kodukohast uhkusega.

Faktipõhise ja tervikliku Võru maakonna kuvandi loomiseks ja edasiandmiseks on oluline sõnastada ja juurutada põhisõnumid. Sõnumeid peab arvesse võtma turundusmaterjalide loomisel.

Põhisõnumid:

- Võru maakonnas on tugevaid emotsioone pakkuv vaheldusrikas loodus.
- Võru maakonnas on mitu omanäolist kultuuriruumi.
- Siin on tegusad külalislahked inimesed, kellel on tugev paigatunnetus.
- Võru maakonna inimene loob oma hea maine ise.

5. VÕRU MAAKONNA VISIOONI, VALDKONDLIKE VISIOONIDE JA EESMÄRKIDE SEOS

Võru maakonna arengustrateegia üldvisiooni ning valdkondlike visioonide ja eesmärkide kokkuvõttev ülevaade on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. Võru Maakonna visioon ning valdkondlikud visioonid ja eesmärgid

Maakonna visioon:	Meie maakond on õnnelike ja tegusate inimeste, rohkete võimaluste ning mitme kultuuriruumiga maa					
V1. Heaolu						
VV1. Visioon:	Meie inimesel on kirk elu vastu läbi kogu oma elukaare.					
VE1. Eesmärgid:	VE1.1. Meie inimene elab kaua ja tervena (vähendada erinevust tervena elatud aastate võrdluses Eesti keskmisega).	VE1.2. Meie inimene leiab eneseteostust kogu elukaare vältel (tööhõive määra kasv eakate (70+), noorte (15-24) ja vähenenud töövõimega inimeste hulgas).	VE1.3. Meie inimene on hoitud. Võrdsed võimalused ja sidusad kogukonnad (vähendada materiaalse ilmajäetuse määra).			
V2. Elukestev õpe						
VV2. Visioon:	Meie inimene on märgatud, haritud, teadlik oma võimalustest ning osaleb aktiivselt elukestvas õppes.					
VE2. Eesmärgid:	VE2.1. Elukestev õpe on populaarne ja kõigile kättesaadav.	VE2.2. Mõnemesise hariduse pakkumine maakonnas.	VE2.3. Haridusametustes on piisavalt heal tasemel õpetajad ja spetsialistid.	VE2.4. Kasutame oma võimalusi parimal moel.		
V3. Kestlik kogukond						
VV3. Visioon:	Igas vanusegrupis oleval on meie maakonnas hea elada. Üks meie maakonna inimene on kümne eest.					
VE3. Eesmärgid:	VE3.1. Meie maakonnas on tugeva identiteediga kogukonnad, kes hoiavad ja kannavad edasi oma paikkonna keelt	VE3.2. Meie maakonnas on turvalise, puhta ja keskkonnahoidliku mõtteviisiga inimesed.	VE3.3. Meie maakonnas toimivad hästi elujõulised valdkondlikud koostöö- võrgustikud ja pidevalt arenevad ühingud.	VE3.4. Meie maakond on parim paik laste ja noorte füüsiliseks ja vaimseks kasvamiseks ja arenguks, siin on hästi toimetulevate	VE3.5. Meie maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt ja mugavalt kõigile kättesaadavad.	

	ja kultuurilist eripära.			inimeste kasvulava.		
V4. Majandus						
VV4. Visioon:	Meie maakonnas on rohkelt võimalusi ettevõtmiseks ja ametialaseks eneseteostuseks. Võru maakonna ettevõtjad on tegusad ning ettevõtted rakendavad kasulikke uuendusi. Ettevõtjad ja avalik sektor jagavad ühiseid eesmärgi ning teevad nende saavutamiseks tihedalt koostööd.					
VE4. Eesmärgid:	VE4.1. Ettevõtjad ja avalik sektor teevad tõhusalt koostööd ühiste eesmärkide saavutamiseks.	VE4.2. Meie ettevõtted on paindlikud ja nutikad.	VE4.3. Võru maakonna töötajad tunnevad rahulolu ning saavad ennast ametialaselt teostada.	VE4.4. Meie ettevõtluskeskkond ja noored kannavad edasi maakonnale omaseid väärtusi.	VE4.5. Kohalik ressurs on nutikalt väärindatud.	VE4.6. Kaitseväge tegevus soodustab maakonna majandusarengut.
V5. Kultuur ja eripära						
VV5. Visioon:	Võru maakonnas on mitu silmapaistvat ja omanäolist kultuuriruumi ning rohkelt võimalusi kultuurist osasaamiseks. Meie inimestel on tugev pärimuskultuurile toetuv paigatunnetus					
VE5. Eesmärgid:	VE5.1. Erinevate kultuuriruumide ning traditsioonide hoidmine ja arendamine.	VE5.2. Arvestamine erinevate vanusegruppidega (eelkõige noored ja vanemaalised).	VE5.3. Piirkondade elujõulisuse tagamine ning sädeinimeste/kogukonna eestvedajate hoidmine ja motiveerimine.	VE5.4. Sihipärane turismiarendamine (sh loodus, kultuuriruumid, kohalik toit, loomemajandus, religioon, kaitseväge).	VE5.5. Kultuurilise mitmekesisuse tagamine erinevate kultuurivaldkondade toetamise kaudu.	VE5.6. Väliskoostöö ja rahvusvahelise suhtluse arendamine.
HV1. Taristu ja looduskeskkond						
HVV1. Visioon:	Meie maakonnas on arengut toetav taristu ja puhas looduskeskkond.					
HVE1. Eesmärgid:	HVE1.1. Head maantee- ja rongiühendused, korras teedevõrk ja kergliiklusteede võrgustik.	HVE1.2. Kiire internetiühendus.	HVE1.3. Elanike vajadustele vastav ühistranspordikorraldus.	HVE1.4. Keskkonnahoid (sh põhjavee kaitse, jäätmehooldustaristu arendamine)	HVE1.5. Taastuvateenergiavahendite kasutuselevõtt ning energiasäästu meetmete rakendamine.	HVE1.6. Inimeste erinevaid vajadusi arvestav ning ühiskonna sidusust ja turvatunnet kasvav avalik ruum.
HV2. Maine						
HVV2. Visioon:	Meie maakond on tuntud kui tugevaid emotsioone pakkuv vaheldusrikka looduse ja mitme omanäolise kultuuriruumiga maa. Siin elavad tegusad ja külalishked inimesed, kellel on tugev paigatunnetus ning kes räägivad oma kodukohast uhkusega.					
Sõnumid:	1. Võru maakonnas on tugevaid emotsioone pakkuv vaheldusrikas loodus.	2. Meie maakonnas on mitu omanäolist kultuuriruumi.	3. Siin on tegusad külalishked inimesed, kellel on tugev paigatunnetus.	4. Võru maakonna inimene loob oma hea maine ise.		

5.1. STRATEEGILISTE VALDKONDADE OMAVAHELISED SEOSSED

Võru maakonna arengustrateegia on üles ehitatud valdkondadevahelise sidususe põhimõttel.

Heaolusse panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- iga laps saab kodulähedase alus- ja põhihariduse, mis aitab välja arendada tema andeid ja potentsiaali ning loob parimad eeldused elus hakkama saamiseks;
- kogukonnad märkavad abivajajaid ja hoolivad oma inimestest (kogukonnateenused, jagamismajandus);
- ettevõtjad panustavad oma töötajate heaolu ja tervise säilitamise (töökeskkond, töökorraldus ja juhtimine, inimsuhted, paindlik tööaegja-koht, eneseteostus);
- meie looduskeskkond soosib liikuvat eluviisi, puhtaid toiduaineid ja vaimset tasakaalu;
- meil on soodsad võimalused tervise- ja sotsiaalvaldkonna ettevõtluseks (tervislik puhkus, raviteenused, väarika vananemisega seotud teenused jne).

Elukestvasse õppesse panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- märgatakse erivajadustega lapsi ning pakutakse neile vajalikke õppevorme ja tugiteenuseid;
- kogukonnas panustatakse elukestvasse õppesse ja väärtuste juurutamise ja põlvkondade sidususse;
- ettevõtjaid kaasatakse hariduse andmisse (nt töövarju ja praktikavõimaluste pakkumine);
- omapära rakendatakse hariduskorralduses - väärtuspõhine õpe;
- positiivne maine tagab suurema huvi maakonna haridusasutustes õppimiseks.

Kestlikku kogukonda panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- arendatakse võimalusi kogukondade kaasamiseks heaolu toetavate avalike teenuste väljatöötamiseks ja pakkumiseks ning seeläbi soodustatakse kogukondlikku tööhõivet;
- haridusvaldkond pakub mitmekülgeid võimalusi (huviharidus, täiskasvanuharidus, kutseharidus, väarikateülikool, elukestev õpe);
- ettevõtjad pakuvad elanikele atraktiivseid töökohti;
- arendatakse kogukondlikku kultuuri ja identiteeti, eristudes seeläbi teistest piirkondadest;
- mainekujundus aitab suurendada oma inimeste uhkustunnet kodukoha vastu.

Majandusse panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- heaolu valdkonnas rakendatakse innovatiivseid teenuselahendusi, pakkudes probleemidele uudseid lahendusi;
- hariduses käsitletakse ettevõtlikkust läbiva teemana, suurendamaks noorte huvi ettevõtluse vastu;
- kestlik kogukond aitab tagada maakonna elujõulisuse ning ettevõtjatele vajaliku tööjõu olemasolu;

- maakonna omanäolisust kasutatakse ettevõtluse arendamiseks (kohaliku ressursi nutikas väärindamine);
- positiivse maine kaudu tekitatakse huvi Võru maakonda investeerida.

Kultuuri ja eripärase panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- kasutatakse kohalikke loodustooteid ja ravivõimalusi (Värska ravimuda, Kubija SPA jm);
- hariduskorraldus toetab oma keele ja kultuuri arengut (keelepesad, koolides võru- ja setokeelsed tunnid, väärtuspõhine haridus);
- kodus ja kogukonnas kantakse põlvest põlve edasi piirkondlikku kultuuri ja eripära;
- ettevõtjad saavad kas rahaliselt või oma toodanguga toetada kohalikke kultuuritegevusi ja algatusi;
- mainekujundus aitab esile tuua ning toetab sellega maakonna keelelist ja kultuurilist rikkust ja eripära.

Mainesse panustavad teised valdkonnad järgmiselt:

- oleme piirkond, kes ei karda tõele näkku vaadata ja otsib sihikindlalt lahendusi päris probleemidele. Meie kuvand on seotud sotsiaalse innovatsiooni ja rasketele probleemidele uudsete lahenduste otsimisega;
- elukestev õpe aitab kaasa inimese toimetulekule ja heaolu tõusule, mis omakorda toetab maakonna head mainet;
- tugeva eripäraga ja kestlikud kogukonnad;
- ettevõtjate edulood toetavad positiivset mainet;
- maineürituste ja tähtsündmuste reklaam kujundab positiivset mainet maakonnast.

6. ELLUVIIMISE KORRALDUS

Võru maakonna arengustrateegias kokku lepitud valdkondlike eesmärkide täitmiseks koostatakse vastavad tegevuskavad. Kavade koostamiseks kogutakse maakonna omavalitsustelt ja teistelt asjassepuutuvatelt organisatsioonidelt kokku info nende algatuste ja plaanide kohta, mis aitavad kaasa strateegiliste eesmärkide saavutamisele.

Tegevuskavades määratletakse ka igale valdkonnale konkreetsed tulemusindikaatorid, millega eesmärgi saavutamist mõõta. Tegevuskavad sisaldavad objekti/projekti nime, indikatiivse maksumuse, vastutaja ja tähtaja kohta. Tegevuskavadesse kantud projektid on jaotatud kahe tasandi vahel: maakondliku/piirkondliku (mitut omavalitsust hõlmavad) ja kohaliku (ühte omavalitsust hõlmavad) mõjuga.

Koostatakse seitse tegevuskava:

1. heaolu valdkonnale (lisa);
2. elukestva õppe valdkonnale (lisa);
3. kestliku kogukonna valdkonnale (lisa);
4. majandusvaldkonnale (lisa);
5. kultuuri ja eripära valdkonnale (lisa);
6. mainevaldkonnale (lisa);
7. taristu ja looduskeskkonna valdkonnale (lisa).

Maakonna arengustrateegia tegevuskavad ja seirenäitajad kinnitatakse maakonna kohalike omavalitsuste volikogude poolt eraldi otsusega.

Tegevuskava puhul on tegemist nn rulluva dokumendiga, mis kirjeldab tegevusi 4 aasta perspektiivis ning igal aastal lisandub sellesse uus tegevusaasta.

6.1. SEIRE

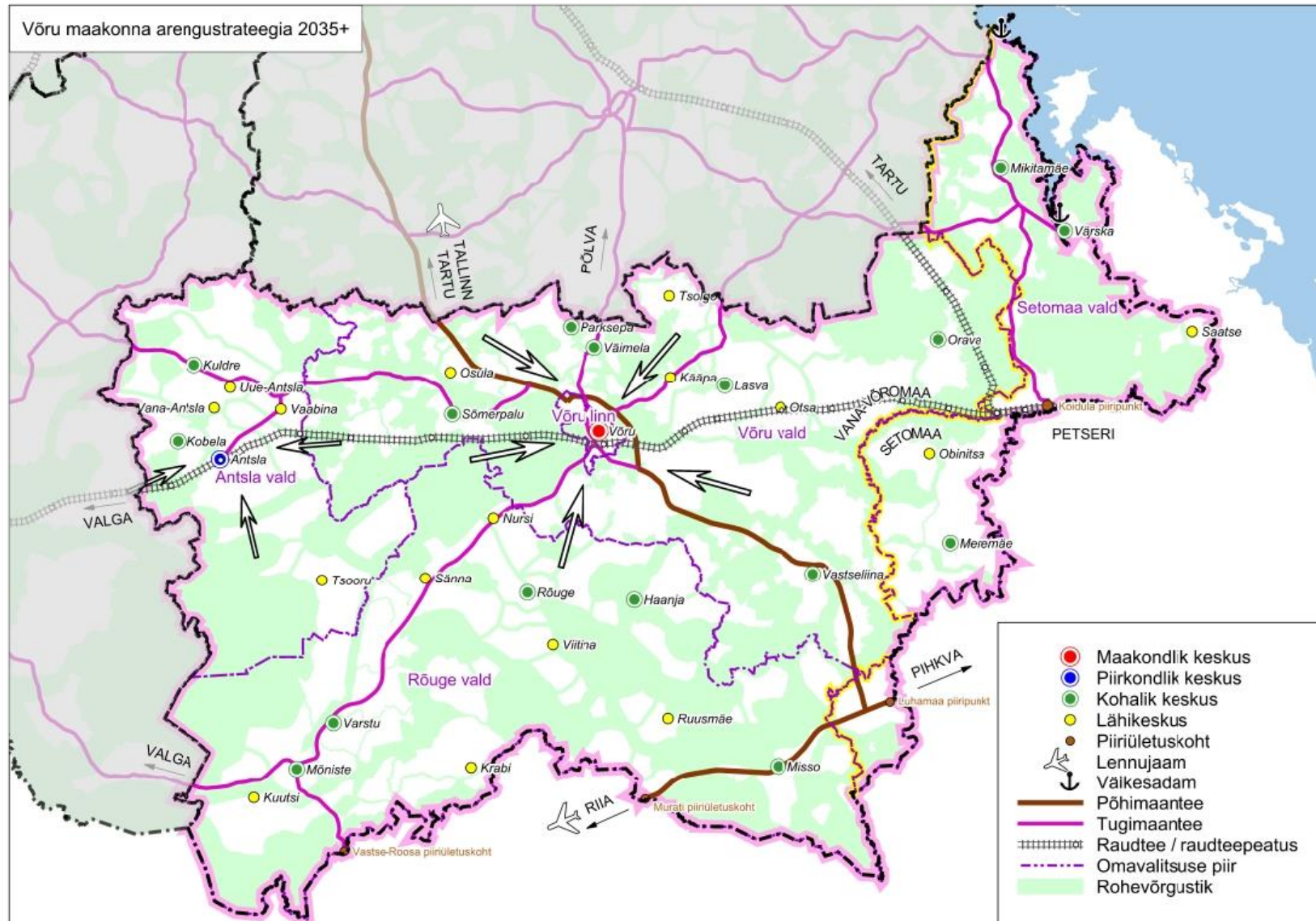
SA Võrumaa Arenduskeskus kogub ja analüüsib seireandmeid maakonna arengustrateegia elluviimise mõju hindamiseks. Strateegia seire ja hindamine on kavandatud kahel tasandil:

1. valdkondlikes tegevuskavades kajastatud objekte/projekte ning neis välja toodud indikaatoreid seiratakse jooksvalt, omamaks ülevaadet, millises staadiumis on kavade elluviimine. Kord aastas koostab SA Võrumaa Arenduskeskus ülevaate, millised projektid on ellu viidud, millised mitte, samuti täiendatakse rakenduskavasid vajadusel uute projektidega;
2. igal neljandal aastal viiakse ellu põhjalikum seire strateegiliste eesmärkide täitmise osas.

Arengustrateegia seire korraldamiseks määrab SA Võrumaa Arenduskeskus vastutajad. Kord aastas koostab SA Võrumaa Arenduskeskus arengustrateegia täitmise aruande.

7. RUUMILINE KAART

Joonis 2. Ruumiline kaart

LISAD

LISA 1. MAAKONNA HETKEOLUKORRA ÜLEVAADE

LISA 2. ARENGUSTRATEEGIA SEOSSED TEISTE
ARENGUDOKUMENTIDEGA

LISA 3. TEGEVUSKAVAD JA SEIRENÄITAJAD

Fotod:

Kaisa Äärmaa, Martin Mark, Võru linnavalitsus, Võrumaa Spordiliit, Toomas Tuul

VÕRUMAA
ARENDESKESKUS

VÕRU MAAKONNA ARENGUSTRATEEGIA 2035+

Lisa 1 Maakonna hetkeolukorra ülevaade

Võru maakond

Jaanuar 2019

SISUKORD

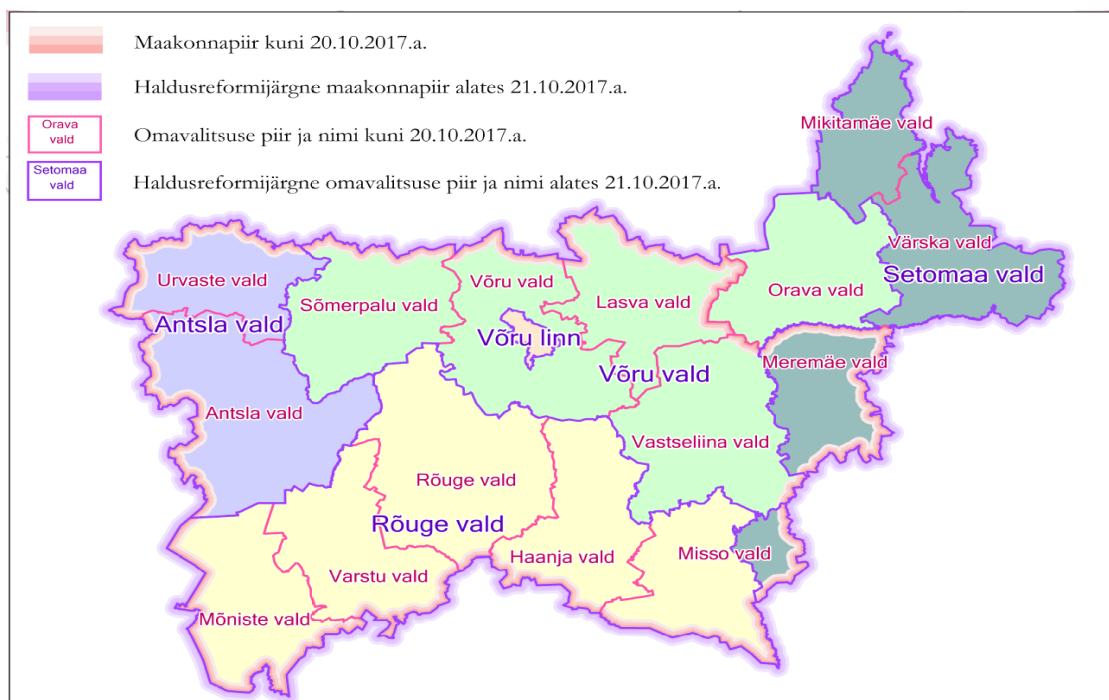
LÜHIKOKKUVÕTE	4
MAAKONNA HETKEOLUKORRA ÜLEVAADE	9
1. RAHVASTIK	9
1.1. Senised arengud	9
1.2. Peamised rahvastiku analüüsist tulenevad järeldused	12
2. MAJANDUSVALDKOND	13
2.1. Maakonna majanduse üldiseloostus	13
2.2. Ettevõtluse tugistruktuurid	19
2.3. Ettevõtlusalad maakonnas	21
2.4. Turism	21
2.5. Kaugtöö	30
2.6. Omavalitsuste finantsid	30
2.7. Peamised majandusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused	32
3. HARIDUSVALDKOND	33
3.1. Alusharidus	33
3.2. Üldharidus	35
3.3. Huviharidus	40
3.4. Kutseharidus	41
3.5. Noorsootöö	43
3.6. Peamised haridusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused	45
4. SOTSIAAL-JA TERVISHOIUVALDKOND	46
4.1. Sotsiaal- ja tervishoiuteenuste kättesaadavus	46
4.2. Peamised sotsiaal- ja tervishoiu valdkonna analüüsist tulenevad järeldused	53
5. KODANIKUÜHISKOND, KULTUUR, SPORT JA ERIPÄRA.	53
5.1. Kodanikuühiskonna areng	53
5.2. Sport	57
5.3. Kultuur ja omapära	58
5.4. Peamised kodanikuühiskonna, eripära-, kultuuri- ja spordivaldkonna analüüsist tulenevad järeldused	63
6. TARISTU JA KESKKOND	64
6.1. Ühendused	64
6.2. Keskkond	66
7. HALDUSKORRALDUS JA MAINE	72

7.1. Halduskorraldus	72
7.2. Maine	74
7.3. Riiklikud struktuurid	76
KASUTATUD MATERJALID	78

LÜHIKOKKUVÕTE

Rahvastik

Võru maakond asub Kagu-Eestis, piirnedes lõunas Läti Vabariigi, idas Vene Föderatsiooni, põhjas, kirdes Põlva maakonnaga ning läänes Valga maakonnaga. Maakonna administratiivseks keskuseks on Võru linn. Kokku on maakonnas haldusreformi järgselt 5 omavalitsust: Antsla, Rõuge, Setomaa ja Võru vallad ning Võru linn (vt joonis 1). Võru maakonna kogupindala on 2 773 km², moodustades 6,1% Eesti Vabariigi pindalast. Võrumaa on territooriumi suuruselt Eestis 12. maakond.

Joonis 1 Võru maakonna piir ning kohalikud omavalitsused enne ja pärast haldusreformi

Võru maakonnas elas Statistikaameti andmetel seisuga 01.01.2018 36 133 inimest, moodustades 2,7% kogu Eesti rahvastikust. Maakonna keskmine asustustihedus on 13 inimest km². Väikseim on see Rõuge vallas (5,8 inimest km²) ja suurim Võru linnas (858,1 inimest km²) (vt tabel 1). Seega on Võru maakonna puhul tegemist Eesti kontekstis väikese ning suhteliselt hõredalt asustatud piirkonnaga.

Tabel 1 Võru maakonna elanike arv ja asustustihedus

	Rahvaarv	Pindala, km ²	Asustustihedus, elanikku km ² kohta
VÕRU MAAKOND	36 133	2 773	13,0
Antsla vald	4 514	411	11,0
Rõuge vald	5 435	933	5,8
Setomaa vald	3 369	463	7,3
Võru linn	12 022	14	858,1
Võru vald	10 793	952	11,3

Elanike arvult on omavalitsused küllaltki erinevad. Suurimas omavalitsuses Võru linnas elab 12 022 inimest, Setomaa vallas on elanikke 3 369. Seega on maakonnasisesed erinevused märkimisväärsed. Pindalade vahelised erinevused on aga samas väiksemad. Jättes arvesse

võtmata Võru linna, on suurima pindalaga Võru vald (952 km²) ja väikseimaga Setomaa vald (463 km²).

Võrreldes omavahel Rahvastikuregistri ja Statistikaameti andmeid, siis Statistikaameti andmetel elab Võru maakonnas u 750 inimest vähem (Rahvastikuregistri hinnangul elab maakonnas 36 887 inimest), kui sinna on registreeritud (vt tabel 2). See tähendab, et tõenäoliselt on piirkonna tegelik elanike arv väiksem kui registreeritud elanike arv, mis mõjutab nii teenusete tarbimist kui ka kohaliku tööjõu pakkumist.

Tabel 2 Elanike arvu vahe

KOV	Statistikaamet 01.01.2018	Rahvastikuregister 01.01.2018	Erinevus/%
Antsla vald	4 514	4 606	92/2%
Rõuge vald	5 435	5 549	114/2,05%
Setomaa vald	3 369	3 553	184/5,18%
Võru linn	12 022	12 237	215/1,76%
Võru vald	10 793	10 942	149/1,36%
Võru maakond	36 133	36 887	754/2,04%

Tabelis 3 on välja toodud Võru maakonna peamised statistilised näitajad ja nende muutus. Maakonna elanike arv on viimase kümne aasta jooksul märkimisväärselt kahanenud, aastatel 2007-2017 vähenes arv 3095 inimese ehk 8,46 % võrra. Vaadeldaval perioodil on maakonna elanikkonna vähenemine olnud tingitud negatiivsest loomulikust iibest (perioodi 2007-2017 oli aasta keskmine -190 inimest) ning väljarändest (perioodi 2007-2017 oli aasta keskmine ränne -227 inimest). Tõusnud on vanemaealiste 65+ grupp, mis tähendab, et nõudlus vanusegrupi teenusteks tõuseb, mis omakorda avaldab survet kohalike omavalitsuste eelarvetele ning tõstatab vajaduse teenustele mõeldud eelarve summade suurendamiseks.

Kõikide Võru maakonna omavalitsuste vanusstruktuuri jätkusuutlikkus on küsitav, kuna kogu maakonnas jääb demograafilise tööturusurveindeksi väärtus alla 1. Perioodi 2007-2017 jooksul on indeksi väärtus vähenenud -0,25 punkti võrra, jäädes 2017. a -0,13 punktiga alla ka riigi keskmisele.

Eestis on viimase kümne aasta jooksul kõige noorem ja vanem vanusegrupp (vastavalt 0-6 ja 65+) kasvanud. Võru maakonnas on aga perioodil 2007-2017 rahvastiku koosseisu kolm vanusegruppi (0-6; 7-18; 19-64) kahanenud. Võrrelduna on Eestis keskmiselt kahanenud kooliealiste (7-18) ja tööealiste (19-64) grupid ning kasvanud laste (0-6) ja vanemaealiste (65+) grupid. Võru maakonnas on kõige enam kahanenud kooliealiste hulk (-32,2% -1957 last), kõige vähem vanusegrupp 0-6 (-2,7% -64 last), tõusnud on vanusegrupp 65+ (6,4% +471 inimest).

Maksumaksjate (vanusegrupp 19-64) hulga vähenemine -1017 inimese ehk 4,4 % võrra toob endaga kaasa raskused avalike teenuste pakkumisel, sest omavalitsuste tulubaas kahaneb.

Haridus ja huvitegevus

Lasteaia- ja kooliealiste vanusegruppide kahanemine toovad endaga kaasa väheneva nõudluse haridusasutuste kohtade järele. See tähendab, et perspektiivis peavad omavalitsused tühjaks jäävatele hoonetele alternatiivseid rakendusi leidma.

Kooliealise vanusegrupi vähenemine kajastub ka õpilaste arvudes. Võrreldes omavahel õpilaste arvusid õppeaastatel 2007/2008 ja 2017/2018, on täheldatav väga suur langus, mis tuleneb maakonna rahvastiku dünaamikast. Kui õppeaastal 2007/2008 oli Võru maakonna koolides 5 725 õpilast, siis õppeaastaks 2017/2018 oli see kahanenud 2071 õpilase (36,1%) võrra. **Õpilaste**

arv jätkab kahanemist, millest tulenevalt on väljakutseks võimaluste loomine igale õpilasele võimetekohase ja kvaliteetse hariduse omandamiseks. See võib tingida ka vajaduse koolivõrgu ümber hindamiseks. Praxise analüüsile tuginedes võiks aastaks 2020 Võru maakonnas olla 14 üldhariduskooli, 2018. a on Võru maakonnas 25 kooli, sh 2 kooli hariduslike erivajadustega õpilastele.

Võru maakonna haridusmaastikul on oluline roll Võrumaa Kutsehariduskeskusel (VKHK), kus antakse kutseharidust 10-s õppekava rühmas: koduteenindus; majutamine ja toitlustamine; reisimine, turism ja vaba aja veetmine; andmebaaside ja võrgu disain ning haldus; ehitus ja tsiviilrajatised; juhtimine ja haldus; mehaanika ja metallitöö; materjalide töötlemine (klaas, paber, plast ja puit) ning elektroonika ja automaatika õppekava rühmades. Kool pakub piirkonnas ka täiskasvanute koolitust. **Kutsehariduse väljakutseteks on õppimisvõimaluste tutvustamine ja reklaam, et suurendada õppima tulijate arvu. Vaja on taastada rakendusliku kõrghariduse pakkumine (sh õppimisvõimaluste loomine HEV vajadustega noortele).** Investeerida kooli taristusse ning puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskuse TSENTER jätkusuutlikkuse tagamiseks. Vajalik on töötutele ümber- ja täienduskoolituste pakkumise mahu suurendamine.

Positiivseks võib lugeda noortekeskuste ja -tubade head kaetust üle maakonna. Keskused on olulised, pakkumaks noortele kooli- ja huviringidevälist vaba aja veetmise võimalust. Samuti on noortekeskused sageli võimaluseks kohaliku elu arendamisel erinevate projektide kaudu kaasa rääkida. **Väljakutseks on mitmekesiste vaba aja veetmise võimaluste edasine arendamine. Suurem puudus on poistele suunatud huviringidest ja tegevustest täisealistele noortele.**

Võru maakonnas on palju spordirajatisi, samuti pakub mitmekesine maastik võimalust tegeleda erinevate spordialadega ja aktiivse liikumisega. Kohati on probleemiks spordirajatiste vähesus ja nende seisukord. Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja väljõusaale. **Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine. Vajalikud on investeringud spordirajatiste parendamiseks ning uute rajamiseks.**

Majandus

Aastal 2017 erines maakonna üksikisiku kohta laekunud tulumaks riigi keskmisest 170 euro võrra (maakonna keskmine oli 579 eurot inimese kohta ja riigi oma 749 eurot). Samuti jäi maakonna keskmine brutokuupalk (2017.a 999 eurot kuus) alla Eesti keskmist (2017.a 1221 eurot kuus) 222 euroga ehk moodustas sellest 82%. **Seega on väljakutseks maakonna palgataseme ühtlustamine Eesti keskmisega.**

Statistikaameti prognoosi kohaselt jätkab maakonna elanike arv vähenemist, jõudes aastaks 2040 umbes 24 000 inimeseni. **Siit tuleneb ka maakonna suurim väljakutse – tulla ühelt poolt toime avalike teenuste pakkumisega ning teisalt uute töökohtade loomisega, pidurdamaks elanikkonna vähenemist.**

Tabel 3 Võru maakonna peamised statistilised näitajad

Näitaja	Võru maakond	Eesti
Rahvaarv 01.01.2007	36 600	1 342 920
Rahvaarv 01.01.2017	33 505	1 315 635
Rahvaarvu muutus	-3 095 (-8,46%)	-27 285 (-2,03%)
Demograafiline tööturusurveindeks aastal 2007	0,95	0,86
Demograafiline tööturusurveindeks aastal 2017	0,70	0,83
Demograafilise tööturusurveindeksi muutus	-0,25	-0,03
Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv aastal 2007	842	56 139
Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv aastal 2016	1 774	100 046

Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arvu muutus kordades	2,1	1,8
Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 1000 elaniku kohta 2016	52	76
Keskmine brutopalk aastal 2017	999 EUR	1221 EUR
Elaniku kohta laekunud tulumaks 2017	579 EUR	749 EUR
Omavalitsuste põhitegevuse tulude muutus perioodil 2012-2017	+35,9%	+39,5%
Omavalitsuste netovõlakoormus 2017	27%	32%
MTÜde ja SAde arv aastal 2007	629	22 576
MTÜde ja SAde arv aastal 2017	685	29 133
MTÜde ja SAde arvu muutus kordades	1,1	1,3
MTÜde ja SAde arv 1000 elaniku kohta 2017	21	21
SKT jooksevhindades 2016	286 milj EUR	21 098 milj EUR
SKT elaniku kohta 2016	8 473 EUR	16 035 EUR
Eksport 2017	142 milj EUR	12 861 milj EUR

Võru maakonna SKT oli 2016. aastal 286 miljonit eurot jooksevhindades, moodustades 1,4% kogu Eesti majandustoodangust. SKT elaniku kohta oli perioodil 2007-2016 keskmiselt 7 406 eurot, olles seega Eesti keskmisest ligikaudu poole väiksem. Seega võib öelda, et Võru maakonna majandus on riigis väga väikese osakaaluga. Vaadeldes 2016. a sisemajanduse kogutoodangut elaniku kohta, tuleb tõdeda, et Võru maakond jääb maakondade võrdluses tagantpoolt 5. kohale (väikseim on Põlva maakond 6 628 euroga inimese kohta). Suurima SKTga elaniku kohta on ootuspäraselt Harju maakond (23 294 eurot inimese kohta), Võru maakonna näitaja 8 473 eurot jääb sellele 14 821 euroga alla (moodustades viimasest vaid 36,4 %). Selline näitaja viitab suhteliselt madalale lisandväärtusele töötaja kohta, mille tõstmine on üheks oluliseks väljakutseks Võru maakonna majanduses. Murekohaks on see, et Võru maakonna SKT näitaja ei ole suhtes Harjumaaga tõusnud, vaid viimaste aastatega on kaotatud veel mõned protsendipunktid. **Seega on oluliseks väljakutseks töötajate poolt loodava lisandväärtuse tõusule kaasa aitamine.** Väga väike on ka maakonnast eksporditavate kaupade ja teenuste maht, mis moodustab kogu Eesti omast ühe protsendipunkti (1,1% 2017. aastal). **Väljakutseks on ekspordimahu suurendamise toetamine.**

Võru maakonna majanduses nagu ka ülejäänud Eestis on ülekaalus teenused ehk tertsiaarsektor. Sektor annab nii riigis kui ka maakonnas ligi poole SKTst. Siiski on siinkohal täheldatav küllaltki suur erinevus – kui Eesti puhul andis aastal 2016 teenuste sektor ligikaudu 71% loodavast lisandväärtusest, siis Võru maakonna näitaja oli u 49%. Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük) osatähtsus, samuti annavad olulisema osa tööstus ja ehitus.

Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv on küll perioodil 2007-2016 kasvanud, kuid siiski jääb nende arv 1 000 elaniku kohta alla Eesti keskmisele näitajale (vastavalt 52 ja 76 ettevõtet 1 000 inimese kohta). **Väljakutseks on ettevõtlusaktiivsuse tõstmine maakonnas.**

Võru maakonna majanduse järgmiste kümnendite võimalused peituvad ettevõtluskeskkonna paindlikkuse suurendamises ja tihedamas koostöös nii erasektori sees kui ka era- ja avaliku sektori vahel. Uued ja edasi arendatud ettevõtlusalad annavad nii alustavatele kui juba tegutsevatele ettevõtetele võimaluse paindlikeks investeerimisotsusteks. **Ettevõtlusinfrastruktuuri arendamise toetamine** loob ettevõtetele võimaluse jõukohaselt kohaneda hajaasustusest ning logistilises mõttes ebasoodsast asukohast tingitud probleemidega.

Militaarsektori arendamine ning suurema sidususe tekitamine erasektoriga võimendab meie maakonna loomulikku tugevust ning avab võimaluse olemasoleva potentsiaali tõhusamaks kasutamiseks.

Oluline potentsiaal peitub ka turismisektoris. Turismialaselt on Võru maakonnal suur potentsiaal tänu Setomaa ja Vana-Võromaa kultuuriruumile, mitmekesisele loodusele,

rohketele huviobjektidele ja piiriäärsele asukohale (Läti ja Pihkva lähedus). Võrreldes 2007. ja 2017. aasta näitajaid, on majutatud turistide arv nii Eestis tervikuna kui ka Võru maakonnas vähe kasvanud (kasv 26%). Välituristide osas on suurimateks gruppideks ka aastal 2017 turistid Soomest ja Lätist, tuntavalt on tõusnud Venemaalt saabuvate turistide osakaal. Tänu maakonna piiriäärsele asukohale võib külastajate arv Lätist ja Venemaalt veelgi suureneada. **Väljakutseks on oma potentsiaali maksimaalne rakendamine ja turistide külastuskestvuse pikendamine.**

Heaolu ja kogukond

Head kaugtöö võimalused on maakonna arengu seisukohalt olulised, luues eeldused nende ettevõtlike ja haritud elanike tulekuks piirkonda, kes soovivad sageli ühendada maaelu ning loomingulise või intellektuaalse töö.

Tähtis on interneti kättesaadavus ja teenuse kvaliteet. Piirkonnas on küll välja ehitatud lairiba interneti põhivõrk ning eesmärk on koostöös riiklike organisatsioonidega leida võimalused ja tehnilised lahendused “viimase miili” väljaehitamiseks lõpptarbijateni.

Sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna teenused on maakonnas rohkemal või vähemal määral kättesaadavad. **Väljakutseks on aga nende edasine arendamine ja kvaliteedi parendamine, sh on aktuaalne esmatasandi tervisekeskuste rajamine, suurendamaks teenuste kättesaadavust ja mitmekülgust.** Inimeste heaolu tagamisel on eesmärgiks kogukonna ressursi kaasamine avalike teenuste loomisesse ja osutamisesse ning kogukondadele suurema vabaduse andmine.

Kodanikuühenduste arv on järjepidevalt kasvanud. Maakonna keskmine kolmanda sektori organisatsioonide koguarv 1000 elaniku kohta on võrdne Eesti keskmisega, kusjuures Setomaa ja Rõuge vallad ületavad keskmist, Võru linn ja Võru vald on keskmise lähedal ning ainult Antsla vald jääb keskmisele näitajale alla. Mittetulundussektori organisatsioonide arenguid võib lugeda positiivseks. Koostööd võib lugeda heaks, kuigi mõnes valdkonnas napib eestvedajaid.

Kõigis maakonna omavalitsustes on olemas seltsi- või rahvamajad, samuti tegutsevad neis mitmesugused külaseltsid. Seega on enamjaolt hoonete näol loodud ka võimalused tegevuste läbiviimiseks. **Väljakutseks on seltside võimekuse kasvatamine ning seeläbi nende majandusliku toimetuleku suurendamine.** See on oluline, kuna ka omavalitsuste tugi sektorile ei ole enamasti suurenev.

Võru ja seto kultuur on elujõulised. Peamisteks piirkonna kultuuri uurijateks, ühtsuse ja eripära toetajateks on võru ja seto instituudid. **Väljakutsed on seotud võro ning seto kultuuri- ja keeleruumi arenguga, sh keele sagedasema kasutamisega igapäevaelus.**

Võru maakonna ühistranspordi korraldamisel tuleb aluseks võtta maakonnaplaneeringuga kavandatud keskuste võrgustik, keskendudes eelkõige ühendusvõimalustele maakonna linnade – Võru ja Antslaga, mis seoks toimepiirkonnad siseselt ja omavahel võimalikult hästi.

Ühistranspordil on seetõttu oluline roll toimepiirkondade sidustamisel. Kahaneva ja hajusa asustuse puhul on otstarbekas keskenduda mitte tavapärasele fikseeritud liinikorraldusele, vaid pigem **paindlikule nõudetranspordile ning paindlikele teenuslahendustele**, mis vähendaks sõltuvust hetkel vaid suuremates keskustes asuvatest teenustest.

Muutunud on Võru maakonna piirid. Tulenevalt haldusreformi läbiviimisel tekkinud haldusterritoriaalsetest muudatustest kuuluvad Võru maakonna koosseisu alates 21. oktoobrist 2017 Võru vald, Antsla vald, Rõuge vald ja Setomaa vald. Oma haldusterritoriaalse piiri säilitas

Võru linn. Võru valla koosseisu kuulub nüüd ka endine Orava vald Põlva maakonnast. Setomaa valla koosseisu kuuluvad ka endised Värskja ja Mikitamäe vallad Põlva maakonnast.

Lähiaastate väljakutseteks on uue halduskorralduse rakendamine, koostöö arendamine, maakonna keskuste ja toimepiirkondade võrgustiku toimimine, et tagada kogu maakonnas töökohtade ning teenuste kättesaadavus ning seeläbi elukvaliteet nii linnades kui maapiirkondades.

Piirkonna maine omab maakonna külastamisel või siia elama asumisel suurt kaalu. Inimesed teevad oma valikuid emotsioonidest tulenevalt ning sageli on otsustamisel olulisemaks väline kuvand ja maine kui ratsionaalsed põhjused. Samuti ettevõtete investeeringute kavandamisel ja tegemisel on järjest tähtsam piirkonna hea maine.

Mainekujundusse peab olema kaasatud kogu maakond ja kõik tasandid, oluline pole mitte ainult väljapaistev „nägu“, tõelisust peavad peegeldama kõik maakonna inimesed oma väärtustega. Maine kujundamisel peame kaasama siin elavaid ning maakonnast pärit inimesi, kes elavad mujal.

MAAKONNA HETKEOLUKORRA ÜLEVAADE

1. RAHVASTIK

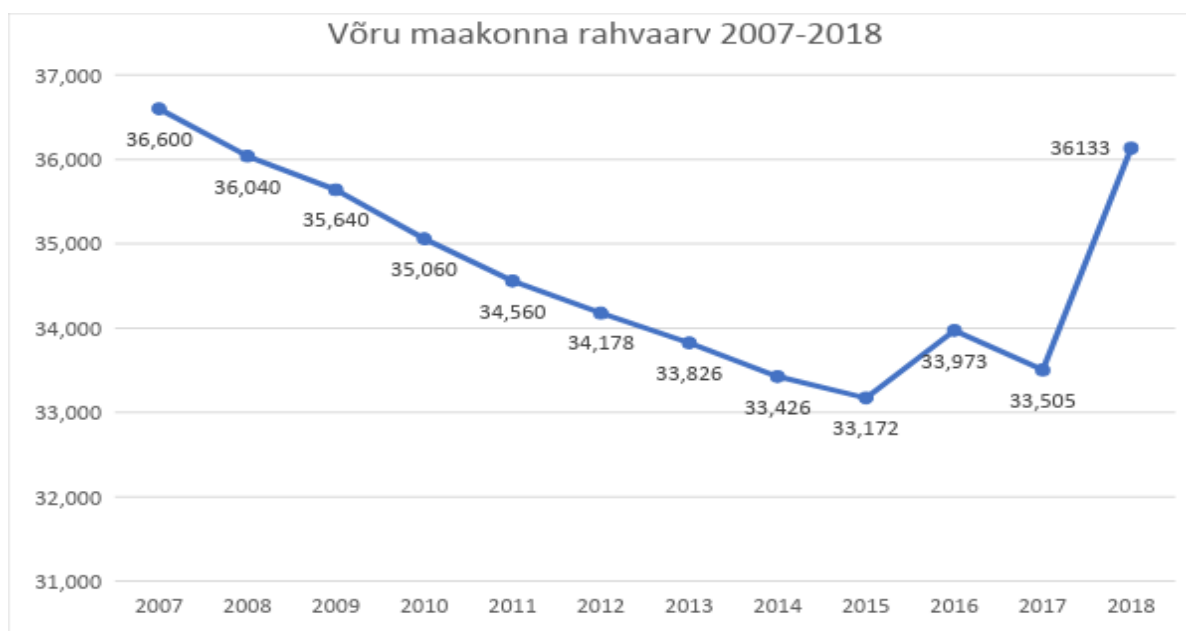
1.1. Senised arengud

Viimase kümne aasta jooksul on maakonna elanike arv jätkuvalt kahanenud. Aastal 2007 elas maakonnas 36 600 inimest, aastaks 2017 oli see kahanenud 33 505 inimeseni (8,46%). Seejuures on elanike arvu vähenemine olnud maapiirkondades tervikuna kiirem kui Võru linnas. Rahvastiku kahanemise protsess on alates 2011. aastast maakonnas mõnevõrra aeglustunud. Maakonna äärealadel on elanikkonna vähenemine olnud suurem, maakonnakeskusele lähemates endistes Haanja, Lasva ja Võru valdades on see aga olnud võrrelduna ülejäänud maakonnaga väiksem. Endises Rõuge vallas on elanike arv viimase kümne aasta jooksul hoopiski tõusnud 3,9 %, olles 2007. aastal 2 070 elanikku ning 2017. aastal 2150 elanikku. Võru maakonna rahvastik suurenes pärast 2017. a haldusreformi 2 628 inimese võrra, kui muutusid maakonna piirid ning Võru maakonna koosseisu lisandusid Põlva maakonnast Orava, Mikitamäe ja Värskja vallad (vt joonis 1). Statistikaameti andmetel on 01.01.2018 seisuga Võru maakonnas 36 133 elanikku, sh Antsla vallas 4 514, Rõuge vallas 5 435, Setomaa vallas 3 369, Võru linnas 12 022 ja Võru vallas 10 793 elanikku¹.

---

¹Rahvastikuregistri andmetel on Võru maakonna elanike arv mõnevõrra suurem (01.01.2018 oli elanikke 36 897). Rahvastikuregister ja Statistikaamet kasutavad elanike arvumääramiseks erinevat meetodikat. Käesolevas dokumendis kasutatakse edaspidi Statistikaameti andmebaase, mille rahvastikustatistika põhineb üldjoontes rahvaloenduste rahvaarvul, mida loenduste vahelisel perioodil korrigeeritakse registreeritud rahvastikumuutuste andmetel ning alates 2016. a täiendatakse residentsusindeksiga. (Täpsemalt http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Rahvastik/01Rahvastikunaitajad_ja_koosseis/04Rahvaarv_ja_rahvastiku_koosseis/RV_021.htm)

Joonis 2 Võru maakonna rahvastiku dünaamika 2007-2018²

Maakonna rahvastiku koosseisu kolm vanusegruppi (0-6; 7-18; 19-64) on viimase kümne aasta jooksul kahanenud. Võrrelduna on Eestis keskmiselt kahanenud kooliealiste (7-18) ja tööealiste (19-64) grupid ning kasvanud laste (0-6) ja vanemaaliste (65+) grupid. Võru maakonnas on kõige enam kahanenud kooliealiste hulk (-32,2%), kõige vähem vanusegrupp 0-6 (-2,7%), tõusnud on vanusegrupp 65+ (6,4%) (vt tabel 4).

Tabel 4 Rahvastiku koosseis³

Rahvastiku koosseis	Vanusegrupp 0-6	Vanusegrupp 7-18	Vanusegrupp 19-64	Vanusegrupp 65+	Kokku
Võru maakond 2007	2 392	6 074	23 142	7 399	39 007
% maakonna rahvastikust	6,1	15,6	59,3	19,0	100
Eesti 2007	94 270	183 350	833 190	21 5600	1 326 410
% Eesti rahvastikust	7,1	13,8	62,8	16,3	100
Võru maakond 2017	2 328	4 117	22 125	7 870	36 440
% maakonna rahvastikust	6,4	11,3	60,7	21,6	100
Eesti 2017	100 642	160 614	799 908	254 474	1 315 638
% Eesti rahvastikust	7,7	12,2	60,8	19,3	100

Periodil 2007-2017 on loomulik iive olnud maakonnas negatiivne. Aasta keskmiselt on Võru maakonna elanike arv vähenenud loomulikult iibest tulenevalt 190 inimese võrra. Sündivus on olnud suurem aastal 2007, mil sündis 378 last. Väiksem on olnud sündivus aastatel 2013-2015, mil see oli vastavalt 266, 293 ja 298 sündi aastas. Keskmise sündivus vaadeldud perioodil oli 327 sündi aastas. Kõige enam 585 surma registreeriti samuti 2007. aastal. Aasta keskmine surmade arv maakonna kohta on vaadeldaval perioodil olnud 520. Seega ületab surmade arv oluliselt sündide oma, kajastades läbivalt negatiivses keskmises iibes (vt tabel 5).

² Statistikaamet, 2018

³ Rahvastikuregister, 2018

Tabel 5 Sünnid, surmad, loomulik iive Võru maakonnas 2007-2017⁴

Aasta	Sünnid	Surmad	Loomulik iive
2007	378	585	-207
2008	339	526	-187
2009	339	583	-199
2010	377	577	-200
2011	339	446	-107
2012	338	534	-196
2013	266	494	-228
2014	293	474	-181
2015	298	507	-209
2016	322	463	-141
2017	306	536	-230
Aasta keskmine:	327	520	-190

Lisaks negatiivsele loomulikule iibele on Võru maakonna elanike arvu kahandanud ka ränne (vt tabel 6)⁵. Keskmiselt on maakond rände tagajärjel kaotanud 227 inimest aastas. Perioodil 2007-2016 on rändesaldo olnud positiivne kahes vallas (Rõuge ja Vastseliina). Samal ajal on Võru linn kaotanud 1 257, endine Antsla vald 343 ja Varstu vald 158 elanikku.

Tabel 6 Rändesaldo (2007-2016)

KOV	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Saldo
Võru linn	-103	-79	-114	-5	-111	-231	-168	-103	-231	-112	-1 257
Antsla vald	-74	-50	-58	-56	-8	-57	-28	-7	-20	15	-343
Haanja vald	1	-15	-14	-20	5	-11	15	-8	10	4	-33
Lasva vald	-14	12	-33	-19	-34	21	2	11	44	6	-4
Meremäe vald	-16	-9	-28	-12	-7	22	16	12	0	-19	-41
Misso vald	-13	-8	-2	-7	-21	-15	35	-7	-21	-8	-67
Mõniste vald	-9	-12	-11	-22	0	-5	-1	-3	-21	-3	-87
Rõuge vald	3	-2	10	-28	-17	26	1	34	-6	-6	15
Sõmerpalu vald	0	-11	-9	-6	-18	-37	4	-11	0	-25	-113
Urvaste vald	-25	-6	-27	-17	-17	-28	5	-6	16	-26	-131
Varstu vald	-15	-5	-9	-28	-24	-40	11	4	-22	-30	-158
Vastseliina vald	15	39	-4	-19	7	14	-5	-8	-11	-21	7
Võru vald	-36	-18	-3	-1	45	-50	-63	18	59	-8	-57
Võru maakond	-286	-164	-302	-240	-200	-391	-176	-74	-203	-233	-2 269

Demograafiline tööturusurveindeks⁶ on Võru maakonna omavalitsuste hulgas läbivalt kahanenud, jäädes enamasti (va Lasva) Eesti keskmisele alla (vt tabel 7). Eristuvad endised Misso, Meremäe, Haanja, Mõniste, Varstu ja Antsla vallad, kus indeksi väärtus on alla 0,6, seejuures on Misso valla näitaja väga madal (0,29). Üle Eesti keskmise on endine Lasva vald (0,93). Võrrelduna maakonna keskmisega on mõnevõrra parema vanusstruktuuriga endised Urvaste vald (0,79) ja Võru vald (0,79) ning Võru linn (0,79), kuigi ka nende elanikkonna vanuseline koosseis jääb alla Eesti keskmisele. Kokkuvõtvalt viitab omavalitsuste tööturusurveindeksi väärtus üha suurenevale survele töörealisele elanikkonnale.

⁴ Statistikaamet, 2018

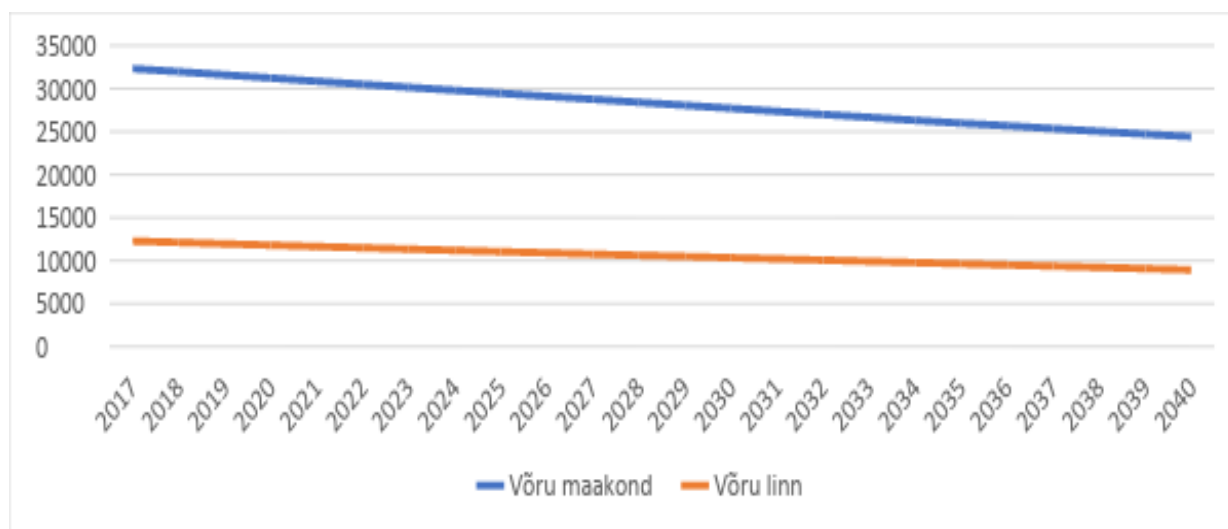
⁵ Märkus: Tabelis analüüsitakse nn haldusreformi eelset pilti. Endiste Orava, Mikitamäe ja Värskla valdade andmeid analüüsis ei kajastu.

⁶ Demograafiline tööturusurveindeks näitab 5-14-aastaste vanuserühma suhet 55-64-aastaste vanuserühma, kirjeldades tööturule saabujate osatähtsust võrreldes tööturul lahkujatega (näide: kui indeksi väärtus on 1,5, tähendab see, et 3 inimest saabub tööturule ning 2 lahkub)

Tabel 7 Demograafiline tööturusurveindeks⁷

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Muutus
Eesti	0,86	0,83	0,79	0,77	0,75	0,75	0,77	0,79	0,81	0,82	0,83	-0,03
Võru maakond	0,95	0,91	0,86	0,81	0,79	0,76	0,75	0,73	0,72	0,72	0,70	-0,25
Võru linn	1,04	0,99	0,95	0,89	0,86	0,76	0,75	0,75	0,75	0,80	0,79	-0,25
Antsla vald	0,94	0,92	0,83	0,78	0,74	0,66	0,68	0,61	0,59	0,56	0,55	-0,39
Haanja vald	0,81	0,81	0,68	0,64	0,65	0,68	0,63	0,58	0,57	0,49	0,48	-0,33
Lasva vald	0,90	0,84	0,86	0,79	0,76	0,85	0,87	0,93	0,94	0,95	0,93	0,03
Meremäe vald	0,61	0,56	0,59	0,51	0,57	0,60	0,58	0,51	0,58	0,46	0,37	-0,24
Misso vald	0,62	0,63	0,60	0,58	0,48	0,44	0,43	0,40	0,32	0,33	0,29	-0,33
Mõniste vald	0,88	0,85	0,71	0,63	0,64	0,64	0,59	0,59	0,57	0,55	0,48	-0,40
Rõuge vald	0,92	0,88	0,81	0,80	0,79	0,67	0,67	0,70	0,71	0,69	0,71	-0,21
Sõmerpalu vald	1,34	1,25	1,14	1,08	1,05	0,97	0,88	0,79	0,73	0,69	0,61	-0,73
Urvaste vald	1,30	1,13	1,06	1,00	0,98	0,95	0,95	0,91	0,82	0,79	0,81	-0,49
Varstu vald	0,87	0,78	0,69	0,70	0,61	0,69	0,65	0,63	0,75	0,65	0,58	-0,29
Vastseliina vald	0,89	0,81	0,84	0,74	0,70	0,72	0,71	0,72	0,76	0,76	0,73	-0,16
Võru vald	0,80	0,82	0,79	0,76	0,74	0,88	0,86	0,83	0,81	0,78	0,79	-0,01

Statistikaameti 2014. a maakondade ja suuremate linnade kohta koostatud rahvastikuprognosis ilmneb, et nii Võru linna kui ka maakonna elanike arv jätkab järgnevatel aastatel eeldatavasti suhteliselt kiiret kahanemist (vt joonis 3). Aastaks 2040 prognoositakse maakonna elanike arvuks ligikaudu 24 000 inimest, mis tähendab rahvastiku arvu vähenemist u 9 500 inimese võrra⁸. Maakonna keskuse elanike arvuks prognoositakse aga ligikaudu 9 000 inimest, mis on tänasest u 3 800 võrra väiksem. Siit tulenevalt on maakonna suurimaks väljakutseks ühelt poolt väheneva rahvaarvu tingimustes vajalike teenuste pakkumine ning teiselt töökohtade loomine, pidurdamaks elanikkonna vähenemist.

Joonis 3 Võru maakonna ja Võru linna rahvastikuprognosis aastani 2040⁹

1.2. Peamised rahvastiku analüüsist tulenevad järeldused

- Võru maakonna elanike arv 01.01.2018. a seisuga oli 36 133 inimest, mis moodustab 2,7% kogu Eesti rahvastikust (1 319 133 elanikku). Võrreldes omavahel

⁷ Statistikaamet, 2018

⁸ Statistikaameti 2014.a prognoosis ei kajastu 2017.a haldusreformiga maakonnapiiride muutusest tulenev elanikkonna arvu muutus.

⁹ Statistikaamet, 2018

Rahvastikuregistri ja Statistikaameti andmeid, võib täheldada, et Statistikaameti andmetel elab maakonnas u 764 inimest vähem, kui sinna on registreeritud (registreeritud elanike arv 01.01.2018 seisuga oli 36 897). See tähendab, et realsuses on tõenäoliselt väiksem nii pidevalt teenuseid tarvitavate inimeste arv kui ka kohaliku tööjõu pakkumine.

- Viimase kümne aasta jooksul on maakonna elanike arv järjepanu vähenenud (kokku 8,5% ehk 3 095 elaniku võrra. Elanikkonna vähenemist mõjutavad nii negatiivne rändesaldo kui ka negatiivne iive. Seejuures on maakonna iive ja rändesaldo olnud negatiivne kogu viimase 10-aastase perioodi vältel.
- Erinevalt Eesti keskmisest, kus viimase kümne aasta jooksul on kasvanud vanusegrupid 0-6 ja 65+, on Võru maakonnas kasvanud ainult 65+ vanusegrupp. Enim on kahanenud kooliealiste (7-18) grupp (-32,2% -1 957 lapse võrra). Lasteaia- (jätkuv vähenemine 64 lapse ehk 2,7 % võrra) ja kooliealiste vanusegruppide kahanemine toovad endaga kaasa väheneva nõudluse lasteaia- ning koolikohtade järele. See tähendab, et perspektiivis peavad omavalitsused tühjaks jäävatele majadele leidma uut rakendust. Samuti tingib selline olukord vajaduse koolivõrgu ümberhindamiseks. Maksumaksjate hulga vähenemine (1 017 inimese ehk 4,4 % võrra) toob endaga kaasa raskused avalike teenuste pakkumisel, kuna omavalitsuste tulubaas kahaneb. Tõusnud on vanemaealiste 65+ grupp (471 inimese ehk 6,4 % võrra), mis tähendab, et nõudlus vanusegrupi teenusteks tõuseb, mis omakorda avaldab survet kohalike omavalitsuste eelarvetele ning tõstatab vajaduse teenustele mõeldud eelarve summade suurendamiseks.
- Kõikide Võru maakonna omavalitsuste vanusstruktuuri jätkusuutlikkus on küsitav, kuna kogu maakonnas jääb demograafilise töötururindeindeksi väärtus alla 1. Kõige madalam on indeksi väärtus endises Misso vallas (0,29). Üle Eesti keskmise on demograafilise töötururindeindeksi väärtus endisel Lasva vallal (0,93). Võrrelduna maakonna keskmisega on mõnevõrra parema vanusstruktuuriga endised Urvaste ja Võru vallad ning Võru linn, kuigi ka nende elanikkonna vanuseline koosseis jääb alla Eesti keskmisele.
- Statistikaameti prognoosi kohaselt jätkab maakonna elanike arv kahanemist, jõudes aastaks 2040 u 24 000 inimeseni. Seega on Võrumaa suurimaks väljakutseks tulla toime ühelt poolt avalike teenuste pakkumise ning teiselt uute töökohtade loomisega, pidurdamaks elanikkonna vähenemist.

2. MAJANDUSVALDKOND

2.1. Maakonna majanduse üldisloomustus

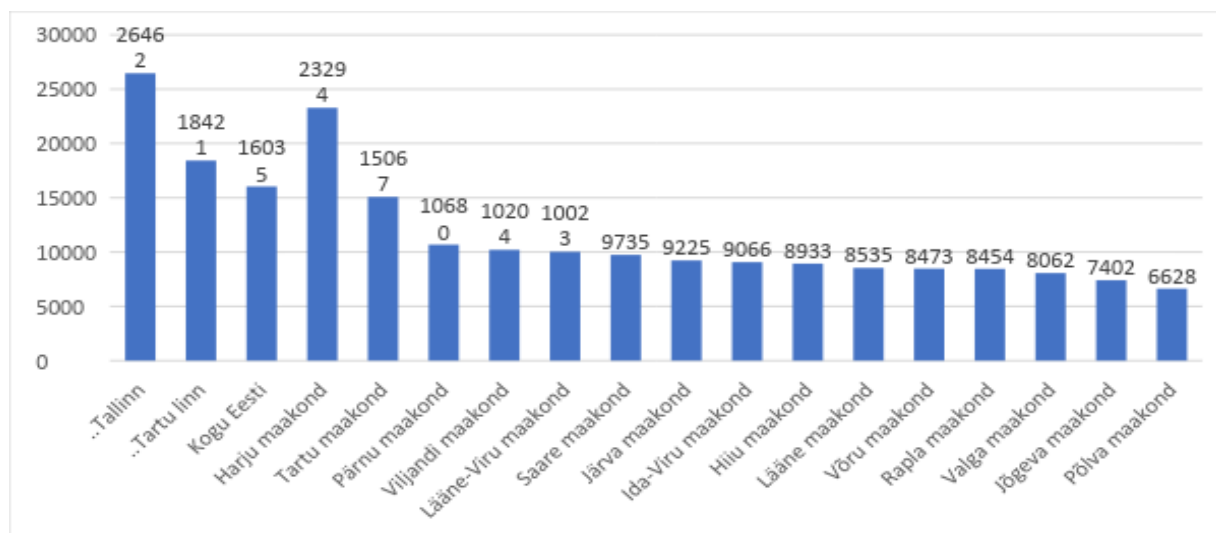
Majanduse mahu peamiseks üldistavaks näitajaks on sisemajanduse kogutoodang (SKT) ning selle väärtusel on tugev korrelatsioon enamiku heaolutaseme näitajatega. Võru maakonna SKT oli 2016. aastal 286 miljonit eurot jooksevhindades, moodustades 1,4% kogu Eesti majandustoodangust (vt tabel 8). SKT elaniku kohta oli perioodil 2007-2016 keskmiselt 7 406 eurot, olles seega Eesti keskmisest ligikaudu poole väiksem. Seega võib öelda, et Võru maakonna majandus on riigis väga väikese osakaaluga. SKT ajalises dünaamikas võib sarnaselt ülejäänud Eestiga näha järsku langust aastatel 2008-2009 ning sellele järgnevat tõusu.

Tabel 8 Võru maakonna SKT¹⁰

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kogu Eesti	SKT jooksevhindades, miljonit eurot	16 246	16 517	14 146	14 717	16 668	17 935	18 932	19 766	20 348	21 098
	SKT elaniku kohta, eurot	12 118	12 353	10 600	11 053	12 556	13 559	14 364	15 037	15 478	16 035
Võru maakond	SKT jooksevhindades, miljonit eurot	254	246	217	217	244	252	276	277	280	286
	Osatähtsus riigi SKT-s, %	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,5	1,4	1,4	1,4
	SKT elaniku kohta, eurot	6 994	6 864	6 139	6 245	7 090	7 408	8 199	8 313	8 335	8 473
	SKT elaniku kohta, % Eesti keskmisest	57,7	55,6	57,9	56,5	56,5	54,6	57,1	55,3	53,9	52,8

Vaadeldes 2016. a sisemajanduse kogutoodangut elaniku kohta, tuleb tõdeda, et Võru maakond jääb maakondade võrdluses tagantpoolt viiendaks (vt tabel 9). Suurima SKTga elaniku kohta on ootuspäraselt Harju maakond (23 294 eurot inimese kohta), Võru maakonna näitaja 8 473 eurot jääb sellele 14 821 euroga alla (moodustades viimasest vaid 36,4 %). Selline näitaja viitab suhteliselt madalale lisandväärtusele töötaja kohta, mille tõstmise on üheks oluliseks väljakutseks maakonna majanduses. Murekohaks on see, et Võru maakonna SKT näitaja ei ole suhtes Harju maakonnaga tõusnud, vaid viimaste aastatega on kaotatud veel mõned protsendipunktid.

Tabel 9 SKT võrdlus 2016.a ¹¹

Võru maakonna majanduses nagu ka ülejäänud Eestis on ülekaalus teenused ehk tertsiaarsektor (vt tabel 10). Sektor annab nii riigis kui ka maakonnas ligi poole SKTst. Siiski on siinkohal täheldatav küllaltki suur erinevus – kui Eesti puhul andis aastal 2016 teenuste sektor ligikaudu

¹⁰ Statistikaamet, 2018

¹¹ Statistikaamet, 2018

71% loodavast lisandväärtusest, siis Võru maakonna näitaja oli u 49%. Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük) osatähtsus, samuti annavad olulisema osa tööstus ja ehitus.

Majandustõusu ajal näitas primaarsektor teataval määral langust, suurendades seeläbi sekundaarsektori osatähtsust. Teenuste sektori osakaal tõusis aastaks 2008 Eesti keskmise taseme lähedale, hakates seejärel taas langema. Seega tuleb arengut planeerides arvestada, et Võru maakonna majandusstruktuur on Eesti keskmisest enam põllumajandusele ning tööstusele orienteeritud. Eesti keskmist mõjutavad aga olulisel määral Harju ja Tartu maakonnad. Võrreldes Võru maakonna majandusstruktuuri teiste maakondadega, on näha, et siin on teenuste osakaal majandusstruktuuris kõige väiksem ja seetõttu paistab maakond silma suurema põllu- ja metsamajanduse, kalapüügi ning tööstuse ja ehituse osatähtsusega.

Tabel 10 Kogu Eesti ning Põlva, Valga ja Võru maakondade majandusstruktuur 2007-2016¹²

		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kogu Eesti	Põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük	3,5	2,7	2,4	3,2	3,9	3,7	3,4	3,5	3,1	2,6
	Tööstus ja ehitus	30,8	29,5	26,9	28	29,2	28,7	28,7	28,6	27,8	26,9
	Teenused	65,7	67,8	70,6	68,8	66,9	67,6	67,8	67,9	69,1	70,5
Põlva maakond	Põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük	19,1	14,5	12,5	16,6	18	18,4	14,2	16,5	14,6	10,1
	Tööstus ja ehitus	30,8	32,7	29,9	28,7	32	30,2	30,3	27,9	27	28
	Teenused	50,1	52,8	57,5	54,6	49,9	51,4	55,5	55,5	58,4	61,8
Valga maakond	Põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük	12,1	9,4	8,4	10,6	13,1	12,6	14,3	15,2	14,5	12,5
	Tööstus ja ehitus	32,5	33,7	31,9	31,9	36,3	35,2	36,3	35,9	35,1	35,2
	Teenused	55,4	56,9	59,8	57,5	50,6	52,2	49,4	48,9	50,3	52,3
Võru maakond	Põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük	9,4	7,2	6,2	8,3	10,8	9,3	14,4	14,5	13,5	11,6
	Tööstus ja ehitus	33,6	32	32,6	35,1	36,8	36,8	36,2	37,3	39,8	39,8
	Teenused	57	60,9	61,2	56,6	52,4	53,9	49,3	48,2	46,6	48,6

Võru maakonna eksporditavate kaupade ja teenuste maht moodustab kogu Eesti omast keskmiselt u 1% (vt tabel 11). Ekspordi maht on ajas muutunud vastavalt majandustsüklile – kuni aastani 2008 võis täheldada kasvu, mille järel toimus järsk langus 2009. a, mis iseloomustab ka kogu riigi ekspordi. Aastast 2010 hakkas maakonna ekspordi maht taas kasvama, ületades 2012. aastaks kriisieelset taset. Siiski tuleb tõdeda, et Võru maakonna ettevõtete ekspordimahu kasv on olnud väiksem kui Eestis keskmiselt. Seega on üheks maakonna väljakutseks ka ekspordimahu suurendamise toetamine.

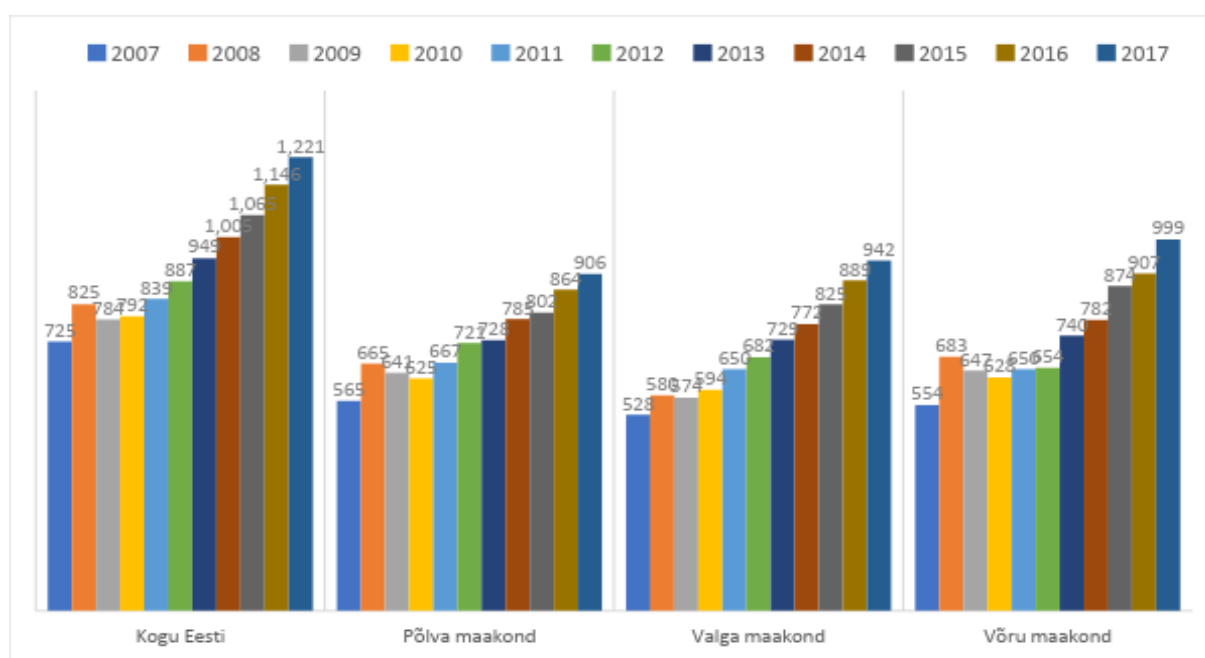
¹² Statistikaamet, 2018

Tabel 11 Eksport (miljonites eurodes)¹³

Eksport		2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
	Kogu Eesti		8034	8470	6487	8743	12003	12521	12288	12006	11575	11904
Võru maakond		96	109	86	104	109	116	117	105	115	115	142
Võrumaa ekspordi osatähtsus %		1,2	1,3	1,3	1,2	0,9	0,9	1	0,9	1	1	1,1

Võru maakonna keskmine brutokuupalk aastal 2017 oli Eesti keskmisest enam kui 200 euro võrra madalam (vt tabel 12). Aastatel 2007-2017 on Võru maakonna keskmine brutopalk tõusnud veidi enam kui 80%. Võrrelduna samal perioodil Eesti keskmisega (tõus u 67%) on brutopalka suurenemine Võru maakonnas olnud natukene kiirem ning see on aidanud vahet leevendada. Samas jääb Võru maakonna väljakutseks keskmise palgataseme kasvatamine.

Tabel 12 Keskmine brutopalk 2007-2017¹⁴

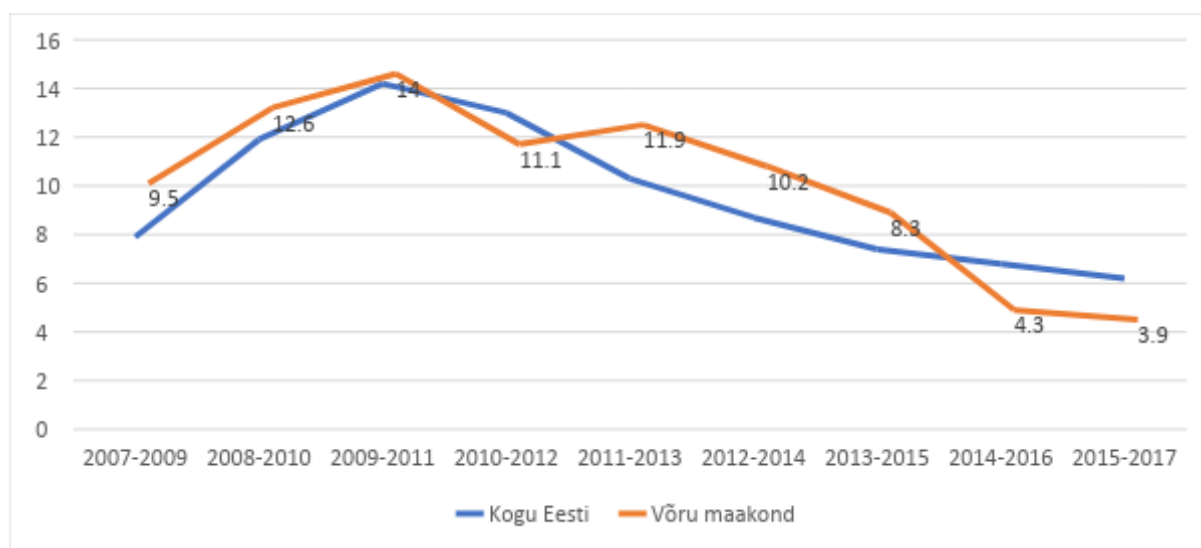

Hinnates Võru maakonna majandusolukorda töötute osakaalu põhjal, on täheldatav sarnane muster Eesti lõikes (tabel 13). Aastatel 2008-2012 oli tööpuudus Eestis ja Võru maakonnas suurim, ulatudes kõrghetkel 14% juurde. Töötute osakaal tööealise elanikkonna hulgas saavutas tipu 2010. aastal, alustades seejärel järk-järgulist vähenemist. Keskmiselt on maakonna töötute osakaal ületanud Eesti keskmist. Positiivse muutusena on viimastel aastatel maakonnas töötute osakaal vähenenud, jäädes Eesti keskmisest allapoole.

¹³ Statistikaamet, 2018

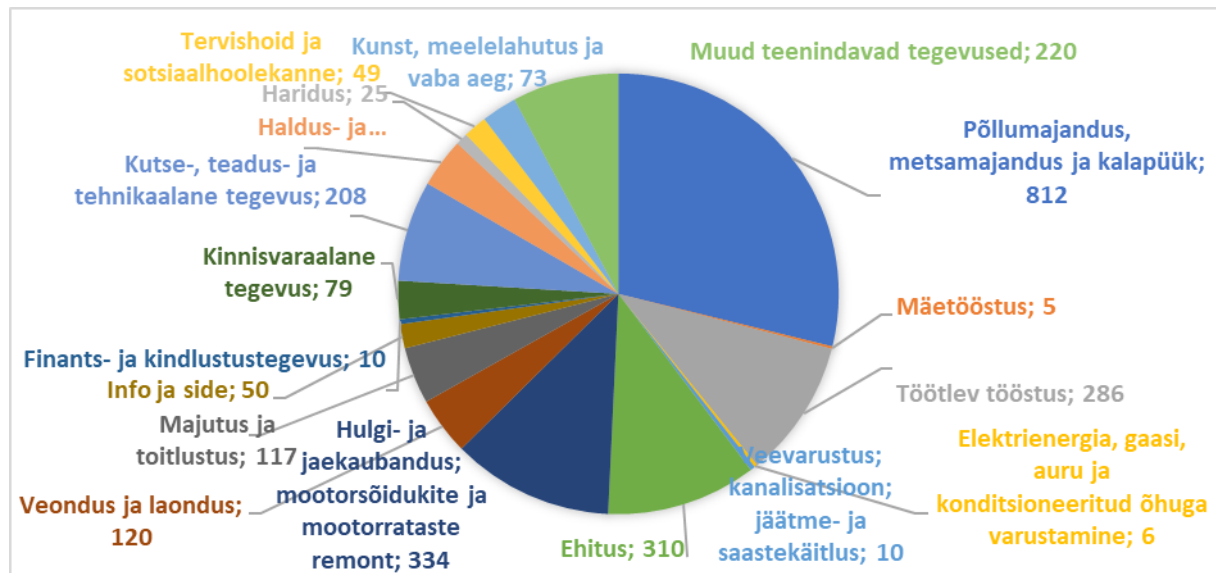
¹⁴ Statistikaamet, 2018

Tabel 13 Töötuse määr

Absoluutnumbrites oli maakonnas 2018. a keskmiselt kokku 1 291 töötut, sh Antsla vallas 166, Rõuge vallas 213, Setomaa vallas 113, Võru linnas 384 ja Võru vallas 414 töötut. Seega võib üldistatult väita, et vaba kohapealset tööjõudu on vähe, võttes mh arvesse ka asjaolu, et tegelikkuses elab maakonnas vähem inimesi, kui on sinna registreeritud.

Võru maakonnas on esindatud kõik statistilisse profiili kuuluvad tegevusalad (vt joonis 4). Suurim osa ettevõtetest tegutseb põllumajandussektoris (812 ettevõtet), suuruselt teisel kohal asub hulgi- ja jaekaubandus (334) ning kolmandal ehitus (310).

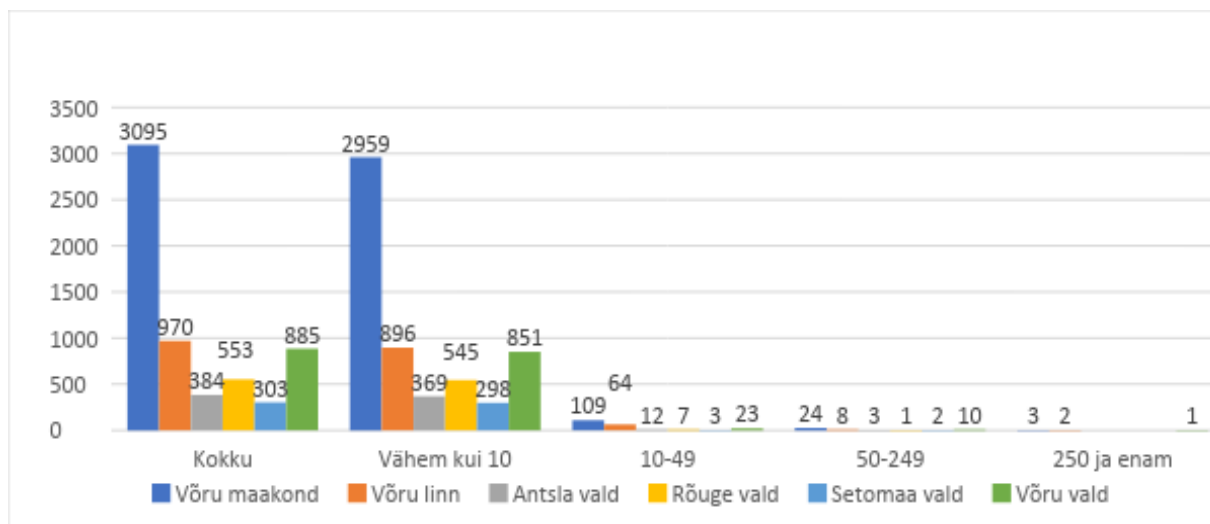

Joonis 4 Statistilisse profiili kuuluvad ettevõtted Võru maakonnas 2017¹⁵

Valdavas osas (96%) on Võru maakonnas levinud mikroettevõtted (vähem kui 10 töötajat), suurettevõtteid (töötajaid 250 ja enam) on maakonnas kolm (vt joonis 5).

¹⁵ Statistikaamet, 2018. Statistiline profiil on majanduslikult aktiivsete üksuste (äriühingute, füüsilisest isikust ettevõtjate, asutuste, mittetulundusühingute) kogum, mida Statistikaamet kasutab majandusstatistika üldkogumina.

Joonis 5 Võru maakonna ettevõtete profiil¹⁶

Maakonnas tõuseb ootuspäraselt esile Võru linn 970 ja Võru vald 885 ettevõttega. Suurettevõtteid (250 ja enam töötajat) asuvad Võru linnas ja Võru vallas.

Võru maakonna suurema töötajate arvuga ettevõtted on toodud tabelis 14.

Tabel 14 Võru maakonna suurema töötajate arvuga ettevõtted

Ettevõtte nimi	Tegutsemise valdkond	Töötajate arv
Lõuna-Eesti Haigla AS	Tervishoid ja sotsiaalhoolekanne	435
Võru Tarbijate Ühistu	Hulgi- ja jaekaubandus	290
Cristella VT OÜ	Töötlev tööstus	268
BARRUS AS	Töötlev tööstus	237
KPG Kaubanduse OÜ	Hulgi- ja jaekaubandus	194
Antsla-Inno AS	Töötlev tööstus	191
Jaagumäe Kaubanduse OÜ	Hulgi- ja jaekaubandus	138
Toftan AS	Töötlev tööstus	126
Värskas Sanatoorium AS	Tervishoid ja sotsiaalhoolekanne	124

Võru maakonnas on majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv perioodil 2007-2016 kasvanud, seejuures ei langenud ettevõtete arv ka viimase majanduskriisi ajal (vt tabel 15). Ettevõtete kasv on üle maakonna olnud suhteliselt ühtlane. Suurimat aktiivsuse kasvu võib täheldada endistes Lasva, Rõuge, Sõmerpalu ja Võru vallas, kuid ka mujal on tõus olnud märkimisväärne. Siiski tuleb tõdeda, et mitmes endises omavalitsuses on majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv hoolimata kasvust väike (Haanja, Meremäe, Misso, Mõniste, Urvaste, Varstu). Seega on maakonna väljakutseks realselt tegutsevate ettevõtete arvu suurenemise toetamine.

¹⁶ Statistikaamet, 2018

Tabel 15 Võru maakonna majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 2007-2016¹⁷

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
VÕRU MAAKOND	842	889	915	946	991	1 030	1 653	1 657	1 684	1 774
Võru linn	475	491	506	519	536	536	812	801	803	828
Antsla vald	73	75	74	76	81	87	149	143	147	149
Haanja vald	20	22	23	23	25	24	43	42	44	44
Lasva vald	20	25	27	23	29	32	50	55	56	62
Meremäe vald	10	10	13	12	12	14	26	30	29	27
Misso vald	13	13	15	13	16	20	32	30	31	34
Mõniste vald	5	7	9	10	13	12	32	27	28	27
Rõuge vald	44	43	46	48	53	60	96	94	98	117
Sõmerpalu vald	22	21	21	25	33	31	55	58	63	65
Urvaste vald	18	19	22	21	21	21	40	38	43	46
Varstu vald	13	15	16	14	13	16	42	44	47	46
Vastseliina vald	31	36	34	40	39	44	76	75	76	82
Võru vald	98	112	109	122	120	133	200	220	219	247

2.2. Ettevõtluse tugistruktuurid

Maakonna üheks olulisemaks ettevõtluse tugistruktuuriks on SA Võrumaa Arenduskeskus.¹⁸ Sihtasutuse tegevuse eesmärgiks on Võru maakonna ja regiooni ning ettevõtluse terviklik ja süsteemne arendamine, toetades erinevate teenustega era-, avaliku- ja kolmanda sektori organisatsioone ning üksikisikuid. SA Võrumaa Arenduskeskus ülesanne on toetada maakonna ettevõtjaid, kohalikke omavalitsusi ning kodanikuühendusi piirkonna ettevõtluskeskkonda ja elukvaliteeti parandavate projektide teostamisel. Samuti propageerib organisatsioon ettevõtlusaktiivsust, koordineerib turismiteenuste arendamist ning nõustab kogukondlikke koostöövõrgustikke.

Setomaa vallas on ettevõtluse arendamiseks olemas teiste Võrumaa omavalitsustega võrreldes tugevam tugisüsteem. Lisaks SA Võrumaa Arenduskeskuse tavapärasele maakondlikele tugiteenustele töötab valla ettevõtete ja mittetulundusühingute hüvanguks Setomaa ettevõtluskonsultant. Suuremaid ettevõtluskeskkonda toetavaid arendusprojekte veab eest Setomaa Liit (endine Setomaa Valdade Liit).

Lisaks tegutsevad erinevate valdkondade ettevõtjaid ühendavad tugivõrgustikud: MTÜ Setomaa Turism, MTÜ Seto Käsitöö Kogu, MTÜ Piiriäärne Energiaarendus, MTÜ Seto Küük, TÜ Seto Lammas ja TÜ Seto Aiad. Mahepõllumajanduse entusiastid otsivad võimalusi liituda ühiseks organisatsiooniks ja kasvatada mahepõllumajanduse osakaalu.

Maakonna ettevõtluse arengut toetavad ka LEADER piirkondlikud tegevusgrupid MTÜ Võrumaa Partnerluskogu¹⁹, mis ühendab Võrumaa kolme valda (Antsla, Rõuge ja Võru vald

¹⁷ Statistikaamet, 2018

¹⁸ www.vorumaa.ee

¹⁹ www.voruleader.ee

v.a. Orava ja Misso piirkond) ning MTÜ Piiriveere Liider²⁰, mille liikmeskonda kuuluvad Võru maakonnast Setomaa valla endised Värskä, Mikitamäe, Meremäe ja Misso vallad, Rõuge valla endise Misso valla ja Võru valla endise Orava valla osad. Tegevusgrupid toetavad maaettevõtjaid rahaliselt läbi vastavate meetmete, samuti viivad tegevusgrupid proaktiivselt ellu ettevõtlust toetavaid tegevusi, nt ühisturundus.

Alates 2005. a tegutseb Kagu-Eesti Puiduklaster²¹, mis algselt keskendus koolitustele ning väliskogemuse vahendamisele. 2009. a lõpus koondus Võrumaa Tehnoloogiainkubaatoriga koostöös piirkonna 12 puiduettevõtjat, et kutsuda ellu reaalselt toimiv klastrorganisatsioon. Kagu-Eesti Puiduklaster on avatud organisatsioon, mis tegutseb Võru, Põlva ja Valga maakonna puidu- ja mööbliettevõtjaid koondava ühendusena.

2015. aastal astus Kagu-Eesti Puiduklaster partneriks SA Võrumaa Arenguagentuuri juhitavale piirkondlike algatuste tugiprogrammi projektile „Kagu-Eesti Puiduklastri arendamine“. Projektile saadi rahastus Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse (EAS) kaudu ning projekt on klastri tegevust elavdanud. Projekt võimaldab osaliselt rahastada klastri tegevuskulusid ja palgata arendusjuhi. Projekt kestab 2019. a lõpuni.

Puidusektoris on oluliseks tugistruktuuriks Võrumaa Kutsehariduskeskuse juures tegutsev puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskus TSENTER²², mis on avalikku sektorit, puidutöötlemise ja mööblitootmise ettevõtteid, haridus-, teadus- ja arendusasutusi, teiste sektorite ettevõtteid ühendav võrgustik ning omab parimaid teadmisi ja oskusi materjalides, tehnoloogiates, tootmise juhtimise ja tootearenduse valdkonnas.

Kompetentsikeskuse TSENTER eesmärgiks on ettevõtete toodete konkurentsivõime, st kõrgema lisandväärtuse saavutamine, toetades oma toodete ja brändide loomist ning selle tulemusel Eesti puidusektori liikumist tulusamatesse väärtusahela osadesse.

Turismiarendusega tegelevad SA Võrumaa Arenduskeskus ning MTÜ Võrumaa Turismiliit²³. MTÜ Võrumaa Turismiliit on turismiettevõtjate ühendus, mille eesmärgiks on Võru maakonna turismialase maine kujundamine, piirkonna turismialaste teenuste süsteemne arendamine ja tutvustamine, turismialaste projektide algatamine ja teostamine, turismialase täiendõppe organiseerimine, turismialasele ettevõtlusele kaasa aitamine, oma liikmete huvide esindamine ja kaitsmine. 2015. aastal loodi SA Võrumaa Arenguagentuuri ja MTÜ Võrumaa Turismiliidu partnerlusega turismikoordinaatori ametikoht. Võrumaa Turismiliitu kuulub 40 liiget.

Tugistruktuuridena vajavad märkimist veel ka MTÜ Setomaa Liit²⁴. Liidu liikmed on Setomaa vald ja MTÜ Seto Kongressi Tugiühing. Setomaa Liit viib ellu Setomaa arendusprojekte koostöös Venemaa partneritega ja MTÜ-ga Setomaa Turism²⁵, mis tegeleb turismiarendusega.

Seega võib ettevõtluse tugistruktuure lugeda maakonnas piisavaks, oluline on enam tähelepanu pöörata omavahelisele koostööle ning ülesannete kokku leppimisele, vältimaks dubleerimist.

---

²⁰ www.piiriveere.ee

²¹ www.puiduklaster.ee

²² www.tsenter.ee

²³ www.visitvoru.ee

²⁴ www.setomaa.ee

²⁵ www.visitsetomaa.ee

2.3. Ettevõtlusalad maakonnas²⁶

Era- ja avaliku sektori huvi tööstusparkide loomise vastu on viimasel kümnendil olnud suur. Paljudes piirkondades on jõutud tööstusparkide ja -alade väljaarenduseni (näiteks Jõhvis, Tartus, Pärnus jm).

Lõuna-Eesti regiooni eeliseks võib pidada suurt teadus- ja arenduspotentsiaali, kvalifitseeritud tööjõu kättesaadavust ning olemasolevaid ettevõtlusalasid.

Vaadates Võru maakonda, siis piirkonnas asuvad üksikud tugevad ettevõtted või väiksemate äriühingute kooslused. Maakonnas asub mitmeid tööstuspiirkondi, kus ettevõtetele pakutakse erinevaid tootmise alustamist või laienemist soodustavaid võimalusi. Tööstuspiirkonnad asuvad üle maakonna hajali ning kujutavad endast peamiselt nõukogude ajal tekkinud ning peale Eesti Vabariigi taastamist osaliselt kasutusele võetud tööstuspiirkondi. Mitmed ettevõtted on asunud tegutsema endistesse kolhoosi- ja sovhoosikompleksidesse ning mahajäänud tootmishoonetesse.

Eesti-Läti-Vene piiriülese programmi toel on teostatud kuue maakonna tööstusala - Misso, Väimela, Võrusoo, Kobela, Vastseliina ja Rõuge detailplaneeringute koostamine ja tehnilise taristu projekteerimine.

Projekti tulemusel valmisid Invest in Võru trükised 4 keeles (eesti, inglise, saksa, vene) ning Invest in Võru portaal www.investinvoru.com

Käesoleval hetkel on arendustegevused tööstusaladel (v.a. Kobela ettevõtlusala) ooteseisundis ning otsitakse võimalusi tehnilise taristu väljaehitamiseks. Kobela ettevõtlusalal on Antsla valla eestvedamisel läbi viidud vajalikud arendustegevused ning ettevõtlusala on leidnud rakenduse.

Lisaks nimetatud kuuele alale paikneb Võru linnas Võrukivi Tehnopark, mis on eraomandis ning mille infrastruktuur on juba välja arendatud. Tööstuspargi kogupindala on 9,2 ha (14 krunti). Arendamist vajab ka Pika tänava tööstuspiirkond (sh endise KEK-i territoorium). Samuti paikneb Võru linnas Kagu Eesti Innovatsioonikeskus (KEIK), mis koondab juba praegu u 100 ettevõtet ning soovib edasi areneda. Setomaa vallas on arendamisel Lobotka tootmisala - u 16 ha. Antsla vallas on plaanis Maratinurga tööstusala arendamine.

Uued ja edasi arendatud ettevõtlusalad annavad nii alustavatele kui juba tegutsevatele ettevõtetele võimaluse paindlikeks investeerimisotsusteks. **Ettevõtlusinfrastruktuuri arendamise toetamine** loob ettevõtetele võimaluse jõukohaselt kohaneda hajaasustusest ning logistilises mõttes ebasoodsast asukohast tingitud probleemidega.

2.4. Turism

Maakonnas eripäraks on mitme kultuuriruumi (Seto ja Vana-Võromaa) olemasolu.

Künklik ja metsaderohke Eesti kaguosa on kõige vanema asustustihedusega piirkond Eestis. Siin, erinevate kultuuride ja riikide piirilal elavad võrokesed ja setod - kaks natuke salapärast ning omamoodi rahvast. Võrokene usub looduse ja iseenda väesse, talitab esivanemate tarkuste

²⁶ www.investinvoru.com

järgi. Setot toetavad sügavale juurdunud õigeusklikud tavad. Nii võrokestel kui ka setodel on mitmeid maailmas ainulaadseid kombeid. Setodelt on UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja kantud kordumatu laulmistava seto leelo, Vana-Võromaalt on esindusnimekirjas võrokeste elav ja rikkalik suitsusauna kombestik.²⁷

Võru maakonna loodus on järvede-, metsade- ja sooderohke. Maakonna lõunaosa hõlmab Eesti kõrgeim ja järvederohkeim Haanja kõrgustik, kus asub Eesti kõrgeim tipp Suur Munamägi. Suurimateks järvedeks on Vagula (518,7 ha) ja Ähijärv (176,2 ha), suurimateks soodeks Keretu (5 545 ha) ja Kaugjärve (1 816 ha) sood. Järvede kõrval on piirkonnas ka hulgaliselt jõgesid, neist pikimad, mis maakonda läbivad, on Võhandu (162 km) ja Pedetsi (159 km) jõed. Võru maakonna loodus on järvede-, metsade- ja sooderohke.

Võrreldes 2007. ja 2017. aasta näitajaid, on majutatud turistide arv nii Eestis tervikuna kui ka Võru maakonnas kasvanud (vt tabel 16). Majutatute arvu kasv (26 % võrra) olnud Võru maakonnas peaaegu kaks korda Eesti keskmisest (51% võrra) väiksem. Oluliselt on vähenenud Eesti ja Soome turistide osakaal. Välis turistide osas on suurimateks gruppideks ka aastal 2017 turistid Soomest ja Lätist, tuntavalt on tõusnud Venemaalt saabuvate turistide osakaal. Kui 2007. aastal olid kõige suuremaks majutujate grupiks soomlased (2 246 inimest), siis 2017. aastaks oli nende arv kasvanud vaid 2% võrra. Samal ajal on Venemaalt pärit turistide arv kasvanud u 4 korda.

Võrreldes aga Võru maakonda naabritega, on näha, et majutatute arvu kasv on olnud suurim Tartu maakonnas (109%), teiste puhul jääb see samasse suurusjärku Võru maakonna näitajatega; v.a Valga maakond, kus on toimunud turistide arvu vähenemine (-31%).

2017. aastal moodustasid kõikidest majutatutest (117 615 majutust) suurema osa (u 52%) ööbimised puhkuse eesmärgil (60 571 majutust). Tööga seotud ööbimisi oli 35 424 (30%) ja muid 21 620 (18%). Seega võib öelda, et Võrumaa on esmajoonel puhkuseraiside sihtkoht, seejuures moodustavad suurima huviliste grupi siseturistid. Välisriikidest suurima osa moodustavad Soomest, Lätist ja Venemaalt pärit turistid.

Tabel 16 Majutatud turistide arvu muutus 2007/2017²⁸

Sihtkoht	Sihtriik	2007	2017	Muutus
Kogu Eesti	Elukohariigid kokku	2 343 044	3 544 932	1 201 888/51%
	Eesti	962 721	1 388 785	426 064/44%
	Läti	74 667	161 250	86 583/116%
	Rootsi	90 221	73 296	16 925/-19%
	Soome	707 124	916 241	209 117/30%
	Venemaa	56 407	238 636	182 229/323%
Põlva maakond	Elukohariigid kokku	31 481	45 994	14 513/46%
	Eesti	29 470	38 135	8 665/29%
	Läti	189	2 391	2202/1165%
	Rootsi	30	117	87/290%
	Soome	1 121	1 073	48/-4%
	Venemaa	203	2 261	2 058/1014%
Tartu maakond	Elukohariigid kokku	152 097	317 864	165 767/109%

²⁷ Turismitrükis „Võru maakond 2018/2019“. Kaks kultuuriruumi: Setomaa ja Vana-Võromaa. Teksti autor Siiri Toomik.

²⁸ Statistikaamet, 2018

Valga maakond	Eesti	88 246	174 158	85 912/97%
	Läti	4 414	28 194	23 780/539%
	Rootsi	3 866	3 543	323/-8%
	Soome	27 666	43 377	15 711/57%
	Venemaa	2 462	152 40	12 778/519%
	Elukohariigid kokku	107 363	74 501	32 862/-31%
Viljandi maakond	Eesti	91 510	57 990	33 520/-37%
	Läti	2 019	2 856	837/41%
	Rootsi	1 251	930	321/-26%
	Soome	6 770	4 895	1 875/-28%
	Venemaa	1 346	3 314	1 968/146%
	Elukohariigid kokku	39 613	46 628	7 015/18%
Võru maakond	Eesti	32 130	37 970	5 840/18%
	Läti	484	823	339/70%
	Rootsi	666	528	138/-21%
	Soome	4 041	3 263	778/-19%
	Venemaa	149	391	242/162%
	Elukohariigid kokku	48 459	60 974	12 515/26%
Võru maakond	Eesti	41 824	51 344	9 520/23%
	Läti	1 353	2 168	815/60%
	Rootsi	342	294	48/-14%
	Soome	2 246	2 287	41/2%
	Venemaa	514	2 032	1 518/295%

Turismiportaali www.puhkaeestis.ee andmetel on 2018. a juulikuu seisuga²⁹ Võru maakonnas kokku 90 majutus- ja 38 toitlustusteenust pakkuvat asutust. Võru linnas asub neist 11 majutus- ja 15 toitlustusasutust. On mõistlik eeldada, et kõik teenusepakkujad ei ole portaalis kajastatud, kuid üldiseks ülevaateks olemasolevatest andmetest piisab. Tabelist 17 nähtub, et majutusasutusi leidub igas Võru maakonna omavalitsuses. Rõuge ja Võru valdades on majutusasutusi enam kui teistes omavalitsustes, Antsla vallas on neid aga kõige vähem. Toitlustusasutustega on maakond hõredamalt kaetud, toitlustus on enam koondunud Võru linna.

Üldiselt aga on teenused üle maakonna päris hästi kaetud.

Tabel 17 Majutus- ja toitlustusasutused

KOV	Majutusasutused	Toitlustusasutused
Antsla vald	Veski Külalistemaja	Roosiku kodukohvik
	Järvenukka puhkemaja	Veski Pubi
	Lõõdla puhkemaja	Kohvik Kindel koht
	K15 hostel	Vahtrasalu kohvik
	Õõbiku kodumajutus	Restoran Ürg
	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik
Rõuge vald	Haanja küla puhkemaja	Ala-Rõuge Külalistemaja kohvik
	Kaugu Veski puhkemaja	Kohvik 318 Suurel Munamäel

²⁹ www.puhkaeestis.ee

	Vällamäe talu puhkemaja	Haanja Milla Köök
	Vaskna Turismitalu	Kohvik-restoran Suur Muna
	Orelimeister Kriisa Puhkemaja	Ööbikoru Villa restoran Andreas
	Jaanimäe turismitalu	Pubi Finiš
	Kullipera Puhkemaja	Tindioru Forell
	Rohtlätte turismitalu	Saarsilla Talukohvik
	Suhka turismitalu	Rõuge Suurjärve külalistemaja
	Haanja Apartment	Haanjamehe talu
	Koke Külalistemaja	Rogosi Mõisa Köök
	Plaani Lodge	Suhka talu
	Siksälä Vesiveski Puhkemaja	Vaskna talu
	Irvese Puhkemaja	Krabi Kõrts
	Pööni kõrts-külalistemaja	
	Pullijärve puhkeküla	
	Eha talu	
	Jõeniidu puhkemaja	
	Kiidi turismitalu	
	Kanarbiku turismitalu	
	Haanjamehe Talu	
	Paganamaa Puhkemaja	
	Kimalase Metsamaja	
	Kurgjärve spordibaas	
	Ala-Rõuge Külalistemaja	
	Puhkemaja Siksälä "Leppimise Ait"	
	Ülenurme Turismitalu	
	Rõuge Suurjärve Külalistemaja	
	Kaldemäe hostel	
	Seedri puhketalu	
	Mäe Talu	
	Nogo turismitalu	
	Tamme puhkemajad Haanjamaal	
	Vetevana Turismitalu	
	Kurvitsa Puhkemaja	
	Mi Sann	
	Tindioru Turismitalu	
	Ööbikuoru Villa	
	Lätte turismitalu	
	Rogosi Mõisa külalistemaja	
	Ööbikoru puhkekeskus	
	Sepa talu	
	Viitina puhkemaja	
	Viitina külalistemaja-vesiveski	
Setomaa vald	Hirvemäe Puhkekeskus	Seto süük ja juuk Taarka Tarõs
	Setomaa Turismitalo Tiigi Nulk	"Seto Söömaaeg" Setomaa Turismitalos
	Setomaa Turismitalo, Võsa Nulk	Setomaa Turismitalo Seto rESTo

	Väraska Sanatooriumi hotell	"Pliinidõ küdsäminõ" Taarka Tarõ Köögikõsõh
	Sadama Puhkeala	Piiri kohvik
	Hundi Turismitalu	Näki kohvik Väraska Veekeskuses
	Järve puhketalu	Toomemäe talu kodurestoran Maagõkõnõ
	Helena puhkemaja	Taarka Tarõ Köögikõnõ
	Väraska Veekeskuse Hotell	Seto Talumuuseumi Tsäimaja
	Obinita Puhkemaja	
	Väraska Külalistemaja	
	Rõsna Puhkemaja	
	Kirsi talo kodumajutus	
	Piusa Ürgoru Puhkekeskus	
	Kodu Kodu majutus	
	Eve puhketalu	
	Peko puhkemaja	
Võru linn	Villa Margit	Kebab Tarõ
	Tamula hotell	Peetri Pizza Võru Rimis
	Ränduri külalistemaja	Pubi nr. 17
	Kubija puhkemajad	Spring Cafè
	Kagu hostel	Peetri Pizza Võru
	UMA KUUP Külaliskorter	Kubija hotell-loodusspaa restoran
	Sviit NR 7 külaliskorter Võrus	Restoran Postmark
	Georgi hotell	Võrumaa Toidukeskuse söögisaal
	Kubija hotell-loodusspaa	Võru kohvik
	Mõisa Ait külalistemaja	Kohvik Taevas
	Kubija hotell-ja loodusspaa karavaniparkla	Jaagumäe Toidukeskus
		Katariina Kohvik
		Ränduri pubi
		Mõisa Ait pubi
		Stedingu kohvik
		Nõõrimaa söögisaal
	Hesburger	
	Dajandra toidusaal	
Võru vald	Võhandu Puhkekeskus	Vasekoja peomaja
	Suitsusauna Talu	Sulbi Kohvik
	Künda puhkemaja	Väimela Bistrot
	Oksa puhkemaja	Vastseliina linnuse kõrts
	Kuningatalu	Hämsa Kõrts
	Varese Külalistemaja	Varese Külalistemaja kohvik
	Roosisaare Puhkemaja	Metsakohvik
	Liblikaaia Villa	
	Kalijärve Puhkemaja	
	Karikakra kodumajutus	
	Juba puhkemaja	
Päikseranna puhkemaja		

	Kirikumäe matkamaja ja kämpingud	
	Tabina Puhkemaja	
	Side Suvila	
	Kõverjärve talu puhkemaja	
	Mäe-Hargi turismitalu	
	Räpo Turismitalu	
	Hämsaare Puhketalu	
	Järvekalda talu	
	Parksepa Hostel	
	Vasekoja Puhkekeskus	
	Roosu talu	
	Jõeveere talu	
	Kotkapesa puhkekeskus	
	Kütioru puhkekeskus	
	Tammemetsa turismitalu	
	Lebola puhkemaja	

Sihtkoha turismiinfot on võimalik leida ka kahelt kohaliku tasandiga turismiportaalist www.visitvoru.ee ja www.visitsetomaa.ee

Tabel 18 Võru maakonna turismiobjektid

KOV	Turismiobjektid
Antsla vald	Karula Rahvuspark
	Karula rahvuspargi külastuskeskus ja muuseum Ähijärvel
	Vana-Antsla mõisakompleks ja park
	Metsamoori perepark
	Kraavi kirik
	Urvaste kirik
	Tamme-Lauri tamm
	Uhtjärv ja Urvaste Ürgorg
	Vabadussõja mälestussammas Antsla kesklinnas
	M. Heibergeri mälestussammas
	Liikluslinn
	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik
	Mäe-Lõhtsuu tamm
	Pokumaa
	Uhtjärve Ürgoru Nõiariigi suitsusaun
	Ähijärv
	Mäekonnu vaatetorn
Hedo talu	
Veetka talu	
Rõuge vald	Vabadussõja Mälestussammas Suure Munamäe jalamil
	Kunderi kivi Suurel Munamäel
	Kavadi järv, park ja Häälimägi

Mustahamba tamm
Haanja Looduspark
Plaani kirik
Vällamägi
Mooska talu suitsusaun
Uue-Saaluse mõisa varemed
Haanja rahvamaja
Rogosi Mõisa Muuseum (kellatorn, muuseumikeldrid)
Rogosi Kastelmõis Ruusmäel
Suure Munamäe vaatetorn
Rogosi Mõisa Koduloomuuseum
Vaskna järv
Kaldemäe hosteli mootorrataste näitus
Pältre Lühterkuusk
Kisejärve kaitseala
Vabadussõja Mälestussammas Missos
Hino maastikukaitseala
Nopri talumeierei
Tsiistre Linamuuseum
Andri-Peedo kitsefarm
Haanja Puhke- ja Spordikeskus
Kiidi turismitalu talvepark
Sänna Kultuurimõis
Ööbikuoru Hüdrotöökoda - muuseum
Vesioinad Tindiorus
Hinni Kanjon
Ööbikuorg ja Rõuge järved
Tindioru Turismitalu jaanalinnufarm
Kaarnakivi Rõuge pargis
Saunamaa
Rõuge Maarja kirik
Magasiit Nursis
Orelimeistrid Kriisad
Luhasoo maastikukaitseala
Rõuge linnamägi ja muinasasula
Sepa talu
Rõuge Suurjärv
Eesti Ema monument
Vabadussõja Mälestussammas Rõuges
Mõniste mõisa park
Peetri jõe maastikukaitseala
Metsavenna Talu
Alaveski loomapark
Mõniste Talurahvamuseum
Paganamaa maastikukaitseala

	Mõniste Ritsiku kirik
	RMK Pähni looduskeskus
	Viitina mõis
	EELK Roosa Jakobi Kirik
	Rõuge ürgoru matkarada
	Rõuge energiarada
	Pullijärve matkarada
	Paganamaa maastikukaitseala matkarajad
	Luhasoo õpperada
	Kisejärve matkarada
	Kavadi järve matkarada
Setomaa vald	Seto Lauluema monument
	Laossina tsässon
	Seto Ateljee-Galerii
	EAÕK Saatse Püha Paraskeva kirik
	Luhamaa Pühavaimu Kirik
	Obinitza kirik
	Obinitza kalmistu
	Treski tsässon
	Seto Talumuuseum
	Saatse Seto Muuseum
	Podmotsa tsässon
	SetoLaste Mängumaa
	Seto Line laevareisid
	Õrsava matkarada
	Meremäe vaatetorn
Võru linn	Keskväljak (Seminari väljak)
	Katariina kirik
	Parvlaev Estonia huku mälestusmärk
	Võru Gümnaasiumi hoone
	Vana tuletõrjemaja
	Ekaterina kirik ja teemapark
	Pangahoone
	Võru riigimaja
	Võrumaa Turismiinfokeskus
	Karma antikvariaat
	Skulptuur „Lustlik seapere”
	Katariina allee ja Katariina II skulptuur
	Vana apteegihoone (Stedingu maja)
	Vana-Võromaa Kultuurikoda (Võrumaa Muuseum)
	Dr. Fr. R. Kreutzwaldi monument ja park
	Karja ja Koidula tänavate puitmajad
	Skulptuur „Elujõud”
	Roosisaare sild ja muinasaja asulakoht
Tamula rannapromenaad	

	Dr. Fr. R. Kreutzwaldi memoriaalmuuseum
	Kultuurimaja Kannel ja linnagalerii
	Kesklinna park
	Navitrolla maalid
	Võru Linnasauna seinamaaling
	Kubja rand ja Kubja rekreatsioonialad
	Võru Spordikeskus
Võru vald	Vastseliina piiskopilinnuse keskaja elamuskeskus
	Vastseliina Piiskopilinnuse Palverännumaja
	Keraamikaateljõe Piusa Savikoda
	Pindi kirik Lasvas
	Lõõtsameister August Teppo mälestuskivi
	Pühajõe Vastuhaku mälestuskivi Harjumäel
	Vastseliina kirik
	Lasva veetorni galerii
	Jaaniraotu linnupark
	Reinu kadakas
	Tuti talu
	Vagula järv
	Pühajõe vastuhaku mälestuskivi
	Soe kõrtsihoone
	Järvere mõis
	Liphartdite hauakabel
	Piusa jõe ürgoru maastikukaitseala
	Vastseliina kirik
	Neuhauseni peamaja Vastseliina Piiskopilinnuses
	Vabadussõja mälestussammas Vastseliinas
	Vastseliina Piiskopilinnuse varemed
	Lindora kääpad
	Kirikumäe maastikukaitseala
	Kirumpää linnuse varemed
	Lõõtsameister Augut Teppo mälestuskivi
	Mälestuskivi Friedebert Tuglasele Puigal
	Verijärve maastikukaitseala
	Hämsaare Puhketalu saunad
	Kütiorg
	Jaan ja Anfissa Räppo mälestuskivi
	Väimela mõisakompleks ja park
	Tamula muinasasula koht Roosisaarel
	Piusa koobaste külastuskeskus ja muuseumi koobas
	Sõmerpalu Motohall Adrenalin Arena
Väimela Tervisekeskus	
Veemäe Tuubipark	
Rebasmäe allikas	
Piusa jõe ürgoru matkarada	

	Kirikumäe matkarada
	Ilumetsa meteoriidikraatrid

Turismialaselt on Võru maakonnal suur potentsiaal tänu Seto ja Vana-Võromaa kultuuriruumile, mitmekesisele loodusele, rohketele huviobjektidele ja piiriäärsele asukohale (Läti ja Pihkva lähedus) ning olemasolevatele teenustele. Väljakutseks on neis peituvate võimaluste maksimaalne rakendamine.

2.5. Kaugtöö

Head võimalused kaugtööks on maakonna arengu seisukohalt väga olulised, luues eeldused nende ettevõtlike ja haritud elanike tulekuks piirkonda, kes soovivad sageli ühendada maaelu ning loomingulise või intellektuaalse töö. Maakonna omavalitsused on tegelenud uute elanike elama kutsumisega (Maale Elama programmis osalemine jm). Tänu kohaturundusele, uuselanikele suunatud infoteenusele ja toetusmeetmele on maakonda kolinud kümneid peresid.

Võru maakonnas tegutsevad mitmed kaugtöökeskused. Säna Kultuurimõisas³⁰ on toimiv kaugtöökeskus. Urvaste Külade Selts³¹ tegutseb Urvaste seltsimajas, kus tegutsevad ka avatud Internetipunkt ja raamatukogu. Külade selts korraldab mitmeid üritusi, koolitusi, töötubasid jms, samuti edendatakse piirkonnas kaugtöövõimalusi. Kaugtöövõimalused on olemas ka kogukonnakeskustes.

Oluliseks on interneti kättesaadavus ja teenuse kvaliteet. Piirkonnas on küll välja ehitatud lairiba interneti põhivõrk ning eesmärk on koostöös riiklike organisatsioonidega leida võimalused ja tehnilised lahendused “viimase miili” väljaehitamiseks lõpptarbijateni.

Era- ja avaliku sektori koostöös on võimalused arendada välja motiveeriva keskkonna ja läbimõeldud tugiteenustega kaugtöökeskused. Kaasaegne kaugtöökeskus võiks asuda Riigimajas (Jüri 12, Võru linn). Kompetentsikeskus TSENTER on seadnud eesmärgiks käivitada kaasaegne kaugtöökeskus (Kaugtöökeskus 2.0), mis sisaldab lisaks füüsilisele taristule ka vajalikke tugiteenuseid.

2.6. Omavalitsuste finantsid

Tulumaksu laekumine on Võru maakonna omavalitsustes järjepanu kasvanud, va majanduslanguse perioodil aastatel 2009-2010, mil maksulaekumine vähenes märgatavalt (vt tabel 19). Tulumaksu laekumise tipp hetk jäi aastasse 2008, kusjuures 2013. aastaks oli majanduslanguse-eelse perioodi tase peaaegu taastunud.

³⁰ <https://www.kultuurimois.ee/>

³¹ <http://www.urvasteseltsimaja.ee/>

Tabel 19 Võru maakonna KOVde tulumaksu laekumine 2007-2017 (tuh eurot)³²

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Võru maakond	12451	14650	12716	11921	12486	13337	14294	15735	17025	18136	19416
Võru linn	5120	5900	5110	4748	4881	5167	5569	5936	6419	6660	7125
Antsla vald	1198	1374	1121	1087	1149	1225	1250	1379	1475	1600	1728
Haanja vald	379	435	376	363	394	448	455	589	582	639	654
Lasva vald	491	584	530	518	535	567	618	678	732	782	864
Meremäe vald	252	311	302	313	323	355	360	401	432	499	529
Misso vald	227	270	231	217	224	244	253	302	330	339	353
Mõniste vald	255	330	282	260	281	288	329	391	404	451	479
Rõuge vald	707	869	736	687	710	782	874	990	1104	1180	1262
Sõmerpalu vald	591	735	642	603	653	684	765	861	955	997	1079
Urvaste vald	394	474	411	378	407	453	482	526	568	632	688
Varstu vald	390	480	413	391	430	437	439	476	527	568	605
Vastseliina vald	645	798	729	699	715	770	846	928	1001	1069	1164
Võru vald	1801	2090	1832	1657	1783	1917	2055	2277	2496	2719	2886

Suurima tulumaksu laekumisega 2017. a (elaniku kohta üle 600 euro) olid endised Võru ja Sõmerpalu vallad. Kõikide ülejäänud omavalitsuste puhul jäi tulumaksu laekumine alla 600 euro elaniku kohta aastas. Kõige väiksem oli laekumine endise Meremäe valla puhul (peaaegu 500 eurot elaniku kohta aastas), suurema osa omavalitsuste laekumine jäi vahemikku 550-600 eurot aastas. Seega on Võru maakonna omavalitsused küllaltki sarnase tulubaasiga, jäädes aga Eesti keskmisele (749 eurot elaniku kohta aastas) u 180 euro võrra alla (vt tabel 20). Võrreldes Eesti keskmisega on Võru maakonna omavalitsuste tulubaas küllaltki väike.

Tabel 20 Tulumaksu laekumine elaniku kohta 2017³³

	Elanike arv (rahvastikuregister)	Tulumaksu laekumine tuhandetes eurodes	Tulumaksu laekumine elaniku kohta eurodes
Eesti	1 315 635	984 831	749
Võru maakond	34 186	19 416	568
Võru linn	12 367	7 125	576
Antsla vald	3 376	1 728	513
Haanja vald	1 099	654	595
Lasva vald	1 726	864	501
Meremäe vald	1 075	529	492
Misso vald	630	353	560
Mõniste vald	854	479	561
Rõuge vald	2 201	1 262	573
Sõmerpalu vald	1 775	1 079	608
Urvaste vald	1 273	688	540
Varstu vald	1 036	605	584

³² Statistikaamet, 2018

³³ Statistikaamet, Rahvastikuregister, 2018

Vastseliina vald	1 975	1 164	589
Võru vald	4 799	2 886	601

Võru maakonna omavalitsuste netovõlakooormusest annab ülevaate tabel 17. Aastal 2017 oli suurim netovõlakooormus endisel Mõniste vallal (53%). Väiksemad netovõlakooormused olid endistel Lasva, Misso ja Antsla valdadel, Võru linnal oli netovõlakooormus 36%. Kõigil maakonna omavalitsustel jäi netovõlakooormus alla lubatud 60% piirmääraks. Maakonna omavalitsustel on täiendavate laenude võtmiseks teatud võimekus olemas.

Tabel 21 Võru maakonna kohalike omavalitsuste netovõlakooormus 2007-2017³⁴

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Võru maakond	27	36	41	40	36	24	32	28	24	24	27
Võru linn	64	71	73	72	64	27	47	45	39	44	36
Antsla vald	0	0	15	11	8	10	13	2	0	4	10
Haanja vald	28	42	37	35	35	24	25	16	16	12	23
Lasva vald	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0
Meremäe vald	0	0	0	0	0	0	0	7	26	21	45
Misso vald	0	0	0	0	0	7	0	17	0	0	4
Mõniste vald	0	91	110	96	109	107	100	77	70	63	53
Rõuge vald	10	41	48	50	54	41	46	46	36	36	26
Sõmerpalu vald	0	1	30	27	28	26	29	22	11	18	27
Urvaste vald	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	26
Varstu vald	41	38	42	42	41	46	41	38	44	46	41
Vastseliina vald	5	22	14	10	12	7	0	0	0	0	44
Võru vald	0	0	2	6	0	27	41	33	24	18	19

2.7. Peamised majandusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused

Alljärgnevalt on kokkuvõtvalt välja toodud peamised majandusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused Võru maakonna osas.

- Võru maakonna SKT oli 2016. aastal 286 miljonit eurot jooksevhindades, moodustades 1,4% kogu Eesti majandustoodangust, mis tähendab, et maakonna majanduse osatähtsus riigis on väga väike. SKT võrdluses elaniku kohta positsioneerub Võru maakond maakondade pingereas tagantpoolt viiendaks, moodustades Harju maakonna näitajast vaid 36,4 %. Seega on tõsiseks väljakutseks töötajate poolt loodava lisandväärtuse tõstmisele kaasa aitamine.
- Maakonna majanduses on küll ülekaalus tertsiaarsektor, kuid eripärana saab välja tuua, et Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük) osatähtsus (12,6% SKTst aastal 2016; Eestis oli sama näitaja 2,6%). Suurim osa ettevõtetest tegutseb põllumajandussektoris (812 ettevõtet), suuruselt teisel kohal asub hulgi- ja jaekaubandus (334) ning kolmandal ehitus (310).

³⁴ Statistikaamet, 2018

- Võru maakonnast eksporditavate kaupade ja teenuste maht moodustab kogu Eesti omast keskmiselt 1%. Seega on maakonna väljakutseks ekspordimahu suurendamise toetamine.
- Võru maakonna keskmine brutokuupalk aastal 2017 oli Eesti keskmisest enam kui 200 euro võrra madalam. Aastatel 2007-2017 on Võru maakonna keskmine brutopalka töus võrrelduna samal perioodil Eesti keskmisega olnud natukene kiirem ning see on aidanud vahet leevendada. Samas jääb ka edaspidi maakonna väljakutseks palgataseme ühtlustamine Eesti keskmisega.
- Absoluutnumbrites oli maakonnas 2018. a keskmiselt kokku 1291 töötut. Seega võib üldistatult väita, et vaba kohapealset tööjõudu on vähe, võttes mh arvesse ka asjaolu, et tegelikkuses elab maakonnas vähem inimesi, kui on sinna registreeritud.
- Valdavas osas on maakonnas levinud mikroettevõtted. Võru maakonnas on majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv perioodil 2007-2016 kasvanud. Ettevõtete kasv on üle maakonna olnud suhteliselt ühtlane. Eesmärgiks on ettevõtlusaktiivsuse ja reaalselt tegutsevate ettevõtete arvu suurenemise toetamine.
- Suurt potentsiaali omavad ettevõtlusalad Missos, Väimelas, Võrusoos (sh Pika tn piirkond), Kobelas, Vastseliinas ja Rõuges. Potentsiaali rakendamiseks on aga tarvis teha ühiseid jõupingutusi nende väljaarendamiseks.
- Oluline maakonna potentsiaal peitub turismisektoris. Suurem osa maakonnast on kaetud majutusettevõtetega, regioonis leidub palju vaatamisväärsusi. Samuti on kasvanud majutatute arv, seda eeskätt Venemaalt pärit turistide osas. Enam kui pooled ööbimistest on toimunud puhkuse eesmärgil. Seega on maakonna väljakutseks neis peituvate võimaluste maksimaalne rakendamine.
- Võru maakonnas on tulumaksu laekumine elaniku kohta tervikuna Eesti keskmisest märkimisväärselt madalam (enam kui 100 euro võrra), seejuures on omavalitsused küllaltki sarnased. Omavalitsuste netovõlakoormus on varieeruv. Kõigil maakonna omavalitsustel jäi netovõlakoormus alla lubatud 60% piirmäära. Maakonna omavalitsustel on täiendavate laenude võtmiseks teatud võimekus olemas.

Maakonna tugevusteks on asukoht, puhas looduskeskkond, kohalik ressurss ja kultuuriline omapära. Seega saab majandusvaldkonna fookusesse tõsta kohaliku ressursi nutika väärimise ja turismiteenuste arendamise. Täiendavalt nähakse vajadust tööstus- ja logistikaalade arendamise järele, mida toetab ka maakonna geograafiline asend. Tugevuste realiseerimiseks on vajalik maakonnasiseselt ühiste kokkulepete sõlmimine ning investeringute (sh välisvahendid) sihipärane kasutamine.

3. HARIDUSVALDKOND

3.1. Alusharidus

2017/2018 õppeaastal käib Võru maakonna koolieelsetes lasteasutustes (lasteaedades) kokku 1 605 last (vt tabel 19).

Tabel 22 Võru maakonna koolieelsetes lasteasutustes käivate laste arv 2007-2017³⁵

Võru maakond	Kokku										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Poisid ja tüdrukud	1 452	1 494	1 530	1 550	1 569	1 550	1 563	1 557	1 571	1 558	1 605

23 lasteaiast 22 pidajaks on omavalitsus, ühe Võru vallas asuva lasteaiata Terve Pere Aed (2013. aastal loodud waldorflasteaed) puhul on selleks MTÜ Terve Pere Selts. Noorema vanusegrupi (0-6) suuruseks on 2 279 last. Võru maakonna kohalikud omavalitsused on lasteaedade võrguga hästi kaetud (vt tabel 23).

Tabel 23 Võru maakonna lasteaedade arv³⁶

KOV	Vanusegrupi 0-6 suurus	Lapsi munitsipaal-lasteaedades	Lapsi eralasteaedades	Munitsipaal-lasteaedade arv	Eralasteaedade arv
Antsla vald	247	163		2	
Rõuge vald	300	173		5	
Setomaa vald	187	84		4	
Võru linn	834	729		4	
Võru vald	711	441	15	7	1
Kokku	2 279	1 590	15	22	1

Maakonna lasteaedade pedagoogide kvalifikatsioon vastab nõuetele keskmiselt 78% ulatuses. Rõuge ja Setomaa valdade lasteaiakasvatavate kutsekvalifikatsioon on alla maakonna keskmise, parem on olukord Antsla vallas ja Võru linnas, kus pedagoogide kvalifikatsioon on keskmisest kõrgem, keskmise kvalifikatsiooni lähedal on Võru vald (vt tabel 24). Eesmärgiks on aga, et kõikide pedagoogide kvalifikatsioon vastaks nõuetele. Seega on üheks alusharidust puudutavaks väljakutseks pedagoogide professionaalse arengu toetamine.

Tabel 24 Õpetajate kvalifikatsioon³⁷

Õpetajate kvalifikatsioon	Antsla vald	Rõuge vald	Setomaa vald	Võru linn	Võru vald
Põhiharidus					1
Keskharidus või vastav kvalifikatsioon	5	7	3	29	16
Kesk- ja kõrghariduse vaheline kvalifikatsioon	1	2	1	13	6
Rakenduskõrgharidus või vastav kvalifikatsioon või Bakalaureusekraad või vastav kvalifikatsioon	12	10	4	37	30
Magistrikraad või vastav kvalifikatsioon	2	8	5	10	9
Kokku	20	27	13	89	62
Vastav kvalifikatsioon	18	18	9	77	48

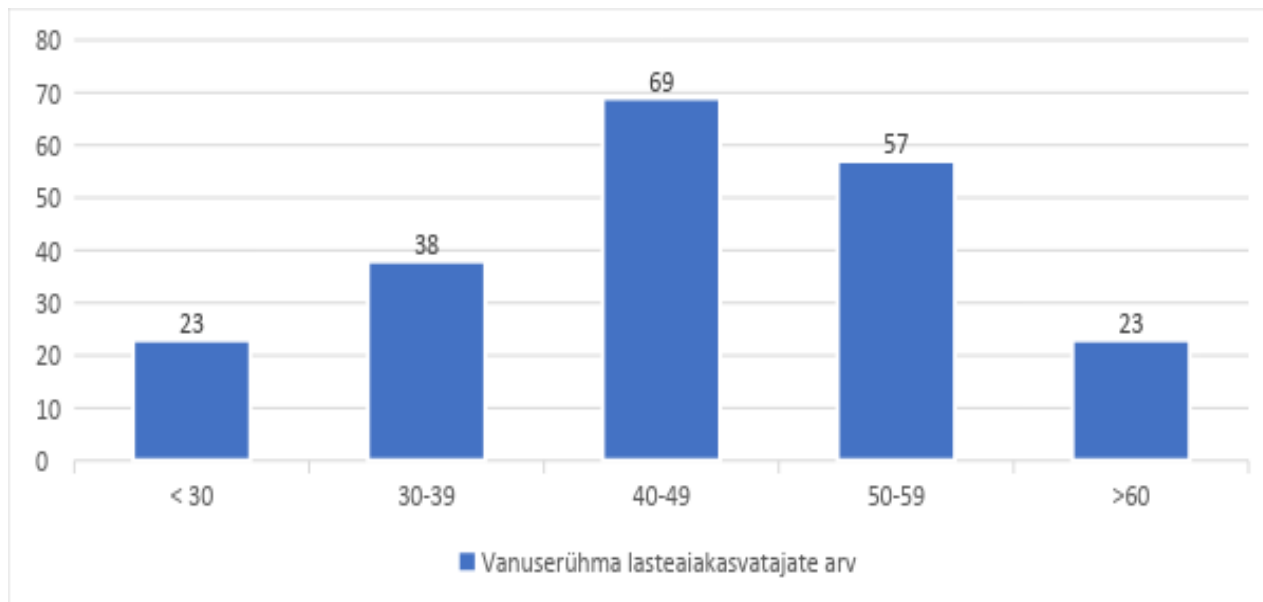
³⁵ Statistikaamet, 2018. Märkus: Kuni 2008. aastani on laste vanus antud 31. detsembri seisuga, alates 2009. aastast 1. septembri seisuga.

³⁶ www.haridussilm.ee andmetel, 09.07.2018

³⁷ www.haridussilm.ee andmetel, 23.07.2018

Vastava kvalifikatsiooniga pedagoogide protsent (maakonna keskmine 78%)	90,0%	66,7%	69,2%	86,5%	77,4%
---	-------	-------	-------	-------	-------

Kõige suurem osa Võrumaa lasteaedade pedagoogidest on vanuses 40-49 eluaastat, kellele järgneb osakaalu poolest vanusegrupp 50-59 (vt joonis 6).

Joonis 5 Võru Maakonna lasteaiakasvatajate arv vanuserühmade kaupa³⁸

Seega on koolieelsete lasteasutuste pedagoogid pigem vanemaealised ning siit tulenevalt on väljakutseks nooremapoolsete pedagoogide palkamine. Selleks on tarvis personalijuhtimise valdkonnas tegeleda värbamise ja motiveerimisega, samuti täienduskoolituste korraldamisega, lähtudes lasteaiariipäradest ning eesmärkidest.

3.2. Üldharidus

2017/2018 õppeaastal õpib Võru maakonna 25 koolis kokku 3 654 õpilast (vt tabel 18). Maakonna koolides käib 87% vanusegruppi 7-18 kuuluvatest lastest ja noortest. Võru linn on eelkõige gümnaasiumihariduse osas tagamaa omavalitsuste jaoks selgeks tõmbekeskuseks.

Tabel 25 Maakonna koolides käivate õpilaste arv³⁹

KOV	Kool	Vanuse- gruppi 7- 18 suurus 2018. aastal	Põhikool		Gümnaasium		Kokku 2007/ 2008	Kokku 2017/ 2018	Õpilaste arvu vähenemine	Koolide arv 2008	Koolide arv 2018
			2007/ 2008	2017/ 2018	2007/ 2008	2017/ 2018					
Antsla vald	Antsla Gümnaasium	517	367	240	116	45	751	429	-322	4	3

³⁸ www.haridussilm.ee andmetel, 23.07.2018

³⁹ www.haridussilm.ee andmetel, 07.07.2018

	Kuldre kool		156	104							
	Lepistu Põhikool (suletud)		26	0							
	Lusti Lasteaed-Algkool (kooliosa suletud)		0	0							
	Urvaste kool		86	40							
Rõuge vald	Haanja kool	583	86	68			707	403	-304	6	6
	Krabi kool (suletud)										
	Krabi Põhikool		91	0							
	Leiutajate Külakool		0	12							
	Misso kool		59	8	26	0					
	Mõniste kool		102	68							
	Rõuge Põhikool		186	175							
	Varstu kool		96	72	61	0					
Setomaa vald	Meremäe kool	291	67	33			316	180	-136	3	3
	Mikitamäe kool		69	40							
	Värska Gümnaasium		132	82	48	25					
Võru linn	Võru 1. Põhikool	1416	473	0			2394	1553	-841	5	6
	Võru Gümnaasium				0	274					
	Võru Järve Kool		39	25							
	Võru Kesklinna Kool		465	447	167	0					
	Võru Kreuzwaldi Gümnaasium		597	0	379	0					
	Võru Kreuzwaldi Kool		0	663							
	Võru Vene Põhikool		43		21						
	Väike Werrone Kool			9							
	Võru Täiskasvanute Gümnaasium		35	15	175	120					
Võru vald	Kääpa Põhikool	1399	138	139			1557	1089	-468	10	7
	Orava Kool		93	54							
	Osula Põhikool		127	130							
	Parksepa Keskkool		235	199	298	118					
	Pikakannu Kool		0	33							
	Pikakannu Põhikool		46	0							
	Puiga Põhikool		131	186							
	Sõmerpalu Põhikool		93	0							
	Vastseliina Gümnaasium		204	194	113	36					

	Vastseliina Internaatkool		73	0							
	Viitka Algkool		6	0							
Kokku	Maakonna koolid kokku	4206	4321	3036	1404	618	5725	3654	-2071	28	25

Võrreldes omavahel õpilaste arvusid õppeaastatel 2007/2008 ja 2017/2018, on täheldatav väga suur langus, mis on ka üldist rahvastiku dünaamikat arvesse võttes arusaadav (vanusegrupp 7-18 kahanes 32,2 % võrra). Kui õppeaastal 2007/2008 oli Võru maakonna koolides 5 725 õpilast, siis õppeaastaks 2017/2018 oli see kahanenud 2 071 õpilase (36,1%) võrra. Koolide arv on samal perioodil vähenenud 3 võrra (2018. a on Võru maakonnas 25 kooli, sh 2 kooli hariduslike erivajadustega õpilastele (HEV-kooli): Võru Järve Kool ja Urvaste Kool). Riigigümnaasiumina on avatud Võru Gümnaasium Võru linnas, kus õpib 2017/2018 õppeaastal piirkonnast 274 gümnaasisti. Koolide arv võrreldes õpilaste arvuga on kahanenud aeglasemas tempos.

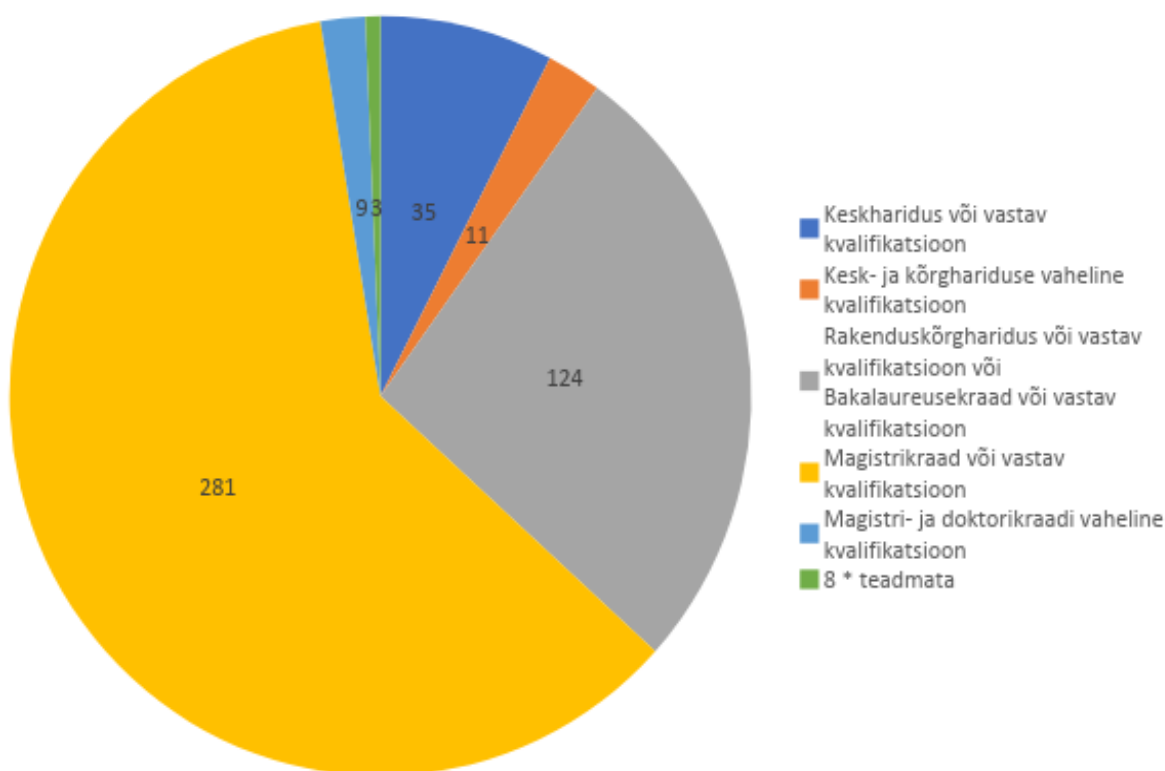
Siit tulenevalt on maakonna väljakutseks võimaluste loomine igale õpilasele võimetekohase ja kvaliteetse hariduse omandamiseks, mis võib tingida ka vajaduse koolivõrgu ümberkorraldamiseks.

Võru maakonna koolide pedagoogide kvalifikatsioonist annab ülevaate joonis 7.

Keskhariduse või vastava kvalifikatsiooniga on 35 õpetajat ning kesk- ja kõrghariduse vahelise kvalifikatsiooniga 11 õpetajat ehk u 10 % üldhariduskoolide õpetajatest on tarvis tõsta oma kvalifikatsiooni.

Eesmärgiks on kõikide pedagoogide kvalifikatsiooni vastavus nõuetele. Seega on üheks väljakutseks õpetajatele kaasaegse tasemeõppe ja täienduskoolituse võimaldamine.

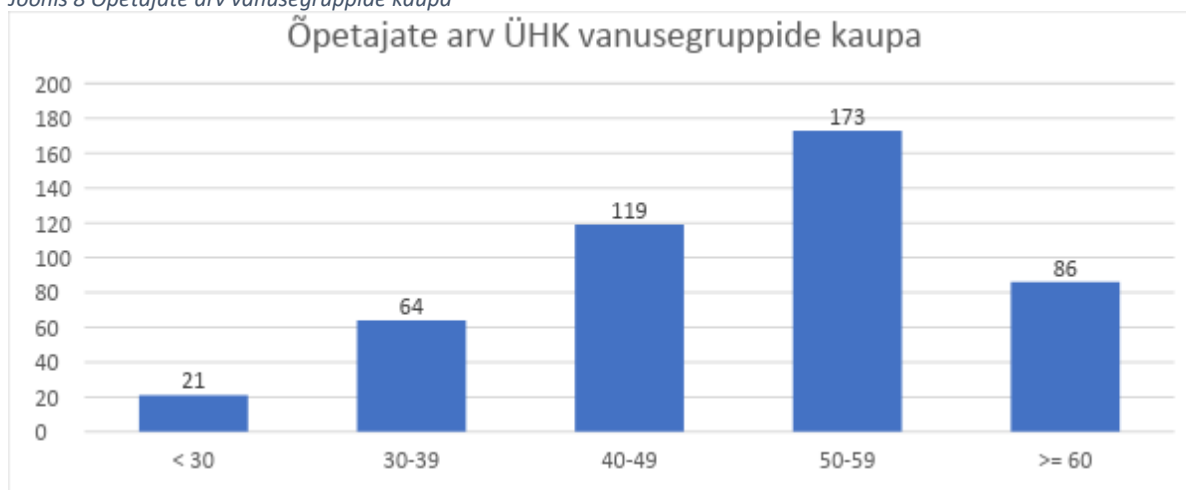
Üldhariduskoolide õpetajate kvalifikatsioon

Joonis 7 Üldhariduskoolide õpetajate kvalifikatsioon⁴⁰

Kõige suurem osa Võru maakonna üldhariduskoolide pedagoogidest (kokku 463 pedagoogi) on vanuses 50-59 eluaastat (keskmiselt 37,4 % õpetajatest), kellele järgneb osakaalu poolest vanusegrupp 40-49 (keskmiselt 25,7 % õpetajatest) (vt joonis 8). Nooremaeliste (vanusegrupid kuni 30 ja 30-39 eluaastat) õpetajate osakaal on väike: keskmiselt vastavalt 4,5 % ja 13,8 %. Üle 60-aastaseid pedagooge on Võru maakonnas keskmiselt 18,6 %.

Joonis 8 Õpetajate arv vanusegruppide kaupa⁴¹

⁴⁰ www.haridussilm.ee andmetel, 24.07.2018

⁴¹ www.haridussilm.ee andmetel, 24.07.2018

Seega on maakonna pedagoogid pigem vanemaealised. Väljakutseks on õpetajate toetamine ja motiveerimine, motivatsiooni loomine uute (sh noorte) õpetajate piirkonda tulemiseks.

2012. aastal on koostatud Võru maakonna munitsipaalkoolide arengustrateegia 2011-2019 (Võrumaa Omavalitsuste Liit ja Võru Maavalitsus), mis käsitleb lisaks õpilaste arvule ning füüsilisele õpikeskkonnale põhjalikult hariduse sisulisi küsimusi (õpitulemused, tugiteenused, hariduse kättesaadavust toetavad teenused, ressursid).

Strateegias on analüüsitud senist koolikorraldust (periood 2006-2010), sh personali, õpilaste ja õpitulemustega seotud näitajaid jms. Analüüsist ilmnes, et maakonna munitsipaalkoolides vajavad arendamist järgmised kooli pädevuses olevad valdkonnad: personali arendamine, valikainete ja õppesuundade rakendamine, õpilaste edasijõudmine, karjäärinõustamine, töö andekate õpilastega ja huvitegevuse mitmekesistamine. Omavalituste pädevuses olevatest valdkondadest vajavad arendamist põhikooli- ja gümnaasiumiõpilaste koolivalik, raha tegelik kasutamine põhi- ja üldkeskhariduse teenuse osutamiseks, kooli huvitegevuse korraldamine, õpilastranspordi korraldamine ja kooli pidamise otstarbekus.

Strateegias on püstitatud visioon aastaks 2019:

Võru maakonnas on igal õppijal võimalus omandada turvalistes tingimustes võimetekohane haridus ja sotsiaalsed oskused, mis on tagatud kohaliku otsustustasandi vastutusel professionaalse hariduskorralduse ja huvigruppide aktiivse koostöö kaudu, järgides maakondlikke kokkuleppeid ja riiklikke prioriteete.

Poliitikauuringute Keskus Praxis on 2014. a alguses Haridus- ja Teadusministeeriumi tellimisel koostanud "Eesti põhikooli- ja gümnaasiumivõrgu analüüsi aastaks 2020". Maakondliku baasstsenaariumi järgi (täituvus 70%, koolitee pikkus 5 km) peaks Võru maakonnas 2020. aastaks 19 üldhariduskoolist alles jääma 14. Vaadeldes eraldi gümnaasiume, peaks senise viie kooli asemel alles jääma kaks (kui käsitleda maakonda ja keskust eraldi) või isegi üks (kui käsitleda maakonda keskusega koos).

2018. a uuringu stsenaarium on rakendunud osaliselt. Koolide arv on vähenenud 3 kooli võrra (absoluutarvude võrdlemisel peab arvestama sellega, et muutunud on maakonna piirid ning lisandunud on endiste Orava, Värskä ja Mikitamäe valdade koolid). Gümnaasiumiharidust antakse 2017/2018 õppeaastal maakonna 6 üldhariduskoolis (sh Võru Täiskasvanute Gümnaasium). Õpilaste arv on suuresti vähenenud Antsla Gümnaasiumi (2017/2018 õppeaastal 45 õpilast), Värskä Gümnaasiumi (2017/2018 õppeaastal 25 õpilast) ja Vastseliina Gümnaasiumi (2017/2018 õppeaastal 36 õpilast) gümnaasiumiastmes.

Parem olukord on Parksepa Keskkooliga, kus õpilaste arv vaadeldes õppeaastal on gümnaasiumiastmes 118 õpilast.

2015.a tegutseb riigigümnaasiumina Võru Gümnaasium Võru linnas, kus õpib 2017/2018 õppeaastal piirkonnast 274 gümnaasisti.

Seega on üheks oluliseks väljakutseks üldhariduse valdkonnas koolivõrgu osas maakondliku kokkuleppe saavutamine.

3.3. Huviharidus

Õppeaastal 2017/2018 on Võru maakonnas kokku 15 huvikooli, kus õppis 2 475 õppurit 93 õppekaval (vt tabel 26). Suurem osa huvikoole on selgelt koondunud maakonna keskusesse, Seega on noorte mitmekülgse vaba aja sisustamisel oluline roll kohalikel kogukondadel. Võrumaa noorteinfo andmetel on maakonnas mitmeid sportimisvõimalusi, mida koordineerivad erinevad organisatsioonid.

Tabel 26 Huvikoolid Võru Maakonnas⁴²

KOV	Huvikooli nimi	Õpilaste arv	Õppekavade arv	Pedagoogide arv	Huvikoolide arv	Munitsipaal	Era
Antsla vald					1	1	
	Antsla Muusikakool	62	14	9			
Setomaa vald					1	1	
	Värska Muusikakool	50	7	9			
Võru linn					11	3	8
	Võru Spordikool	436	8	17			
	Võru Muusikakool	350	35	31			
	Võru Kunstikool	247	7	8			
	Helios Võru Jalgpallikool	711	1	5			
	Näpustudio Käsitöökool	210	2	4			
	SK ProFit Võru Huvikeskus	27	2	1			
	Vabatantsu-klubi	47	1	3			
	Võru Judokeskus	87	1	4			
	Võru Korvpallikool	83	1	2			
	Võru Tantsukool	11	1	2			
	Võrumaa Malekool	2	1	1			
	Võru vald					2	1
Vastseliina Muusikakool		89	8	12			
Võru Loovuskool		63	4	2			
Kokku		2475	93	110	15	6	9

⁴² www.haridussilm.ee andmetel, 07.07.2018

3.4. Kutseharidus

Võru maakonna haridusmaastikul on oluline roll Võrumaa Kutsehariduskeskusel⁴³.

Võrumaa Kutsehariduskeskus on asutatud 1999. a kahe kutseõppeasutuse, Võru Tööstustehnikumi ja Väimela Põllumajandustehnikumi baasil. 2012. a ühendati Võrumaa KHK-ga Vana-Antsla Kutsekeskkool.

Puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskus Tsenter (avatud 2015. a)⁴⁴ kuulub Võru KHK koosseisu.

Võrumaa KHK-s õpetatakse 2018. aastal alljärgnevates õppekavarühmades: koduteenindus; majutamine ja toitlustamine; reisimine, turism ja vaba aja veetmine; andmebaaside ja võrgu disain ning haldus; ehitus- ja tsiviilrajatised; juhtimine ja haldus; mehaanika ja metallitöö; materjalide töötlemine (klaas, paber, plast ja puit); elektroonika ja automaatika. Kõik õppekavarühmad on akrediteeritud kuueks aastaks.

Kool teeb piirkonnas suures mahus ka täiskasvanute koolitust (sh Eesti Töötukassa koolitused, ettevõtjate tellimusel jm).

Puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskus (PMKK) on avalikku sektorit, puidutöötlemise ja mööblitootmise ettevõtteid, haridus-, teadus- ja arendusasutusi ühendav võrgustik, mis omab parimaid teadmisi ja oskusi puidutöötlemise tehnoloogia ning tootearenduse valdkonnas. PMKK lähtub oma tegevuses ka MKM-i valdkondlikest arengukavadest ning OSKA raportitest. Kompetentsikeskuste projektis osaleb 39 partnerit (sh Eesti Maaülikool, Tartu Ülikool, TTÜ, AS Barrus, AS Toftan, AS SanWood, AS Tarmeko, AS Werno jt). PMKK omab suurt mõju regiooni arengule ning tugevdab Võrumaa KHK positsiooni teadus- ja arenduskeskusena mitte ainult kohalikul tasandil, vaid kogu Eestis ja Baltikumi regioonis. Keskus aitab parandada kutsehariduse mainet ja edendada piirkonna ettevõtlust.

Keskust finantseeritakse täna projektipõhiselt. Eelarve maht perioodil 2012-2015. a oli 3 759 510 €, milles 85% moodustas ERF toetus ja 15% omaosalus (VKHK ja Võrumaa OVL). Alates 2016. a. rakendus kompetentsikeskuse tegevuse toetuse jätkuprojekt. Enamik toetust tuleb EAS-st. Osalistena on projekti finantseerimisse panustanud veel Võrumaa OVL, Põlvamaa OVL, HTM, Võrumaa KHK ja ettevõtjad. Probleemiks on jätkuvalt kaasfinantseerimise leidmine ja finantseerimise jätkusuutikus.

Võrumaa KHK-s viiakse läbi Võru Gümnaasiumi õpilaste valikkursusi. Koostöös Urvaste Kooliga on rakendunud õpe seitsmele Urvaste Kooli erivajadustega õpilasele. Lisaks õpivad Urvaste Koolis Võrumaa KHK erivajadustega õppijad.

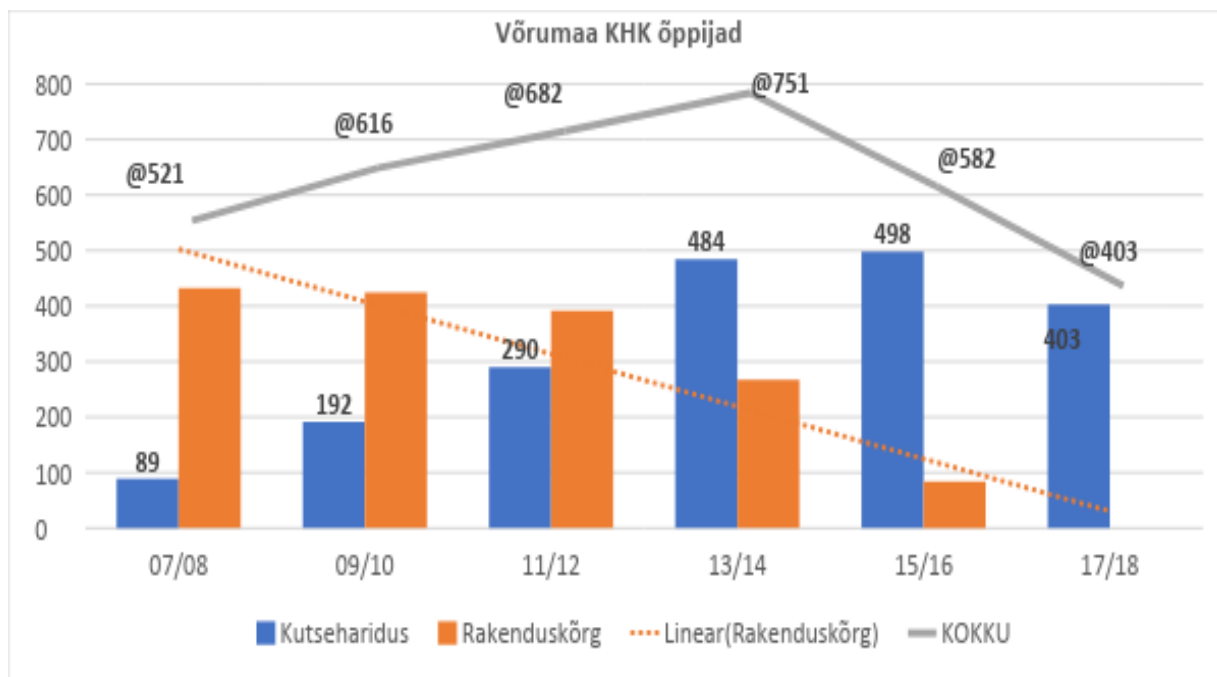
Lähiaastate üheks kõige olulisemaks kutseharidust mõjutavaks teguriks Võru maakonnas on 1990. aastate alguse madalast sündimusest tingitud põhikooli lõpetajate järk-järguline langus. Viimaste aastate rahvastiku prognoos näitab, et maakonnas jätkub tervikuna rahvaarvu vähenemine.

---

⁴³ www.vkhk.ee

⁴⁴www.tsenter.ee

Joonis 9 VKHK õpilaste arv

2017/2018. õppeaastal õpib Võrumaa Kutsehariduskeskuses (Võrumaa KHK) 403 õpilast (vt joonis 9), sh. 267 statsionaarses koolipõhises õppes, 61 statsionaarses töökohapõhises õppes ning 75 mittestatsionaarses õppes. Õppijate jagunemisest valdkondade vahel annab ülevaate tabel 27.

Tabel 27 Õppijate jagunemine valdkondade vahel⁴⁵

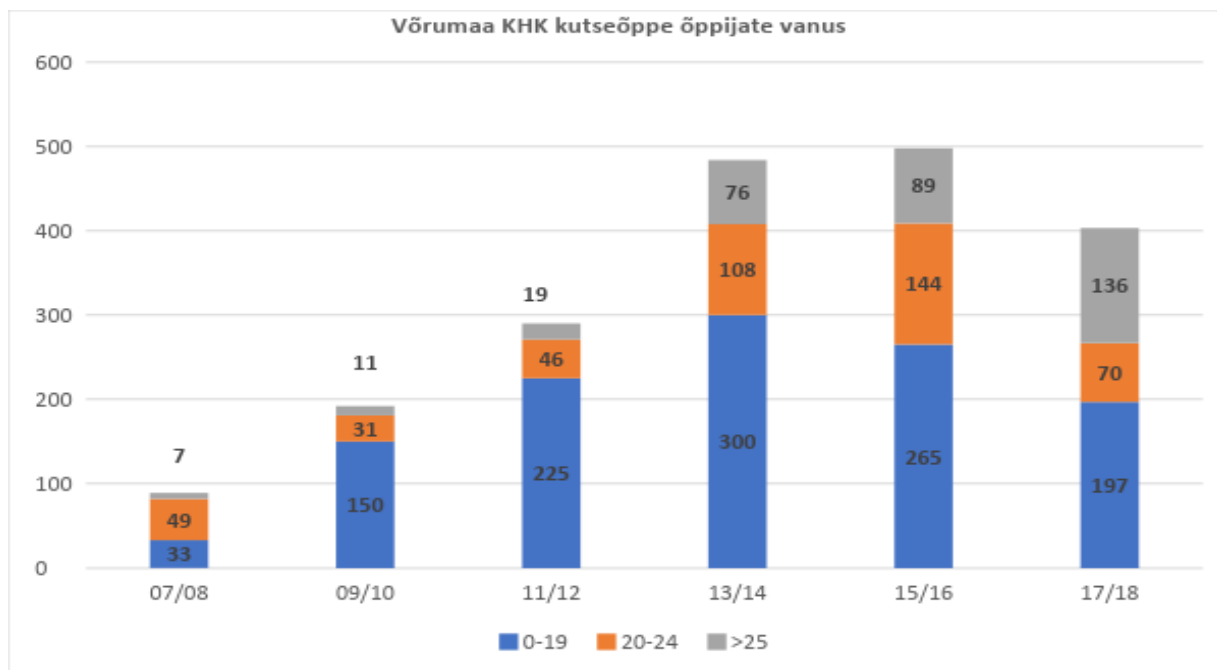
Õppevaldkond	2017/2018 õppeaasta	Osakaal
Informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiad	60	15%
Põllumajandus, metsandus, kalandus ja veterinaaria	0	0
Teenindus	108	27%
Tehnika, tootmine ja ehitus	198	49%
Tervis ja heaolu	0	0%
Ärindus, haldus ja õigus	37	9%
Kokku	403	

Rahvastiku muutustele lisaks on õppijate arvu langusele mõju avaldanud ka alates 01.09.2016. a rakenduskõrghariduse õppe lõpetamine Võrumaa KHK-s. Võrumaa KHK-s on kõrge Võru maakonna õppijate osatähtsus (64%), õppijatest 13% on Põlva ja 11% Tartu maakonnast. Kooli õpilastest 63% on meessoost õppijad ja 37% naissoost õppijad, mis on tingitud tehnikaerialade suurest osatähtsusest.⁴⁶

Võrumaa KHK-s on 49% õppijatest nooremad kui 19 aastat ja 34% vanemad kui 25 aastat. 46% õppijatest õpib kutsekeskhariduse õppes ja 29% viienda taseme kutseõppes.

⁴⁵ www.haridussilm.ee andmetel, 2018

⁴⁶ Võru KHK andmetel, 05.07.2018

Joonis 9 Võru KHK kutseõppes õppijate vanus⁴⁷

Kui Eesti kutseõppijatest on ca 4% hariduslike erivajadustega (HEV) õppijad, siis Võrumaa KHK-s on HEV õppijaid 6% õppijatest. Kool õpetab HEV õppijaid koostöös Urvaste Kooliga, kus on õppe läbiviimiseks loonud HEV õppuritele õppe- ja elamistingimused, tagatud tugiteenused. Õpetatakse puhastusteenindust ning väljatöötamisel on köögi abipersonali õppekava.⁴⁸

Kutsehariduskeskuse koolituskeskus võimaldab ka töötutele ümber- ja täienduskoolituste pakkumist piirkonnas.

Võrumaa KHK lähiaastate väljakutseteks on:

- Kolmanda ühiselamu renoveerimine. Kooli Väimela ühiselamutes puuduvad tingimused erivajadustega lastele. Ühiselamukohtade arvu suurendamine tõstab ka kutseõppe kättesaadavust Lõuna-Eesti õppijatele, kes täna lähevad ühistranspordi kehva ühenduse tõttu õppima Tartusse.
- Väimelas on vajalik lahendada õpilaste toitlustamine ja õppekööök (õppekööki vajavad majutusteeninduse, toitlustusteeninduse jt õppekavade õpilaste õppeks). Söökla/õppekööki kasutatakse ka kohaliku Töötukassa koolitusteks.
- Puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskuse Tsentri perspektiiv, sh finantsplaan (kaasfinantseerimine).

3.5. Noorsootöö

Maakonnas on toimiv noorsootöö võrgustik. Igapäevast noorsootööd Võru linnas teostab MTÜ Võru Noortekeskus⁴⁹, mis asutati 2003. aastal Võru linna ja Võru valla poolt. Võru Noortekeskus on avatud kõigile 7-26-aastastele noortele.

⁴⁷ www.haridussilm.ee, 2018

⁴⁸ Võru KHK andmetel, 05.07.2018

⁴⁹ <http://www.vorumaanoor.ee/>

Noortekeskuse logiraamatu andmetel külastab keskust igapäevaselt keskmisel 26 noort (perioodil juuni 2016 - märts 2017) (kõigest 1% linna noortest). Noortekeskuse korraldatavaid üritusi külastab keskmiselt 30-40 noort (ligikaudu 1,5% linna noortest), osavõtt sõltub aga konkreetse ürituse sihtgrupist ja läbiviimise kohast. Võru Noortekeskus on partneriks Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse (Eesti ANK) poolt koordineeritavale programmile “Noorsootööasutuste kaudu raskemates oludes noorte jaoks tugimeetmete käivitamise ja rakendamise programm”, mis on seadnud eesmärgiks pakkuda 2016-2018 lisatuge ligi 8 800-le 15-26-aastasele noorele. Programmi eesmärk on nende noorte, kes ei õpi ega tööta, tagasitoomine kogukonna- ja ühiskonnaellu. Tugitegevused on suunatud kohalikule tasandile ehk noorele võimalikult lähedale ja tema igapäevaelu keskkonda. Tegevuskava keskendub noorte ülesleidmisele ja motiveerimisele otsiva noorsootöö kaudu ning kohaliku tasandi võrgustiku sekkumise kaudu, et suunata nad teadmisi ja oskusi omandama või tööturule sisenema.

Võru linna noortel on oma esinduskogu – Võru Linna Noortekogu (asutatud 2010. aastal; liikmed võivad olla vanuses 14-26 eluaastat). Noortekogu põhitegevuseks on võimaldada noortel ühiskonnaelus aktiivsemalt kaasa lüüa. Noortekogu analüüsib linna pädevusse kuuluvaid noortega seotud küsimusi ja teeb nende osas linnavolikogule ja -valitsusele ettepanekuid. Noortekogu tegevuse eesmärgiks on tutvustada noortele demokraatia põhimõtteid, võimaldada neil osaleda otsustusprotsessides ja kaitsta enda huve noori puudutavates valdkondades; kaasata tegevusse aktiivseid noori; suurendada noorte osalust linna elu koordineerimisel. Noortekogu osaleb noori puudutavate küsimuste aruteludel ja tegevuste elluviimisel, korraldab erinevaid noortele suunatud heategevuskampaaniaid, organiseerib ja viib läbi erinevaid noorte vaba aja sisustamisele, tervislike eluviiside arendamisele ja kultuuritaseme tõstmisele suunatud üritusi. Noorteklubi noortele vanuses 13-30 aastat tegutseb ka MTÜ Eesti Metodisti Kiriku Võru Koguduse juures. Samas toimub ka pühapäevakool lastele vanuses 3-12.

Võru valla eri piirkondades tegutseb 5 noortekeskust: Kääpa, Orava, Sõmerpalu, Vastseliina ja Võru noortekeskus. Neist viimane tegutseb MTÜna. Suurematest keskusasulatest/piirkondadest puudub noortekeskus Parksepa-Väimela piirkonnas. Enamik noortekeskuste hoonetest on korras. Oraval ja Sõmerpalus asuvad keskused on osaliselt rekonstrueeritud.

Antsla vallas tegutseb kaks noortekeskust: Antsla Noortekeskus ja Kuldre Noortekeskus. Lisaks toimub noorsootööalane tegevus erinevates kodanikeühendustes ning Antsla EKB koguduses, EELK Urvaste koguduses ja Kaitseliidu noorteorganisatsioonides. Alates 2012. aastast on Antsla vallas ellu kutsutud noortevolikogu, mis annab noortele võimaluse saada ettekujutuse omavalitsuse toimimisest, osaleda vallavolikogu komisjonide töös ning korraldada noortele suunatud seminare ja muid sündmusi. Antsla vallas tegutsevad Noorte Tugila spetsialistid, kelle töö eesmärgiks on nende noorte, kes ei õpi ega tööta, tagasitoomine kogukonna- ja ühiskonnaellu.⁵⁰

Rõuge valla noorsootööd teostatakse Rõuge Noorsootöö Keskuse tegevuse kaudu. Rõuge Noorsootöö Keskus hõlmab erinevate piirkondade noorsootööasutusi – Haanja noortemaja, Misso noortetuba, Mõniste noortekeskus, Nursi noortetuba, Ruusmäe noortekoda, Rõuge noortekeskus, Varstu noortemaja, Viitina noortetuba. Noorsootööasutuste seirekeskkonna

---

⁵⁰ Antsla valla arengukava 2018-2030

Logiraamatu andmetel oli 2017. aastal noorsootööasutustes u 9 000 külastust ligi 600 erineva noore poolt.⁵¹ Rõuges ja Haanjas tegutsevad ka noortevolikogud.

Setomaa vallas töötavad avatud noortekeskused Värskas, Meremäel ja Mikitamäel. Obinitsa Külakeskuses asub noortetuba. Noortekeskuste külastatavus varieerub sõltuvalt piirkonnast. Ilmselt mängivad rolli nii noortekeskuse asukoht kooli suhtes, pakutavate tegevuste mitmekesisus ning noortekeskuse personali ettevõtlikkus.⁵²

3.6. Peamised haridusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused

Alljärgnevalt on kokkuvõtvalt välja toodud peamised haridusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused:

- Võru maakonnas on 23 lasteaeda, kus 2017/2018. õppeaastal käib kokku 1 605 last. Võru maakonna kohalikud omavalitsused on lasteaedade võrguga hästi kaetud. Kõige rohkem on lasteaedu Võru ja Rõuge vallas, kus on vastavalt 8 ja 5 lasteaeda, Setomaa vallas ja Võru linnas on mõlemas 4 ning Antsla vallas 2 lasteaeda. Seega on lasteaiateenus maakonnas kättesaadav. Pigem on probleemiks olemasolevate lasteaedade füüsiline õpikeskkond.
- Viimase kümne aasta jooksul on vanusegrupi 7-18 suurus u ühe kolmandiku võrra vähenenud, mis kajastub ka õpilaste arvus. Kui õppeaastal 2007/2008 oli Võrumaa koolides 5 725 õpilast, siis õppeaastaks 2017/2018 oli see kahanenud 2 071 õpilase (36,1%) võrra. Koolide arv on vähenenud 3 kooli võrra (absoluutarvude võrdlemisel peab arvestama sellega, et muutunud on maakonna piirid ning lisandunud on endiste Orava, Värskas ja Mikitamäe valdade koolid). Samas ei ole koolide arvu vähenemine toimunud samas proportsioonis õpilaste arvuga. Õpilaste arv jätkab kahanemist, millest tulenevalt on maakonna väljakutseks võimaluste loomine igale õpilasele võimetekohase ja kvaliteetse hariduse omandamiseks, mis võib tingida ka koolivõrgu ümberkorraldamise vajaduse.
- Väljakutseks on ka nooremapoolsete pedagoogide palkamine keskpikas perspektiivis nii alus- kui ka üldhariduses, kuivõrd suurem osa õpetajaskonnast on vanemaealine. Haridusasutuste juhtidel tuleb koostöös kooli pidajatega tegeleda töötajate värbamise ja motiveerimisega ning täienduskoolituste korraldamisega, lähtudes asutuse eesmärkidest.
- Huviharidus on koondunud peamiselt Võru linna, mistõttu on noortele mitmekesiste vaba aja võimaluste pakkumisel oluline roll ka kohalikel kogukondadel.
- Kutsehariduses on üheks kõige olulisemaks mõjutavaks teguriks 1990. aastate alguse madalast sündimusest tingitud põhikooli lõpetajate järk-järguline langus ja ka alates 01.09.2016. a rakenduskõrghariduse õppe lõpetamine Võrumaa KHK-s. Kui Eesti kutseõppijatest on ca 4% HEV õppijad, siis Võrumaa KHK-s on HEV õppijaid 6% õppijatest. Kool õpetab HEV õppijaid koostöös Urvaste Kooliga, kus on õppe läbiviimiseks loonud HEV õppuritele õppe- ja elamistingimused, tagatud tugiteenused. Kutsehariduskeskuse koolituskeskus võimaldab ka töötutele ümber- ja täienduskoolituste pakkumist piirkonnas. Seega on kutsehariduse väljakutseteks

⁵¹ Rõuge valla arengukava 2018-2035

⁵² Setomaa valla arengukava 2018-2027

õppimisvõimaluste tutvustamine ja reklaam, et suurendada õppima tulijate arvu. Rakendusliku kõrghariduse pakkumine ja õppimisvõimaluste loomine (sh HEV vajadustega noortele). Investeeringud kooli taristusse ning puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskuse TSENTER jätkusuutlikkuse tagamine.

- Maakonnas on hästi toimiv noorsootöö võrgustik.

Peamiste tugevustena on võimalik välja tuua haridusasutuste võrgustiku olemasolu. Paljude asutuste füüsilist õpi- ja kasvukeskkonda saab heaks pidada. Samuti tuleb rõhutada kohalikku identiteeti ning head koostööd ettevõtjatega. Nõrkustena saab välja tuua haridustöötajate vähest väärtustamist, elanikkonna vähenemist ja vananemist. Olemasolevat olukorda ja võimalusi arvesse võttes saab haridusvaldkonna fookusesse tõsta haridusvõrgu korrastamise küsimuse, kutsehariduse väärtustamise ja rakendamise teistes haridusvaldkondades, haridustöötajate väärtustamise ning kohaliku identiteedi ja pühiväärtustega tegelemise.

4. SOTSIAAL-JA TERVISHOIUVALDKOND

4.1. Sotsiaal- ja tervishoiuteenuste kättesaadavus⁵³

Sotsiaalteenuste ja vältimatu sotsiaalabi andmist korraldab kohalik omavalitsus. Sotsiaalteenuse saamiseks peab inimene pöörduma oma elukohajärgsesse omavalitsusse, kes teeb otsuse, kas ja millist abi inimene konkreetsete sotsiaalsete probleemide lahendamisel edaspidiseks toimetulekuks vajab.

Kohaliku omavalitsuse korraldatavad sotsiaalteenused on⁵⁴:

- koduteenus – täisealise abistamine kodustes toimingutes ja asjaajamises;
- väljaspool kodu osutatav üldhooldusteenus – täisealise abistamine ja hooldamine hoolekandetasutusel;
- tugisikuteenus – täisealise inimese ja/või lapse motiveerimine, juhendamine ja iseseisva toimetuleku arendamine;
- täisealise isiku hooldus – puudega täisealise inimese abistamine õiguste ja kohustuste kandmisel;
- isikliku abistaja teenus – puudega täisealise inimese abistamine igapäevastes toimingutes;
- varjupaigateenus – täisealisele inimesele ajutise õõmaja võimaldamine;
- turvakoduteenus – lapsele või täisealisele inimesele ajutise eluaseme, turvalise keskkonna ja kriisiabi võimaldamine;;
- sotsiaaltransporditeenus – puudega inimesele kohase sõiduki kasutamise võimaldamine;
- eluruumi tagamine – sobiva eluruumi kasutamise võimaluse loomine inimesele või perele, kes seda ise pole võimeline leidma;
- võlgnevusteenus – võlgnevus- ja toimetulekuprobleemiga inimese nõustamine võlgnevuste lahendamisel ja ennetamisel;

⁵³ Ülevaade on koostatud kohalike omavalitsuste arengukavade ja kodulehtede info alusel

⁵⁴ www.eesti.ee

- lapsehoiuteenus – 1,5–3-aastase lapse ja kuni 18-aastase raske või sügava puudega isikule lapsehoiuteenuse tagamine, et toetada lapse hooldusõigust omava inimese toimetulekut ja töötamist;
- asendushooldusteenus – lapse lühi- või pikaajaline hooldamine ja kasvatamine väljaspool lapse bioloogilist perekonda hooldusperes, perekodus või asenduskodus;
- järelhooldusteenus - asendushoolduselt ja eestkostelt lahkuva inimese iseseisva toimetuleku ja õpingute jätkamise toetamine eluaseme ning vajaduspõhiste teenuste ja toetustega.

Riigi korraldatavad sotsiaalteenused on:

- sotsiaalse rehabilitatsiooni teenus – kõigile puudega inimestele ja osalise või puuduva töövõimega inimestele, kes vajavad igapäevaelus abi puudest või erivajadusest tulenevate piirangutega toimetulekuks;
- proteeside, ortopeediliste ja muude tehniliste abivahendite ostmise või üürimise osaline kompenseerimine;
- erihoolekandeteenused on mõeldud täisealistele isikutele, kellel on raskest, sügavast või püsivast psüühikahäirest tulenevalt suurem kõrvalabi, juhendamise või ka järelevalve vajadus ning kes vajavad toimetulekuks professionaalset kõrvalabi;
- lepitusteenus – kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud lepitusmenetluse korraldamine ja selle tulemusena sõlmitud kirjaliku kokkuleppe tingimuste täitmise kontrollimine;
- ohvriabiteenus – kuriteo, hooletuse või halva kohtlemise või füüsilise, vaimse või seksuaalse vägivalga ohvriks langenud isikute toimetulekuvõime säilitamine või parandamine.

Võru linna sotsiaaltööd korraldab linnavalitsuse sotsiaaltöösakond, kus on tööl sotsiaaltöösakonna juhataja, juhataja asetäitja, kaks sotsiaaltööspetsialisti ja kolm lastekaitsepspecialisti. Linna hallatav hoolekandeadutus on Nöörimaa Tugikodu (Räpina mnt 22).

Võru linna otsesel või osalisel rahastamisel tegutseb kaks hoolekandeadutust: Nöörimaa Tugikodu ja SA Võru Pensionäride Päevakeskus.

Nöörimaa Tugikodu teenused võib jagada tinglikult kaheks: tugikodus kohapeal osutatavad teenused ja väljaspool tugikodu osutatavad teenused. Tugikodus kohapeal osutatakse varjupaiga teenust; duši kasutamise teenust; pesu pesemise, kuivatamise ja triikimise teenust; võlanõustamise teenust; eluruumi tagamise teenust. Väljaspool tugikodu ruume osutatakse aga järgmisi teenuseid: koduteenus (teenusel oleva isiku abistamine erinevates igapäevastes toimingutes); tugiisikuteenus lapsele; isikliku abistaja teenus; transporditeenus.

SA Võru Pensionäride Päevakeskuses on võimalik lugeda ajalehti ja raamatuid, kasutada interneti, mõõta vererõhku ja osaleda keskuse korraldatavates tegevustes.

Võru linna eelarvest rahastatavad sotsiaaltoetused jagunevad abivajadusest mittesõltuvateks toetusteks ja abivajadusest sõltuvateks toetusteks. Abivajajast mittesõltuvad toetused on sünnitoetus, matusetoetus, elluastumistoetus, kinnipidamiskohast vabanenud isiku toetus, puudega isiku hooldamise korraldamise toetus, toetus puudega lapse hooldamiseks. Abivajadusest mittesõltuvad pakutavad toetused on toitlustamise toetus koolieelses

lasteasutuses käiva lapse vanemale, koolieelse lasteasutuse muude kulude vanemate poolt kaetava osa toetus, ravimitoetus, prillitoetus, puudega isiku sotsiaalteenuse osutamise toetus, lastelaagri toetus, küttetoetus ja muu toetus.

Riigieelarvest rahastatavad ja sotsiaalhooldekande seaduse alusel linnavalitsuse poolt välja makstavad toetused on toimetulekutoetus ja vajaduspõhine peretoetus.

Võru Linnavalitsuse omandis on kokku 27 munitsipaalkorterit kogupindalaga ca 932 m². Veel on linna omandis Nõõrimaa Tugikodu alla kuuluvad (koondnimetusega Räpina mnt 22 sotsiaalmaja) 11 sotsiaalkorterit (kogupind ca 321 m²) ja varjupaiga osa (ca 200 m²). Linnal oma üldhooldekodu ei ole, kuid 34-kohaline hooldekodu on olemas lähedal asuva Lõuna-Eesti Haigla AS koosseisus.

Võru linn on teeninduspiirkonnana kirjastatud 10 perearstil. Üldarstiabi teenust osutavad Perearst Agi Märdin OÜ (üks arst; Jüri 19a), OÜ Perearst Marje Toom (üks arst; Jüri 19a), FIE Kaja Kasak (Jüri 19), FIE Margit Kõivomägi (Jüri 19a), OÜ Võru Arst (neli arsti; Jüri 19a) ja Keslinna Perearstikeskus OÜ (kaks arsti; Lembitu 2). Jüri 19a näol on tegemist kunagise polikliinikuhoonega.

Setomaa vallas korraldab sotsiaaltööd sotsiaalosakond, mille koosseisus on: sotsiaalosakonna juhataja, kolm sotsiaaltööspetsialisti valla teeninduspunktides (Mikitamäel, Meremäel ja Värskas) ning viis avahooldustöötajat. Avahooldustöötajad jagunevad piirkondlikult järgmiselt: 2 inimest Meremäel, 1 inimene Mikitamäel ja 2 inimest Värskas. Lisaks töötab vallas lastekaitse spetsialist ning üks sotsiaalpedagoog kõigi valla haridusasutuste peale kokku.

Setomaa vald korraldab järgmisi sotsiaalteenuseid: koduteenus, väljaspool kodu osutatav üldhooldusteenus, tugiisiku teenus lastele, täisealisele hoolduse seadmine, eluruumi tagamine, täiendavad vajaduspõhised teenused, saatja teenus koos transpordiga, tugiisiku teenus täiskasvanule, isikliku abistaja teenus, turvakodu teenus, varjupaiga teenus, sotsiaaltranspordi teenus, võlanõustamisteenus, lapsehoiu teenus, asendushooldusteenus, järelhooldusteenus, sotsiaalteenused raske ja sügava puudega lastele, vajaduspõhised sotsiaalteenused.

Vallas on kolm hooldekodu, mis pakuvad ööpäevaringset hooldusteenust ehk väljaspool kodu osutatavat üldhooldusteenust: Mikitamäe hooldekodu (kohti 27), Meremäe hooldekodu (kohti 17), OÜ Värskas Südamekodu (kohti 50). Lisaks valla territooriumil asuvatele hooldekodudele kasutavad valla elanikud hooldekoduteenust ka Vastseliina hooldekodus, Ristipalo hooldekodus, EELK Räpina Miikaeli Koguduse hooldekodus, Räpina Haigla hooldusosakonnas ja mujal.

Setomaa valla sotsiaaltoetused jagunevad sissetulekust sõltuvateks ja sõltumatuteks toetusteks:

Sissetulekust sõltumatud toetused: sünnitoetus, esimesse klassi astuja toetus, jõulutoetus, matusetoetus, prillitoetus, hooldajatoetus puudega lapse hooldajale, hooldajatoetus täisealise isiku hooldajale.

Sissetulekust sõltuvad toetused: ühekordne sotsiaaltoetus, erakorraline sotsiaaltoetus, toimetulekutoetus.

Valla elanikkonnas on suur vanaduspensionäride ja puuetega inimeste osakaal. Kehv on hooldekodude seisukord, piirkonnas puuduvad sõltuvushäiretega inimestele rehabilitatsiooniteenused, piisavalt ei ole munitsipaalaluruume ning olemasolevate olukord on

halb, seega on vajadus korrastada munitsipaaleluruume igas piirkonnas ning korraldada puudega inimeste eluruumide füüsilist kohendamist.

Esmatasandi tervishoiuteenus ehk perearsti vastuvõtt toimub Meremäel, Mikitamäel, Obinitsas ja Värskas. Pereõde vastuvõtt toimub Mikitamäel ja Värskas.

Võru vallas korraldab sotsiaaltööd sotsiaaltöösakond, mille koosseisus on osakonna juhataja, lastekaitsepetsialistid, sotsiaaltööspsialistid, avahoodusspetsialist ja -töötajad ning hooldustöötaja.

Võru valla territooriumil osutatakse perearstiteenust Lasvas, Oraval, Osulas, Vastseliinas ja Väimelas. Perspektiivseks arendusprojektiks on koostöös Võru linnaga rajatav esmatasandi tervisekeskus, kus lisaks perearstidele hakkaksid teenuseid pakkuma ka füsioterapeut, koduõde, ämmaemand jt spetsialistid.

Võru valla sotsiaaltoetused on järgmised: lasteaia- ja koolitoidu toetus, terviseiga seotud kulude toetus, küttetoetus, peretoetus, kriisitoetus, vältimatu sotsiaalabi ja erakorraline toetus.

Võru valla eelarvest makstakse järgmisi toetusi: lapse sünnitoetus ja kinkepakk, matusetoetus, esmakordselt kooli mineva lapse toetus, kooli lõpetamise toetus, jõulutoetus lastele, hooldekodu kohamaksu toetus.

Võru vald korraldab toimetulekutoetuse, täisealisele hooldusvajadusega isikule hooldajatoetuse, puudega lapse hooldajatoetuse, raske ja sügava puudega lastele sotsiaalteenuste osutamise toetuse andmist.

Võru vallas tegutseb kolm hooldekodu: Sõmerpalu hooldekodu (Järvere küla) – 49 kohta, Kääpa Sotsiaalkeskus (Kääpa küla) – 25 kohta ja Vastseliina hooldekodu – teenust pakub erasektor.

Valla territooriumil osutatakse perearstiteenust Lasvas, Oraval, Osulas, Vastseliinas ja Väimelas. Perspektiivseks arendusprojektiks on koostöös Võru linnaga rajatav esmatasandi tervisekeskus, kus lisaks perearstidele hakkaksid teenuseid pakkuma ka füsioterapeut, koduõde, ämmaemand jt spetsialistid.

Rõuge vallas korraldab sotsiaaltööd sotsiaalosakond, mille koosseisus on osakonna juhataja, lastekaitsepetsialistid, sotsiaaltööspsialistid ja avahoodustöötajad.

Sotsiaalvaldkonnas teostatakse järgmisi toimingud: sotsiaalnõustamine, toimetulekutoetuse maksmine, sotsiaaltoetuste maksmine, hooldajatoetuse maksmine, sotsiaalteenuste osutamine, eestkoste seadmine, laste ja lastega perede hoolekande korraldamine, vanemliku hoolitsuseta jäänud laste asendushooldusele paigutamine, eakatele ja puuetega inimestele vajalike teenuste osutamine, koduteenuste osutamine, hooldekodusse paigutamine.

Sotsiaaltoetused Rõuge vallas on järgmised: sünnitoetus, esimesse klassi astuja toetus, koolivormi toetus, põhikooli lõpetamise toetus, laste ja noorte prillitoetus, laste abivahendite toetus, jõulutoetus lastele ja eakatele, eakate juubelitoetus, matusetoetus, erakorraline toetus, täiskasvanute abivahendite toetus, ravimitoetus, laste kooli- ja lasteaiatoidu toetus ja täiendav sotsiaaltoetus, sügava ja raske puudega lapse hooldajatoetus, sügava ja raske puudega täisealise hooldajatoetus.

Rõuge vallas on 2 hooldekodu: Rõuge Hooldekodu (27 kohta) ja Mõniste Hooldekodu Pihlakobar (21 kohta).

Rõuge Hooldekoduga ühes hoones paiknevad perearstikeskus, hambaravi ja apteek. See tagab kiire esmase arstiabi kättesaadavuse. Hooldekoduga samas majas töötavad veel massöör, juuksur ja maniküür-pediküür, seega ka need teenused on soovi korral kergesti kättesaadavad.

Mõniste teenusekeskuse hoone on ehitatud 2013. aastal ning hooldekodu Pihlakobar asub II korrusel. Teenusekeskuse I korrusel asub raamatukogu, ühe korra nädalas käib majas massöör ja juuksur. Samuti asub teenusekeskuse I korrusel perearstikeskus, mis võimaldab kiiret esmast arstiabi. Teenusekeskuse kõrval on A ja O kauplus. Õendusabi on tagatud koduõendusteenusega.⁵⁵

Rõuge valda teenindavad Rõuge perearstikeskus, Haanja perearstikabinet, Ruusmäe perearstikabinet, Misso perearstipraksis, Varstu perearstikabinet, Mõniste perearstikeskus.

Antsla valla poolt osutavad ja korraldavad sotsiaaltööd: sotsiaalnõunik, sotsiaaltöö peaspetsialist, sotsiaaltöötaja, lastekaitsetöötaja ja hooldustöötajad. Antsla vallas osutatakse järgmisi sotsiaalteenuseid: koduteenus, sotsiaaltransporditeenus, eluruumi tagamise teenus, tugiisikuteenus, üldhooldusteenus, täisealise isiku hooldusteenus, isikliku abistaja teenus, varjupaigateenus, turvakoduteenus, võlanõustamisteenus, asendushooldusteenus, järelhooldusteenus, päevahoiuteenus.

Antsla valla eelarvest makstavad sotsiaaltoetused on järgmised: abivajadusest sõltumatud mitteperioodilised toetused (sünnitoetus, kooli alustamise toetus, jõulutoetus, toetus asenduskodu teenusel olevale lapsele, õnnetusjuhtumi toetus, matusetoetus); abivajadusest sõltuvad mitteperioodilised toetused (toetus ravikulude hüvitamiseks ja abivahendi soetamiseks, toetus koolitarvete, riiete ja jalanõude soetamiseks, toiduraha toetus, küttepuude soetamise toetus, toimetulekutoetus); erivajadusest tulenevad toetused (hooldajatoetus, vältimatu sotsiaalabi toetus); riigieelarvest finantseeritavad sotsiaaltoetused (raske või sügava puudega lapse tugiisikuteenus, asenduskodu- ja järelhooldusteenus).

Ööpäevaringset hooldusteenust osutab MTÜ Antsla Tervisekeskus 35-le eakale või puudega inimesele, kes ei suuda kodustes tingimustes iseseisvalt toime tulla.

MTÜ Antsla Tervisekeskuse ruumides osutatakse igapäeva elu toetamise teenust ja toetatud elamise teenust kliendi kodus psüühiliste erivajadustega inimestele. Lisaks vallavalitsusele on toimetulekuraskustes pered saanud toidu- ja riideabi vallas tegutsevatelt kogudustelt. Päevakeskuse teenus on korraldatud Antsla Tervisekeskuse hoone keldrikorrusel, kus pakutakse igapäeva elu toetamise teenust puuetega inimestele. Päevakeskuse eesmärgiks on toetada puuetega inimeste igapäeva eluks ja võimalusel ka tööeluks vajalike oskuste omandamist. Päevakeskuses on toiduvalmistamise, pesupesemise, arvutikasutamise, käelise tegevuse ja pesemise võimalused.

Antsla valla piirkonda teenindavad 3 perearsti koos pereõdedega. Vastuvõtt toimub MTÜ Antsla Tervisekeskuse ning Kuldres endise vallamaja ruumides. Aastaks 2020 valmib uus esmatasandi tervisekeskus Antsla linnas.

Antslas on kiirabibrigaad, mis kuulub Lõuna-Eesti Haigla AS kiirabi koosseisu.⁵⁶

Eriarstiabi ja ka erakorraline meditsiini teenus on maakonna elanikele kättesaadav AS Lõuna-Eesti Haigla baasil, mis asub valla territooriumil Meegomäe külas.

⁵⁵ Rõuge valla arengukava 2018-2035

⁵⁶ Antsla valla arengukava 2018-2030

Omavalitsuste sotsiaal- ja avahooldustöötajate kohta annab ülevaate tabel 28.

Tabel 28 Sotsiaal- ja avahooldustöötajad maakonnas⁵⁷

KOV	Sotsiaaltöötajad	Avahooldustöötajad
Antsla vald	4	4
Rõuge vald	7	3
Setomaa vald	6	5
Võru linn	9	8
Võru vald	7	8
Kokku	33	28

Kokkuvõttes on kõikides omavalitsustes vajadus sotsiaalteenuste laiendamise (nt päevakeskused, pesuköögid, noorte perede nõustamine) ning nende kvaliteedi parendamise järele. Samuti on mitmel pool välja toodud vajadus tehnilise infrastruktuuri renoveerimise osas, sh erivajadustega inimestele ligipääsu tagamiseks avalikesse asutustesse.

Maakonna elanike tervisega seotud probleemidest on olulisemad kõrge haigestumus ja suremus südame- ja veresoonkonna haigustesse, vaimse tervise häirete kasv, alkoholisurmade rohkus ja alkoholi liigne tarvitamine, puuetega inimeste suur osakaal maakonna elanikkonnas ning ülekaalulisus ja rasvumine.

Maakonna tervise ja heaolu ülevaade 2018⁵⁸ võtab kokku tervise ja heaolu valitud näitajad ning annab võrdluse Eesti keskmisega.

Rahvastiku näitajate osas on suurimaks probleemiks naiste ja meeste tervena elatud aastad, mis on oluliselt Eesti keskmisest väiksem. Probleemiks on laste (0-14 aastat) ja eakate 65+ osatähtsuse protsent elanikkonnast ehk maakond eristub muust Eestist väiksema laste ja suurema eakate osakaaluga elanikkonnast.

Võrdsete võimaluste näitajate osas on murekohtadeks madalam tööhõive määr ning madalam keskmine brutopalk. Suureks probleemiks on ka suhteline vaesuse määr (sh laste osas) ning abivajavate laste suur hulk.

Rahvastiku tervise seisundi osas on suurimateks probleemideks depressioon ja alkoholisurmade rohkus ning puudega inimeste suur osakaal elanikkonnast. Tervislikke eluviise mõjutab enim alkoholi liigtarbimine ning ülekaalulisus ja rasvumine.

Murekohaks on tulesurmad, liiklusõnnetused ja joobes juhtimine.

Maakonna elanike tervisega seotud probleemidest on olulisemad kõrge haigestumus ja suremus südame- ja veresoonkonna haigustesse, vaimse tervise häirete kasv, sõltuvusainete liigne tarvitamine, puuetega inimeste suur osakaal maakonna elanikkonnas.

Eesti keskmisest on väiksem registreeritud töötuse määr, mis on Võru maakonnas 2018. a 4,3% (Eesti keskmine registreeritud töötuse määr on 6,8%).

⁵⁷ Info saadud omavalitsuste kodulehtedelt

⁵⁸ Tervise ja heaolu andmete kohta leiab täiendavat infot www.terviseinfo.ee/maakonnatervis

Positiivne on ka suitsetajate väiksem protsent Eesti keskmisest ning paremad näitajad elukoha turvalisuse ja kuritegevuse osas.

Ka perearstide arv ja teenuse kättesaadavus on võrreldav Eesti keskmisega.

Tabel 29 Omavalitsuste sotsiaal- ja tervishoiuasutused

KOV	Sotsiaal- ja tervishoiuasutused
Antsla vald	MTÜ Antsla Tervisekeskus
	Perearstipraksised
	Lõuna-Eesti Haigla AS kiirabibrigaad
	Apteek
	Hambaravi Vana-Antslas
	Sotsiaaleluruumid
	Invabussi teenus
Rõuge vald	Rõuge hooldekodu
	Ruusmäe sotsiaalmaja
	Perearstipraksised (Rõuge perearstikeskus, Haanja perearstikabinet, Ruusmäe perearstikabinet, Misso perearstipraksis, Varstu perearstikabinet, Mõniste perearstikeskus)
	Misso Apteek
	Misso sotsiaalkeskus
	Sotsiaalkorterid
	Mõniste Sotsiaal- ja Tervishoiukeskuse hoones hooldekodu Pihlakobar
	Hambaravi Rõuges
	Apteegid Rõuges ja Varstus
Setomaa vald	Mikitamäe hooldekodu
	Meremäe hooldekodu
	Väraska perearstipraksis
	Meremäe perearstipraksis
	Mikitamäe perearstipraksis
Võru linn	Nöörimaa Tugikodu
	Võru Pensionäride Päevakeskus ja tema allorganisatsioonid
	Võrumaa naiste tugikeskus
	MTÜ Toetuskeskus Meiela
	Perearstipraksised (10 praksist)
	Puuetega Inimeste Koda ja tema allorganisatsioonid
	PMA AS Võru Kliinik
	Võrumaa Töökeskus
	Apteegid
	Võru Järve Kool (HEV-laste kool)
Võru vald	Lõuna-Eesti Haigla AS (sh hooldusravi ja taastusravikeskused)
	Laste ja noorte vaimse tervise kabinet
	MTÜ Lõuna-Eesti Erihooldusteenuste Keskus
	Perearstipraksised
	Hambaravi
	Apteegid
	Päevakeskused
	Vana-Vastseliina sotsiaalmaja
	Vastseliina hooldekodu
	Orava sotsiaalmaja
	Kääpa sotsiaalkeskus
	Sõmerpalu hooldekodu

Tabelist 29 nähtub, et Võru maakonna omavalitsustes on olemas sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna asutused, et pakkuda elanikele vastavaid teenuseid. Maakonna jaoks tuleb

kahtlemata oluliseks pidada Võrus asuvat Lõuna-Eesti Haiglat. Haiglas on olemas kirurgia-anestesioloogia, sisehaiguste ja psühhiaatriakliinik, diagnostika teenistus, õendusabikeskus ja hooldekodu (sh koduõendusteenus ja eakate päevahoid), sünnitus- ja günekoloogia osakond ning taastusravi keskus. Lisaks tegutseb Lõuna-Eesti Erihooldusteenuste Keskus, mis pakub erihooldus- ja rehabilitatsiooniteenuseid täiskasvanud psüühiliste erivajadustega inimestele. Teenustest pakutakse erihooldust, toetatud elamist ja töötamist, igapäevaelu toetamist, tugiisikuteenust, rehabilitatsiooniteenust, intervallhooldust ja teenuseid eakatele (sh ööpäevaringne hooldus, päevahoiuteenus). Keskuse juures tegutseb ka päevakeskus-klubi Mosaiik, mis on mõeldud puuetega inimestele vaba aja sisustamiseks. Samuti on keskusega seotud Võrumaa Töökeskus (Tartu tn 23, Võru), mis pakub igapäevaelu toetamise teenust.

4.2. Peamised sotsiaal- ja tervishoiu valdkonna analüüsist tulenevad järeldused

Alljärgnevalt on kokkuvõtvalt välja toodud peamised sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused ning eelnevalt välja toodud statistilistele andmetele.

Vajadus on teenuste edasise arendamise ja nende kvaliteedi parendamise järele, sh on aktuaalne esmatasandi tervisekeskuste arendamine.

Olemasolevat olukorda ja võimalusi arvesse võttes saab sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna fookusesse tõsta tervislike eluviiside kui ennetustegevuse propageerimise, esmatasandi tervisekeskuste (sh perearstiteenuse kättesaadavus ja kvaliteet, kodune õendusabi, füsioteraapia, ämmaemandusabi, hambaravi jm) arendamise, eriarstiabi kättesaadavuse Lõuna-Eesti Haigla baasil, sotsiaalhoolekande teenuste arendamise ja kättesaadavuse (teenused on nutikalt korraldatud ja kättesaadavad sõltumata elukohast). Kogukonnaressursi kaasamine avalike teenuste loomisse ja osutamisse ning kogukondadele suurema vabaduse ja vastutuse andmine.

5. KODANIKUÜHISKOND, KULTUUR, SPORT JA ERIPÄRA.

5.1. Kodanikuühiskonna areng

Kogukonna aktiivsust saab kaudselt hinnata kolmanda sektori aktiivsete organisatsioonide arvukuse järgi. Kodanikuliikumise aktiivsus on oluline näitaja seoses võimekusega pakkuda (tulevikus) kohalikke avalikke teenuseid kolmanda sektori organisatsioonide kaudu.

Valdkonna tugevustena saab markeerida ühiste kogukondlike huvide ja aktiivsete eestvedajate olemasolu, nõrkustena aga elanike vähest valmisolekut erinevatesse võrgustikesse oma aja ja rahaga panustada. Samuti pole eestvedajaid siiski mitte alati piisavalt, mistõttu mõnes valdkondades ka võrgustikud puuduvad. Edasiste arendusvõimalustena saab välja tuua koostöö teistes piirkondades tegutsevate organisatsioonidega, samuti kohalike võrgustike tegevuse selgema eesmärgistamise ja koordineerimise.

Kodanikuliikumise tugistruktuuridest on Võru maakonnas olulisemad LEADER piirkondlikud tegevusgrupid: MTÜ Võrumaa Partnerluskogu, mis ühendab Võru maakonna kolme valda (Antsla, Rõuge ja Võru vald, v.a. Orava ja Misso piirkond) ning MTÜ Piiriveere Liider, mille

liikmeskonda kuuluvad Võru maakonnast Setomaa valla endised Värskä, Mikitamäe, Meremäe ja Misso vallad, Rõuge valla endise Misso valla ja Võru valla endise Orava valla osad. Tegevusgruppide põhieesmärgiks on kohaliku initsiatiivi ning kohaliku elu arendamine, tegevuspiirkonna integreeritud strateegia koostamine, elluviimine ja arendamine, tuginedes kolme sektori partnerlusele.

Võru maakonnas tegutseb ka MTÜ Kodukant Võrumaa⁵⁹

Vabaühenduste nõustajana on maakonnas oluline roll SA Võrumaa Arenduskeskusel.

Sihtasutuse üheks ülesandeks on toetada maakonna kodanikuühendusi piirkonna elukvaliteeti parandatavate projektide teostamisel. Samuti nõustab sihtasutus kogukondlikke koostöövõrgustikke.

Maakondlikku koostööd on näha aina rohkem, mis on kindlasti tingitud ka vajadusest, kuna materiaalsed võimalused on piiratud.

Võru maakonna vabaühenduste andmebaasi <https://vorumaa.ee/mtu/> on koondatud 49 organisatsiooni ja ühendust.

2017. aasta seisuga oli Võru maakonnas registreeritud 685 kolmanda sektori organisatsiooni (mittetulundusühingut ja sihtasutust), neist 247 Võru linnas. Külaliikumine on aastast aastasse aktiveerunud, mitmed seltsid etendavad kohaliku elu arendamisel olulist rolli. Seega võib öelda, et vabaühenduste roll kogukondlikes tegevustes ja piirkondade arengus on märkimisväärne.

Tabel 30 Vabaühenduste arv Võru maakonnas enne haldusreformi⁶⁰

Vabaühenduste arv	2007	2017	Muutus
Kogu Eesti	24 956	27 527	2 571
Võru maakond	629	685	56
Võru linn	324	247	-77
Antsla vald	31	43	12
Haanja vald	21	33	12
Lasva vald	18	30	12
Meremäe vald	22	33	11
Misso vald	9	29	20
Mõniste vald	10	17	7
Rõuge vald	30	46	16
Sõmerpalu vald	21	35	14
Ürvaste vald	21	27	6
Varstu vald	16	27	11
Vastseliina vald	22	34	12
Võru vald	84	84	0

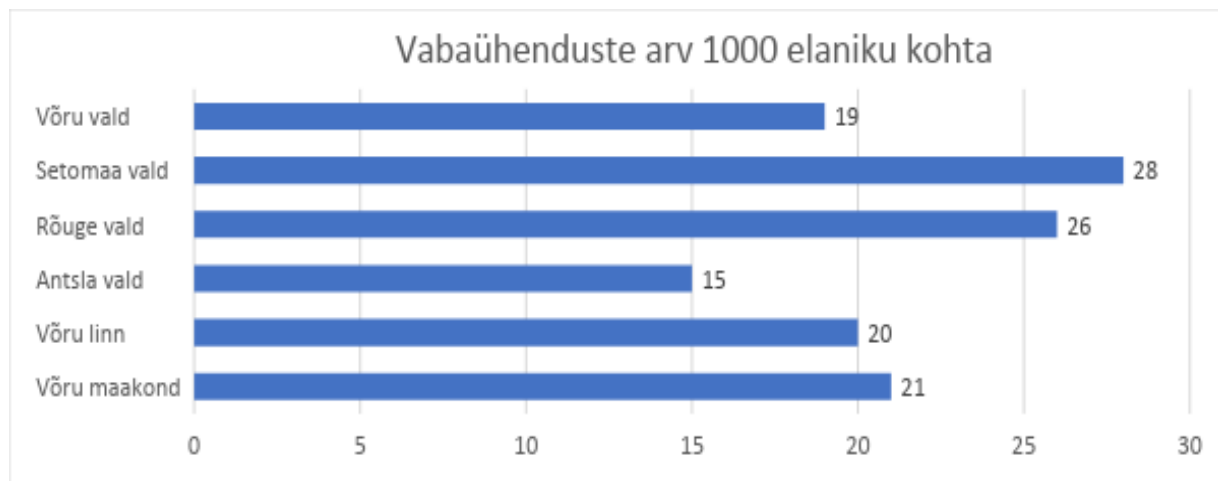
Mittetulundusühingute ja sihtasutuste arv maakonnas on võrrelduna 2007. aastaga tõusnud (vt tabel 30). Piirkondade lõikes valitsevad aga siiski küllaltki suured erinevused. Nii näiteks on kolmanda sektori organisatsioonide arv Võru linnas hoopis kahanenud, samal ajal aga Misso piirkonnas kolmekordistunud. Loomulikult tuleb siinkohal vaadata ka organisatsioonide

⁵⁹ www.kodukant.ee

⁶⁰ Statistikaamet, 2018

absoluutnumbreid, kuna suurema elanike arvuga omavalitsustes on neid märksa enam ja väiksemates vähem.

Kui võrrelda mittetulundusühingute ja sihtasutuste arvu elanike arvuga, siis on näha, et kõige aktiivsem on Setomaa vald (vt joonis 10). Maakonna keskmine aktiivsus (21 MTÜd/SAd 1000 elaniku kohta) on võrdne Eesti keskmisega (21), kusjuures Setomaa ja Rõuge vallad ületavad keskmist, Võru linn ja Võru vald on keskmise lähedal ning ainult Antsla vald jääb keskmisele näitajale alla.

Joonis 10 Vabaiühenduste arv 1000 elaniku kohta⁶¹

Maakonna omavalitsustes on mitmeid seltsi- või rahvamaja, samuti tegutsevad neis mitmesugused külaseltsid ja ringid (vt tabel 31). Vastavaid hooneid ning nende sisustust on viimase kümne aasta jooksul märkimisväärselt edasi arendatud. Paljud kolmanda sektori asutused on saanud oma tegevusele ka erinevaid toetusi, sh Leader-meetmest. Samas on elanikkonna vähenemisest tulenevalt suurenenud surve hoonetega seotud püsikulude katmiseks.

Tabel 31 Maakonna kultuuriasutused⁶²

KOV	Kultuuriasutused	Raamatukogud	Muuseum
Antsla vald	Kultuuri- ja spordikeskus	Antsla linnaraamatukogu	
	Tsooru rahvamaja	Linda raamatukogu	
	Linda rahvamaja	Haabsaare raamatukogu	
	Kaika seltsimaja	Urvaste raamatukogu	
	Antsla muusikakool	Kuldre raamatukogu	
	Uue-Antsla rahvamaja	Vaabina raamatukogu	
	Urvaste seltsimaja	Tsooru raamatukogu	
Rõuge vald	Rõuge rahvamaja	Rõuge raamatukogu	Mõniste muuseum
	Misso rahvamaja	Nursi raamatukogu	
	Haanja rahvamaja	Viitina raamatukogu	
	Ruusmäe rahvamaja	Sänna raamatukogu	
	Varstu kultuurikeskus	Misso raamatukogu	
	Mõniste rahvamaja	Haanja raamatukogu	
	Krabi Rahvamaja	Ruusmäe raamatukogu	
		Luutsniku raamatukogu	
		Mõniste raamatukogu	
		Kuutsi raamatukogu	

⁶¹ Statistikaamet, 2018

⁶² Omavalitsuste kodulehed ja arengukavad

		Krabi raamatukogu	
		Varstu raamatukogu	
Setomaa vald	Värska kultuurikeskus	Meremäe Raamatukogu	Seto talumuuseum
	Seto Instituut	Obinitsa Raamatukogu	Obinitsa muuseum
	Obinitsa külakeskus		
Võru linn	Vana-Võromaa Kultuurikoda	Võrumaa keskraamatukogu	Dr. Fr. R. Kreutzwaldi muuseum
	Võro Instituut		Orelimuuseum
	SA Võru Kannel		
Võru vald	Parksepa rahvamaja	Hanikese raamatukogu	
	Puiga rahvamaja	Otsa raamatukogu	
	Vastseliina rahvamaja	Kääpa raamatukogu	
	Orava kultuurimaja	Lasva raamatukogu	
	Tsolgo rahvamaja	Sõmerpalu raamatukogu	
	Lasva rahvamaja	Osula raamatukogu	
	Sõmerpalu Teenuskeskus SA	Puiga raamatukogu	
		Parksepa raamatukogu	
		Kirepi raamatukogu	
		Orava raamatukogu	
		Vastseliina raamatukogu	
		Loosi raamatukogu	
		Vana-Vastseliina raamatukogu	
		Väimela Kutsehariduskeskuse raamatukogu	
		Tsolgo raamatukogu	

Võru maakonnas pakuvad noortele vaba aja sisustamise võimalusi avatud noortekeskused ja noortetoad.⁶³

Maakonnas tegutsevad ka noorteklubid, noortevolikogud ja noortekogud ning ülemaakonnaline Võrumaa Noortekogu, pakkudes noortele võimalust kaasa rääkida nende elu puudutavates olulistest küsimustes.

Noortevaldkonna puhul on tugevuseks aktiivsete ja maailma näinud noorte olemasolu. Samuti on maakonnas loodud võimalused mitmekesiseks huvihariduseks. Soovi noorsootöö valdkonda arendada ning noortega koostööd teha võib lugeda kõrgeks. Negatiivsete aspektidena saab välja tuua, et poiste võimalused hobi- ja huvitegevuseks võiksid olla laiemad (eelkõige tehnikavaldkond). Nõrkusena saab välja tuua ka maakonna noorte vähese aktiivsuse ning soovi avalikus elus kaasa rääkida, väheseid võimalusi osaleda otsustamisprotsessides ja kaitsta oma huvisid noori puudutavates valdkondades.

Noortele mitmekesiste arenguvõimaluste parendamist toetavad erinevad noorteprogrammid (Erasmus+: Euroopa Noored ning õpetajate ja haridusasutuste juhtide, õppe- ja karjäärinõustamise ja turvaliste kogukondade programmid). Samuti saab noorte pealehakkamist ja isetegevust soodustada programmis “Ettevõtlik kool” osalemine.

Riiklikult on noortevaldkonna arendamise aluseks „Noortevaldkonna arengukava 2014-2020“. Arengukava aluseks on võetud noorte olukord ja selle muutustrendid, ühiskonna arengud ja riigi ees seisvad väljakutsed, noortevaldkonna olukord ning suundumused Euroopas ja kogu maailmas.⁶⁴

⁶³ Märkus: Noortekeskuste ja noortetubade osa on täpsemalt kajastatud peatükk 3.5 Noorsootöö juures.

⁶⁴ www.hm.ee/et/tegevused/noortevaldkond

5.2. Sport

Võru maakonnas on loodud soodsad tingimused, tegelemaks mitmete erinevate spordialadega. Eriti on levinud talispordialad.

Võrumaa Spordiliit⁶⁵ ühendab Võrumaal tegutsevaid spordiklubisid, -seltse ja -ühendusi spordiliikumise edendamiseks ning tegevuse koordineerimiseks. Spordiliit korraldab koostöös spordiklubidega maakonna täiskasvanute meistri- ja karikavõistlusi. Teeb koostööd Koolispordi Liiduga, Võrumaa Arenduskeskuse, maakonna omavalitsuste, spordiklubide ja kõigi teiste tervist edendavate organisatsioonidega. Aitab viia ellu maakondlikke ühisprojekte (sh Võrumaa Mängude ja sellesse sarja kuuluvate liikumisharrastuse sündmuste turundamine, arendamine, jooksu ja suusasarja korraldamine jm).

Eesti spordiregistri⁶⁶ andmetel on Võru maakonnas on 185 spordiobjekti, 72 spordiorganisatsiooni, 10 spordikooli (Helios Võru Jalgpallikool, Huvikool Budokeskus, Pikakannu Huvikool, Spordiühing Ekstreempark, Võru Judokeskus, Võru Korvpallikool, Võru Spordikool, Võru Sulgpalliklubi Sulgpallikool, Võrumaa Malekool) ja 2 779 spordilade harrastajat.

Võrus asub spordikeskus, kus asuvad kergejõustikumanež, sportmängude väljakud, judo- ja jõusaal. Võru linnas asub Eestis ainulaadne betoonist skatepark. Maakonna ainuke siseskatepark asub Vastseliinas. Harrastajate suureks sooviks on, et ka Võru linna loodaks uus siseskatepark. Maakonnas on nelja rajaga 25 meetrine siseujula Väimelas ja Värskas Veekeskuse 25 m ujula Värskas ning 6 täismõõtmega staadionit. Võru maakonnas on suusakeskused Haanjas (seal on ainsana maakonnas võimalik läbi viia ka rahvusvahelisi võistlusi), Kubijal, Värskas ja Vastseliinas. Lisaks on Vastseliinas ja Haanjas laskesuusatiirud ning Andsumäel renoveeritud rajakattega suusahüppetrampiin. Sõmerpalus asub rahvusvahelistele nõuetele vastav staadionikrossirada. Täismõõtmega võimlad asuvad Kääpa, Puiga, Rõuge ja Kuldre Põhikoolis, Varstu Keskkoolis, Parksepa Keskkoolis ning Krabi Koolis. Normaalmõõtmega võimlad on Võru Spordikoolis, Võru Kreutzwaldi Koolis, Vastseliina, Värskas ja Antsla gümnaasiumis ning Krabi, Osula ja Sõmerpalu Põhikoolis. Maakonnas on kaks siselasketiiru Antslas ja Vastseliinas.

Maakonnas on soodsad tingimused orienteerumisega tegelemiseks – koostatud on orienteerumiskaardid ja olemas on MOBO rajad (mobiilne orienteerumine).

Seega on sportimiseks vajalik tehniline infrastruktuur maakonnas olemas.

Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja välijõusaale. Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine.

---

⁶⁵ www.vorumaaspordiliit.ee

⁶⁶ www.spordiregister.ee

5.3. Kultuur ja omapära

Antsla vallas tegutseb 1 kultuurikeskus (Antsla linn), kolm rahvamaja (Uue-Antsla küla, Tsooru küla, Kobela alevik), 2 seltsimaja (Kaika küla, Urvaste küla) ning 7 raamatukogu (Antsla linnaraamatukogu, Kuldre, Urvaste, Vaabina, Kobela, Tsooru, Haabsaare).

Olulisematest kultuurisündmustest toimuvad Antsla vallas Urbanipäeva laat, Karula kihelkonna pillilaager, Hauka Laat, Urvaste Kihelkonna päevad, Antsla piirkonna laste laulu- ja tantsupidu, Tantsuselts Pärliline tänukontsert, Hauka Rock bändilaager, Vanaaja jaanituli, Tsooru mälumänguturniir jne.

Rõuge vallas tegutseb 4 rahvamaja (Rõuge, Mõniste, Haanja, Ruusmäe) ja 2 kultuurikeskust (Varstu, Misso).

Vallarahvale pakuvad oma teenuseid avalikud raamatukogud Rõuges, Viitinas, Nursis, Sännas, Varstus, Krabis, Kuutsis, Mõnistes, Haanjas, Ruusmäel ja Luutsnikul.

Mõnistes asub Mõniste Talurahvamuuseum, mis on Võru Instituudi muuseumiosakonna osa.

Olulisematest kultuurisündmustest toimuvad Rõuge vallas Metsavenna jaanituli, Plaani käsitsi heinaniitmisvõistlus, Suure-Munamäe vaatetorni sünnipäev, Rõuge muinaspäev, Rõuge järvekontsert, Kalapüügivõistlus „Viitina Kuurits“, Rõuge Priitahtlike Pritsumeeste Käräja, Rogosi mõisa sügislaat, Munamäe-Võru maastikujooks, Haanja Maraton jne.

Setomaa valla suurim hallatav kultuuriasutus on Väraska Kultuurikeskus. Kultuurisündmusi saab läbi viia ka Saatse Seminarikeskuses, Lüübnitsa Külakeskuses, Mikitamäe ja Meremäe teeninduspunktides, Obinitsa Külakeskuses ning Väraska, Meremäe ja Mikitamäe kooli ruumides, raamatukogudes, muuseumides.

Setomaa valla suurimaks mainesündmuseks on Seto Kuningriik. Iga-aastaselt korraldab vald ka Lüübnitsa sibula- ja kalalaata ning Seto Folki. Iga kolme aasta tagant toimub Värskas Seto Leelopäev. Suursündmusteks on ka Seto Külävüü Kostipäiv, Ostrova Festival, Treski Kүүni kontserdid, Seto Jaanituli ja Väraska Veepidu.

Võru vallas tegutseb 7 kultuurimaja/rahvamaja: Lasva, Orava, Parksepa, Puiga, Tsolgo, Vastseliina rahvamaja ja Pikakannu seltsimaja (delegeeritud teenus), Navi ja Tagaküla seltsimajad. Tsolgo rahvamaja on antud rendile MTÜle, kes osutab vallale lepingu alusel kultuuriteenust. Parksepa ja Puiga rahvamajad asuvad koolidega samas majas ja kasutavad tegutsemiseks kooli ruume ja saali. Rahvamajade hooned on valdavalt korras või osaliselt rekonstrueeritud. Endise Sõmerpalu Põhikool hoone baasil tegutseb SA Sõmerpalu Teenuskeskus, mille üheks ülesandeks on mh kultuuri- ja vaba aja tegevuste pakkumine.

Valla territooriumil tegutseb 15 raamatukogu: Hanikese, Kääpa (asub sotsiaalkeskuses), Lasva, Loosi, Osula (asub Osula põhikoolis), Otsa (Lasva laenutuspunkt), Parksepa (raamatukogud on sotsiaalajas ja koolis), Tsolgo, Kirepi (asub Kose aleviku kortermajas), Orava, Puiga (asub Puiga põhikoolis), Sõmerpalu, Vana-Vastseliina, Vastseliina ja Väimela raamatukogu (asub Võrumaa Kutsehariduskeskuses ja teenindab eelkõige õpilasi).

Võru valla territooriumile jääb Vastseliina Piiskopilinnus, mille tegevust juhib valla poolt hallatav sihtasutus. Omanäoliseks Võru vallas paiknevaks objektiks on SA Piusa juhitud Piusa

külastuskeskus. Vallas asub veel August Teppo Lõõtsamuuseum (eramuseum), mis paikneb Loosu külas pillimeistri kodutalu, 19. sajandist pärit rehehoones.

Võru vallas korraldatakse kümneid traditsioonilisi sündmusi, neist suurimateks on Sõmerpalu motokross, Lindora laat ja Vastseliina maarahva laat, kus on tuhandeid külastajaid.

Traditsioonilisteks üritusteks on kujunenud ka nt Lasva järve tulemuusika vaatemäng ja Vana-Vastseliina Tulede öö.

Võru linna hallatav kultuuriasutus on Võrumaa Keskraamatukogu. Võrumaa Keskraamatukogu näol on tegemist maakonnaraamatukoguga, mis asub Võru linnas Jüri 54 II ja III korrusel. II korrusel asub lasteosakond, mille Tähesaalis korraldatakse näitusi. III korrusel on 34-kohaline lugemissaal koos teatmestu ja kojulaenutusega. Konverentsisaalis on võimalik vaadata erinevaid näitusi ja osaleda loengutel, raamatuesitlustel jt sündmustel.

Võru linnas tegutseb kolm muuseumi – Vana-Võrumaa Kultuurikoda (Võrumaa Muuseum) ja Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum Võru Instituudi muuseumiosakonnana ja orelimuuseum (MTÜ Kriisade Orelid).

Võru linn on osaline ka SA-s Võru Kannel. Koorimuusika traditsioonid on maakonna tippkollektiivide baasil koondunud suures osas Võru Kandlesse, kus tegutsevad segakoor Hilario, segakoor Tervis, naiskoor Tempera, Võru Naiskoor, Võru Meeskoor. Maakondlikult on tegutsemas mitmeid heal tasemel koore, neist edukam on Lasva Meeskoor.

Pillimängu traditsioonidega paistab Võru maakond silma süvamuusika poolest. Kandles toimuvad vabariiklikult tunnustatud Võru Vaskpillipäevad ja Ed. Tamme nimeline puhkpillifestival. Võru Muusikakoolis toimuvad Klaverifestival ja akordionimuusika päevad. Tegutseb kõrgetasemeline Võru Muusikakooli Sümfonjettorkester, Võru ja Kungla puhkpilliorkestrid. Muusikaõppe tuumik on koondunud Võru Muusikakooli, kus õpetatakse ka rahvapille.

Võru maakonna tantsukultuuri on viimasel ajal tugevate rahvatantsurühmade kõrvale nagu Hopser, Siisik, Kandle segarühm, Kabujalakesed, Tsõõr, Viire lisandunud palju uuenduslikku. Tegevust on alustanud mitmeid tantsuklubisid, kus viljeldakse täna-, modern- ja breiktantsu. Võimlemisklubide tegevus on vabariigis esirinnas.

Maakondliku kultuurielu keskuseks on SA Võru Kannel, kus tegutsevad maakonna tippkollektiivid, aastas toimub Kandles üle 60. teatrietenduse, üle 70. kontserdi, üle 1100 kinoseansi ning üle 30 maakondliku tähtsusega suurskogunemise (festivalid, messid, konverentsid, kokkutulekud). Võru Kandles tegutseb ainus maakondlik non-profit Võru Linnagalerii ning vabariigis ainus maakonnakeskuses tegutsev Europa Cinemas litsentsi omav kino Kannel. Samuti on tegemist ainsa kohaga, kus saab esitada professionaalseid teatrietendusi ja korraldada akustilisi suurskontserte.

Maakonna kultuurielu ilmestavatest suurüritustest toimuvad traditsiooniliselt Võru pärimustantsu Festival, Võru Lastefestival, Võru Linnapäevad, Võhandu Maraton, Võru Vaskpillipäevad, Lasva järvemuusika jt.

Võru maakonna eripäraks on võro ning seto keele ja kultuuriruumi olemasolu.

Ajalooline Võrumaa koosneb kaheksast osast: Karula, Hargla, Urvaste, Rõuge, Kanepi, Põlva, Räpina ja Vastseliina kihelkonnast. Need kihelkonnad on põlised võro keele alad. Nii hõlmab

ajalooline Võrumaa praeguste Võru, Põlva, Valga ja Tartu maakondade osi, samuti osi Põhja-Lätis. Võru kultuuriruum on seotud inimestega ja nende mõttemaailmaga. See on määratud inimestega, kes ise kannavad võru keelt ja kultuuri, aga ka nendega, kes selle vastu huvi tunnevad, olemata ise keele ja kultuuri kandjad. Vana-Võrumaa põlise rahvakultuuri kujunemisel mängisid olulist rolli kaugus keskustest ja sidemed idapoolsete aladega, kuid erinevalt Eesti muudest piirkondadest on põliskultuur säilinud suhteliselt elujõulisena.

Võru maakonna omavalitsustes räägitakse suuremal või vähemal määral võru keelt. Võru keel on vana Lõuna-Eesti hõimukeele üks järeltulija ja suhteliselt laialt kasutatav vaatamata sellele, et Eestis seda ametlikult eraldi keeleks ei tunnustata. Võrukesed ei pea ennast rahvusvähemuseks, küll aga keelevähemuseks. Võru keele aktiivseid ja passiivseid kasutajaid on 2011. a rahvaloenduse andmetel umbes 70 000.

Piirkonna eripäraks ongi võru ja seto keele kõnelemine, mis on ka elanike identiteedi peamiseks aluseks. Peale selle arvestab piirkonna maarahvas paljuski veel külakogukonna arvamuse ja tavadega, ka linnas elavatele võrukestele on oma suguvõsa küllaltki tähtis. Võrukestel on alles palju iidseid kombeid, nagu näiteks ristipuude austamine ja sõirategu. Setot toetavad sügavale juurdunud õigeusklikud tavad. Setodelt on UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja kantud kordumatu laulmistava seto leelo, Vana-Võromaalt on esindusnimekirjas võrokeste elav ja rikkalik suitsusauna kombestik.

Viimasel kümnendil on alguse saanud mitmeid algatusi, mis põhinevad võru kultuuriruumi mõjul. Täna on küllalt laia tuntuse saanud Uma bränd, mis märgib kultuuriruumiüleseid ettevõtmisi. Brändi tekkimise aluseks on Uma Leht, mis kasutas esimesena mõistet Uma. Olulisimaks märgilise tähendusega brändiks on Uma Mekk⁶⁷ - Leader-meetmest rahastatud projekt kui Võrumaa päritoluga toidu kaubamärgis, mille eesmärk on tunnustada Võrumaa põllumeest, ettevõtjat, toidutootjat, iga tublit maaharimise ja toidulauaga seotud töötajat.

Uma Meki märgi ümber on tekkinud ka aktiivne toidutootjate võrgustik, samuti on märk motiveerinud tunnustuse, koolituste ja nõuannete kohalike tootjaid ja innustanud uusi tegijaid kasvatama ning tootma. Toiduvõrgustiku tegevusi rahastatakse PATEE programmist. Üheks tuntumaks tegevuseks Uma Meki raames on saanud Uma Meki Suurlaat, mis on toimunud iga-aastaselt alates 2010. aastast ning kujunenud tootjate ja küllastajate jaoks oluliseks laadaks.

Teiseks suureks ühisürituseks võru kultuuriruumis on olnud Uma Pido⁶⁸ korraldamine. Tegemist on võrukeelse laulu- ja rahvapeoga, mis on toimunud nüüdseks juba viiel korral – 2008, 2010, 2013, 2016 ja 2018 aastal. Peo eesmärgiks on tõmmata tähelepanu Võrumaa kihelkondade keelele ja kultuurile. Uma Pido võib nimetada ka ülemaailmseks võrukeste kokkutulekuks ja selle eesmärk on tugevdada paikkondlikku ühtekuuluvustunnet ja identiteeti võru kultuuri- ja keeleruumis.

Mõlemad suurüritused (Uma Meki suurlaat ja Uma Pido) on olnud edukad ühissettevõtmised, mis jätkuvad ka tulevikus. Uma Meki algatuse juures on vedajaks ja toetajaks olnud Võrumaa Partnerluskogu tegevuspiirkond ja selle organisatsioon. Uma Pido on toimunud Võru Seltsi ja Võru Instituudi eestvedamisel, Võrumaa Partnerluskogu on olnud toetajaks.

---

⁶⁷ www.voruleader.ee/uma-mekk

⁶⁸ www.umapido.ee

Võrumaa keele ja kultuuriruumi piirkondliku eripära ja ühtsuse toetajate ning hoidjatena toimetavad Võro Instituut ja MTÜ Võro Selts VKKF.

Võro Instituut⁶⁹ on 1995. aastal Kultuuriministeeriumi juurde loodud teadus- ja arendusasutus. Instituudi tegevuse põhieesmärk on edendada teadus- ja arendustegevust eelkõige ajaloolisele Võrumaale eriomastes küsimustes, keskendudes keelilise ja kultuurilise eripära uurimisele ja säilitamisele. Uuritakse nii võru keelt ennast kui ka kultuuriprotsessi ja identiteeti. Tulemuseks on keele elavas kasutuses püsimist toetavad abinõud (sõnavara, grammatikad, õppemethodikad ja –materjalid; käimas on keeletõlkemasina loomine). Instituut koordineerib keelepesa tegevust (lasteaedades ja koolides võrukeelse õppe edendamine), korraldab konkursse, tegeleb koostöö edendamise ning infovahetusega.

Instituudi koosseisu kuuluvad Mõnistõ Talorahvamuusõum, Vana-Võromaa kultuurikoda, Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuusõum ja Põlva Talorahvamuusõum. Võro Instituut majandab ka Vana-Võromaa e-poodi, mille eesmärgiks on pakkuda Vana-Võromaa käsitöömeistrite tehtud tarbe- ja iluasju, mis kannavad endas nii Võromaa loodust kui mustreid, võrokeese mõtteviisi ja kuraasi, alalhoidlikkust ning praktilisust.

Võro Instituut plaanib ka edaspidi olla Vana-Võrumaa piirkonna kultuurilise eripära kompetentsikeskuseks.

Võro maakonnas on kultuurimälestiste registri⁷⁰ andmetel 2008 mälestist. Kultuuripärandi ja kultuuriväärtusliku keskkonna väärtustamise ja säilitamisega tegeleb Muinsuskaitseamet. Võro maakonnas on Muinsuskaitseametil oma esindus. Üleriigiliselt on olulised olnud „Pühakodade säilitamine ja arengu“ ja „Looduslike pühapaikade“ programmid. Võro maakonnas on jätkuv vajadus mõlema suunaga tegelemise järele. Maakonna arhitektuuri-, ajaloo-, tehnika-, kunsti- ja arheoloogiamälestiste säilimine ja areng on valdkonna üldiseks eesmärgiks.

Arendustegevuste seisukohalt on olulised järgmised eesmärgid:

- kogukonnale ideede andmine võru keele kasutusvõimalusteks;
- paikkonna põliste kultuuritavade enam nähtavale toomine;
- Vana-Võrumaa kultuuripärandi võimaluste (keel, kombestik) kasutamine piirkonna mainekujundusel ja ettevõtluses: mainekujundusürituste initsieerimine, kultuuripärandi nähtuste tutvustamine ja esitlemine eri vormides (tekstiline tutvustamine, visualiseerimine);
- koostöös võrukeelsetest loomeinimestega (muusikud, kirjanikud, kunstnikud, näitlejad) võru kultuuri pidev propageerimine;
- võru keele keskkondade loomine ennekõike lastele ja noortele: lasteaias keelepesad, koolides keele-kultuuri õpe, lastelaagrite korraldamine koostöös kogukonna organisatsioonidega ja võrukeelsete raamatute väljaandamine;
- koostöö ja infovahetuse korraldamine nii toimuva kui kavandatava osas: infolist ummamuudu, võrukõisi tsõõriklaud oluliste teemade aruteluks, meediasse uudiste koostamine ja edastamine (võrukeelsed raadiouudised, koostöö ERR Võro maakonna korrespondendiga, info kohalikesse ajalehtedesse, sh Uma Lehte).

⁶⁹ www.wi.ee

⁷⁰ <https://register.muinas.ee>

MTÜ Võro Selts VKKF⁷¹ tegutseb samuti võru keele ja kultuuri elujõu säilimise nimel, andes välja Võro-Seto Tähtraamatut (kalendrit), ajalehte Uma Leht, korraldades regulaarselt ühiseid kokkusaamisi kõigis kihelkondades ja Uma Pido, viies läbi iga-aastast Kaika suveülikooli ning on aidanud teha lastele võrukeelseid multikaid.

Võru maakonnas on esindatud seto kultuuriruum, mille uurimise ja säilitamisega tegeleb Seto Instituut⁷². Sihtasutus Seto Instituut on 2010. aasta kevadel loodud organisatsioon, mille ülesandeks on koordineerida ja edendada Setomaa ja seto kultuuri alast teadustööd ning tutvustada teadustööde tulemusi laiemale avalikkusele. Seto Instituut annab alates 2013. aastast välja raamatusarja "Seto kirävara" ning korraldab Setomaa ajalehe tellimist (lehte annab välja Setomaa Liit). Instituut korraldab teadusteemalisi üritusi ja seto kultuuri alast õpet, tehes koostööd teiste Setomaa asutuste ja inimestega. Osaleb projektides, mille eesmärgiks on omakultuuri ja keeleruumi arendamine. Organisatsiooni väljakutseks on püsirahastuse puudumine, millest tulenevalt toimuvad tegevused suures osas projektipõhiselt.

Setomaa arengu seisukohalt on oluline MTÜ Setomaa Liit.⁷³ Setomaa Liidu liikmed on Setomaa vald ja MTÜ Seto Kongressi Tugiühing.

Setomaa Liidu eesmärk on:

- Seto etnilise kultuuri säilitamine, edendamine ja tutvustamine, kultuuripärandi väärtustamine;
- Setomaa sotsiaalse ja majandusliku arengu toetamine ning ühiskondliku heaolu parendamine;
- Setomaa elukeskkonna väärtustamine, õppimis- ja ettevõtlusvõimaluste arendamine;
- Setomaa elanike ühishuvide esindamine ja kaitsmine kõigis eluvaldkondades, sellealase koostöö arendamine.

Seto Kongress on Setomaa ja seto rahva esinduskogu. Seto Kongress arutab probleeme ja langetab otsuseid, mis puudutavad Setomaa kultuurilist, majanduslikku ja poliitilist arengut. Seto Kongress toimub korraliselt iga kolme aasta tagant. Seto Kongressi Tugiühing on Seto Kongressi eesmärgi ja otsuseid ning otsuste täideviimist toetav vabatahtlik ühendus. Ühingu tegevuse põhieesmärk on seto rahva kestmajäämine ning Setomaa loodusliku, kultuurilise, sotsiaalse ja majandusliku keskkonna hoidmine ja parandamine. Seto kuninga Peko maapealne asemik on ülemsootska, kes valitakse iga aasta toimuval Seto Kuningriigi päeval.

MTÜ Taarka Pärimusteatri põhieesmärk on läbi pärimusteatri hoida ja arendada seto kultuuri ning oma tegevusega rikastada kogu Lõuna-Eesti kultuuriruumi.

MTÜ Seto Käsitöö Kogo, mille eesmärk on seto traditsioonilisel käsitööl põhineva ettevõtluse arendamine seto käsitöötraditsiooni järjepidevuse ja säilitamise kaudu. Originaalne on ka Seto Külavüü⁷⁴, mis on soovituslik turismimarsruut koos piirkonna huvipakkuvate peatuskohtadega.

MTÜ Seto Kuningriigi Kroonikogo annab välja kvaliteedimärki Seto Kimmäs⁷⁵, mis on toote/teenuse kvaliteedi märk, mille kasutamise õigus antakse konkreetse toote või teenuse

---

⁷¹ www.voroselts.ee

⁷² www.setoinstituut.ee/

⁷³ <https://www.setomaa.ee/>

⁷⁴ www.visitsetomaa.ee

⁷⁵ www.kogo.seto.ee

jaoks, millel seda taotletakse. Kvaliteedimärgiga Seto Kimmäs saab tähistada Setomaa kultuurile omaseid tooteid ja teenuseid.

Setomaa arengut toetavad Setomaa kultuuriprogramm, Setomaa arengu programm ja Noored Setomaale toetuskeem.

5.4. Peamised kodanikuühiskonna, eripära-, kultuuri- ja spordivaldkonna analüüsist tulenevad järeldused

Alljärgnevalt on kokkuvõtvalt välja toodud peamised kodanikuühiskonna, eripära- kultuuri- ja spordivaldkonna analüüsist tulenevad järeldused Võru maakonna osas, tuginedes eelnevalt välja toodud statistilistele andmetele.

- Kodanikuühenduste arv on järjepidevalt kasvanud. Maakonna keskmine kolmanda sektori organisatsioonide koguarv 1 000 elaniku kohta on võrdne Eesti keskmisega, kusjuures Setomaa ja Rõuge vallad ületavad keskmist, Võru linn ja Võru vald on keskmise lähedal ning ainult Antsla vald jääb keskmisele näitajale alla. Mittetulundussektori arenguid võib üldjoontes lugeda positiivseteks. Organisatsioonide omavahelist koostööd võib lugeda heaks, mõnes valdkonnas on aga eestvedajatest puudus.
- Kõigis maakonna omavalitsustes on olemas seltsi- või rahvamajad, samuti tegutsevad neis mitmesugused külaseltsid. Seega on enamjaolt hoonete näol loodud ka võimalused tegevuste läbiviimiseks. Väljakutseks on seltside võimekuse kasvatamine ning seeläbi nende majandusliku toimetuleku suurendamine. See on oluline, kuna ka omavalitsuste tugi sektorile ei ole enamasti suurenev.
- Positiivseks võib lugeda noortekeskuste ja -tubade head kaetust üle maakonna. Keskused on olulised, pakkumaks noortele kooli- ja huviringidevälist vaba aja veetmise võimalust. Samuti on noortekeskustel sageli võimalus kohaliku elu arendamisel erinevate projektide kaudu kaasa rääkida. Väljakutseks on mitmekesisete vaba aja veetmise võimaluste edasine arendamine, samuti on puudus poistele suunatud huviringidest ja tegevustest täisealiste noortele.
- Võru maakonnas on palju spordirajatise, samuti pakub mitmekesine maastik võimalust tegeleda erinevate spordialadega ja aktiivse liikumisega. Arendamist vajab sporditöötajate omavaheline koostöö. Kohati on probleemiks ka spordirajatiste vähesus ja halb seisukord. Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja väljõusaale. Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine. Vajalikud on investeeringud olemasolevate spordirajatiste parendamiseks ning uute rajamiseks.
- Võru ja seto kultuur on elujõulised. Peamisteks piirkonna kultuuri uurijaks, ühtsuse ja eripära toetajaks on võru ja seto instituudid. Väljakutsed on seotud võru ning seto kultuuri, sh keele sagedasema kasutamisega igapäevaelus.

Piirkonna peamiste tugevustena on võimalik välja tuua kultuuriline eripära ning mitmekesisus. Samuti on oluline eestvedajate ning tuntust koguvate brändide olemasolu, mis aitavad maakonda laiemalt tutvustada. Tähtis on ka mitmete traditsiooniliste suurürituste korraldamine aastast aastasse.

Olemasolevat olukorda ja võimalusi arvesse võttes saab kultuuri ja eripära fookusesse tõsta omanäoliste võru ja seto kultuuride säilitamise, arendamise ja tutvustamise, tootebrändide edasise arendamise ja levitamise ning aastaringsete kultuuri- ja spordiürituste korraldamise. Samuti on oluline noortele mitmekesiste arenguvõimaluste loomine ja kogukondlike koostöövõrgustike arendamine.

6. TARISTU JA KESKKOND

6.1. Ühendused

Võru maakonda läbivad Eesti pikim – Tallinn–Tartu–Võru–Luhamaa maantee, Riia-Pihkva maantee ning Riia-Sankt Peterburg raudtee. Tartu Lennujaam asub Võrust vaid 63 km kaugusel. Võru maakonnas Koidulas ja Luhamaal asuvad Eesti-Vene piiripunktid. Riia asub Võrust u 225 km kaugusel. Kõik need võimalused tagavad kiire ühenduse nii Eesti oluliste keskustega kui ka piirinaabritega.

Maakonda katab Kagu-Eestile omane tihe teedevõrk, mis on suures osas kruusakattega. Riigimaanteed on heas seisukorras. Võru maakonnas on 2017. a seisuga riigimaanteed kokku 1255 km, millest põhimaanteed moodustavad 71 km, tugimaanteed 120 km ja kõrvalmaanteed 1062 km. Riigimaanteede võrgust on tolmuva kattega 54%. Kohalike teid on 1598 km, millest kattega teid on üksnes 10,8%.⁷⁶

Maakonnapiiride muutuse tulemusel on lisandunud Setomaa vallast riigiteid 130 km ja kohalikke teid 194 km. Orava vallast 61 km kohalikke teid ja riigiteid 90 km.

Rahvusvahelised maanteed ja raudtee on loonud head eeldused transpordi- ja logistikasektori arenguks. Maakonda läbib lääne-ida suunas Valga-Võru-Petseri raudtee, mille tehniline seisukord on rahuldav. Kauba laadimine toimub Võru ja Antsla raudteejaamades, kusjuures laadimismaht on näidanud kasvutrendi (puit).

Juuni 2018 seisuga saab Koidula raudteejaamast hommikul rongiga Tallinnasse, probleem on öhtuse tagasisõiduga, kuna hilisemad rongid sõidavad pealinnast vaid Tartuni.

Tallinn-Tartu-Luhamaa maanteed pidi on ühendus (sh ühistranspordiühendus) pealinnaga küll hea, kuid maanteest eemale jäävates piirkondades suureneb ajaline distant. Samuti puuduvad raudtee otseühendused. Potentsiaaliks on reisirongiliikluse taastamine Valga-Võru-Petseri raudteel, mis parandaks ühendust maakonnakeskuse vahel ning looks ühendusvõimalused ka suuremate keskustega.⁷⁷

Seega võib tõdeda, et üldiselt on transpordiga seotud eeldused maakonna, sh ettevõtluse arenguks head. Probleemiks on kruusakattega teede väga suur osakaal (riigimaanteedest u 50% ja kohalikest teedest u 90%). Tegeleda tuleb kohalike omavalitsuste omandis olevate teedega, samuti ligipääsudega potentsiaalsetele ettevõtlusaladele. Ettevõtluse arendamise seisukohalt on oluline Riia-Pihkva maantee rekonstrueerimine.

⁷⁶ Statistikaamet, 2018

⁷⁷ www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+

Maakonda läbib kaks rahvusvahelist jalgrattamarsruuti: EuroVelo ja Tour de LatEst. Kohalikud piirkondlikud rattamarsruudid kannavad Võrumaa omapäraselt lähtuvalt rattatsõõride nime. Selliseid rattatsõõre on kaheksa ja need kulgevad Haanja, Vastseliina, Meremäe ja Misso valdade väikese liiklusintensiivsusega teedel. Lisaks on RMK poolt rajatud ja hallatavad Karula rahvuspargi jalgrattamarsruudid, mis ulatuvad osaliselt ka Valga maakonda.

Kergliiklusteed ühendavad kohalikke tõmbekeskusi ja suuremaid asulaid nende tagamaaga. Olemasolevaid kergliiklusteid on Võru maakonnas ca 45 km (enamus kergliiklusteede lõike on rajatud pärast teemaplaneeringu „Võrumaa jalgrattateede esimene etapp“ jõustumist).

Võru maakonnas asub lennuväli Rõuge vallas Varstu aleviku lähedal. Lennuväli on asfaltkattega ning endise Varstu valla üldplaneering näeb ette lennuraja pikendamist. Lennuväli asub ka Antsla vallas Lusti külas. Lennuvälju nähakse eelkõige maakondlike vajadusi teenindavate hobilennuväljadena, mis võimaldavad elavdada piirkonna majandust.⁷⁸

Võru maakonna ühistranspordivõrgu moodustavad busside maakonnaliinid, vallaliinid, kaugliinid ja rahvusvahelised liinid. Erandina Kagu-Eestis puudub Võru maakonnas reisirongiliiklus. Alustatud on kohalike omavalitsuste poolt korraldatud bussiliinide liitmisega maakondlikku liinivõrku, eelkõige õpilasveo osas. Toimivad üksikud maakonna tasandil korraldatud nõudeliinid, mis valdavalt on kohaliku kogukonna algatusel käiku pandud. Bussiliinide korraldus on maakonnakeskuse põhine, st liinid algavad ja lõpevad üldjuhul (80% liinide koguarvust) Võru linnas. Liinivõrgu terviklikku uuendamist maakonnaülese vastava kava alusel Võru maakonnas teadaolevalt toimunud ei ole, täiendused ühistranspordikorralduses toimuvad vajaduse ja võimaluste põhiselt jooksvalt.⁷⁹

Põlva- ja Võru maakonna omavalitsused on üheskoos loonud MTÜ Kagu Ühistranspordikeskus⁸⁰, mille Maanteeamet on volitanud korraldama avalikku liinivedu Põlva- ja Võru maakonnas.

Võru maakonna bussiliine teenindavad Hansa Bussiliinid AS, OÜ Asunduse ja Võru Taksod OÜ. Kokku on maakonnas 70 bussiliini.

Võru maakonna ühistranspordi korraldamisel tuleb aluseks võtta maakonnaplaneeringuga kavandatud keskuste võrgustik, mis seoks toimepiirkonnad siseselt ja omavahel võimalikult hästi. Võrumaa rahvastik on prognoosi järgi kahanev, mis perspektiivis muudab keeruliseks teenuste tagamise ja töökohtade hoidmise maapiirkondades. Ühistranspordil on seetõttu oluline roll toimepiirkondade sidustamisel. Kahaneva ja hajusa asustuse puhul on otstarbekas keskenduda mitte tavapärasele fikseeritud liinikorraldusele, vaid pigem paindlikule nõudetranspordile ning paindlikele teenuslahendustele, mis vähendaks sõltuvust hetkel vaid suuremates keskustes asuvatest teenustest.⁸¹

Maakonna peamiseks tugevusteks on optimaalne teedevõrk, Pihkva-Riia ja Tallinn–Tartu–Võru–Luhamaa maantee olemasolu. Positiivne on ka jala ja rattaga liikumise populaarsuse kasv. Arvestades aga üha kasvavat huvi, on kergteede edasine arendamine aktuaalne.

Nõrkustena saab välja tuua kiire internetiühenduse puudumise mõnes piirkonnas, elektrivõrgu halb seisukord ning sellega liitumise kõrged tasud. Samuti on probleemiks kergliiklusteede

⁷⁸ www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+

⁷⁹ www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+

⁸⁰ www.kagu.ytk.ee

⁸¹ www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+, alajaotus „Ühistransport“

sidususe ja terviklikkuse puudumine maakonna piires. Koolide ümbruses ja teenuskeskuste lähedal puudub paljudes kohtades võimalus ohutult liigelda. Sageli tuleb kergliiklejatel kasutada suure liikluskoormusega (maan)teid.

Võimalustena saab välja tuua Vene välituristide huvi, mis kasvataks nõudlust, suurendades seeläbi transpordivaldkonda tehtavaid investeeringuid. Samuti on võimaluseks raudteeühenduse taastamine kaubavedudeks ja reisijateveoks, mis suurendaks ligipääsetavust piirkonnale.

Kergliikluse edendamise seisukohalt on võimaluseks struktuurivahendite kasutamine võrgustiku terviklikkuse ja liiklusohutuse suurendamiseks. Kergteede arendamine edendab ühtlasi keskkonnasäästlikkust ning tervislikke eluviise.

Ohtudena on võimalik defineerida rahaliste vahendite vähenemist teede korrashoiuks, samuti ühistranspordi toetuse vähenemist.

6.2. Keskkond

Energiamaajandus

Võru maakonna energiatarbimine on kokku⁸² 770 GWh, millest ise toodetakse 405 GWh, sellest enamuses maakonnas tarbitav soojusenergia, ja 65 MWh hüdroelektrienergiat. Mootorikütuseid maakonnas ei toodeta.

Maakonnas toodetakse puitkütuseid (hakkepuit) koguses 611 GWh, millest kohapeal toodetakse 344 GWh soojusenergiat, ja ülejäänud 267 GWh ulatuses puitkütuseid viiakse maakonnast välja.

Võru maakonna kogu energiatarbimisest 46% ehk 356 GWh moodustab taastuvatest allikatest toodetud energia. Eesti vastav näitaja on 19,5% – mis on ka mõistetav, sest Võru maakonnas on metsa ja puidutööstus hästi välja arenenud.

Võru maakonna reaalselt tehniliselt kättesaadava ja kasutuselevõetava biomassi ressursi tarbimisväärtuseks on 840 GWh, selle lisandub veel päikeseenergia kasutamise võimalus, kus ühel hektaril tavakasutusest väljasoleval maal võib toota 90-200 MWh elektrienergiat aastas.

Võru maakonna pindalast moodustab metsamaa 123 000 ha ehk ligikaudu 53,4%. Võru maakonna metsades oleva biomassi koguseks on Keskkonnateabe keskuse andmetel hinnatud 29 384 000 m³ puitu ehk keskmiselt 238,9 m³/ha (2017). Võru maakonna metsade aastane juurdekasv on keskmiselt 762 600 m³.⁸³

2016. aastal teostatud raiete maht oli Eesti Statistikaameti andmetel 984 883 m³, sh erametsadest 697 859 m³.⁸⁴ Ametliku statistika kohane raiemaht juba ületab iga-aastast juurdekasvu. Reaalne juurdekasv, mida saab kasutada, on veelgi väiksem, sest osa metsast on kaitsealune mets.

⁸² www.energiatalgud.ee, Aluseks on „Võru maakonna energiakasutuse ja potentsiaalsete energiaressursside uuring“. Koostaja MTÜ Piiriäärne Energiaarendus, 2012

⁸³ www.keskkonnaagentuur.ee, Metsavarude uuring 2017

⁸⁴ www.statistikaamet, 2018

Arvestades ressursist maha muundamise kaod ja juurde teiste potentsiaalsete taastuvate allikate kasutuspotentsiaali, võib Võru maakonda pidada potentsiaalselt energeetiliselt iseseisvaks. Metsast saadav energeetiline biomass (küttepuid, raiejäätmed, kännud) ja puidutööstuse jäätmed kataksid (virtuaalselt) ära maakonna soojuse ja elektri tootmiseks vajatava primaarenergia (kütuse) koguse.

Võru maakond suudaks katta kogu oma soojusvajaduse taastuvate energiaallikate abil, samas on elektrienergia ja mootorikütuste tootmine käesoleval hetkel maakonnas peaaegu olematu. Arvestades taastuvate energiaallikate ressursi olemasolu, oleks kindlasti võimalik toota maakonnas nii elektrienergiat kui ka mootorikütuseid nende baasil märksa rohkem.

Võru maakonna suurimad elektrienergia tarbijad on Võru linnas ja lähiümbruses. Suurima koormusega piirkonnaalajaamad asuvad Võru linnas (Võru ja Soo), väikseima koormusega piirkonnaalajaamad on Ruusmäel, Lepassaares ja Rõuges (nimetatud alajaamades on veel vaba võimsust suurliitumiste jaoks). Elektrilevi 2030. aasta koormusproгноosi järgi on oodata 6-7% koormuse kasvu Võru piirkonnaalajaamas, mujal olulist koormuse kasvu ette pole näha. Koormuste kasv maakonnas sõltub majanduse arengust ja uute suurtarbijate lisandumisest. Hajaasustusega piirkonnas jäävad valdavalt õhuliinid alles, mistõttu tuleb arvestada, et suurtest metsaaladest ja tormidest tingituna jäävad riskid varustuskindlusele püsima. Kuna ca 3% Võru maakonnas asuvates Elektrilevi liitumispunktides tarbimine täielikult puudub, võib tulevikus osutada otstarbekaks mõnes piirkonnas elektrivõrgu rekonstrueerimise käigus elektrivõrgu mahtu vähendada.

Sidevõrgud

Kiire sideteenuse (lairibaühenduse) jõudmine tarbijani eeldab tehnilise taristu arendamise võimaldamist. Võimaldamaks paindlikke lahendusi teenuste kättesaadavuse osas ja kaugtööd, on vajalik kvaliteetse sideteenuse väljaarendamine keskustest kaugemale jäävates maalistes piirkondades. Seejuures on muuhulgas vajalik lairibaühenduse võrgu laiendamise toetamine turutõrke piirkondades, sealhulgas maapiirkondades, et rajada „viimase miili“ ühendused ja võimaldada igal tarbijal liituda võrguga talutava ühinemistasuga.

Ühisveevärk ja kanalisatsioon

Põhjavesi on Võru maakonnas üldiselt hästi kaitstud, kohati leidub alasid, kus põhjavesi on keskmiselt kaitstud ning väikestel aladel Meremäe-Obinitsa ümbruses leidub nõrgalt kaitstud põhjaveega alasid. Nõrgalt kaitstud põhjaveega aladel tuleb soodustada tehnilise taristu tsentraalsete lahenduste rajamist.

Võru maakonnas on kõikides suuremates asulates olemas ühiskanalisatsioon. Heitvee ärajuhtimine toimub läbi puhastusseadmete. Mitmed puhastid vajavad rekonstrueerimist. Tõsisem probleem on vee- ja kanalisatsioonitrasside uuendamine, mida tuleks teha enne puhastusseadme ehitust või rekonstrueerimist. Nii mõnegi uue puhasti mittenõuetekohase töö põhjuseks on amortiseerunud kanalisatsioonitrassid.

AS Võru Vesi tegutseb vee-ettevõttena Võru linnas, Võru vallas, Antsla vallas, Kanepi vallas ja Rõuge vallas (endistes Haanja ja Mõniste valdades).

Võru vallas tegutseb lisaks veel OÜ ORAVA TEENUS (endine Orava vald), OÜ VAKS (endine Vastseliina vald), OÜ Väimela Soojus (tegutseb Parksepa ja Väimela alevikus ning Puiga ja Navi külades).

Rõuge vallas on vee-ettevõtjaks lisaks AS-ile Võru Vesi veel OÜ Rõuge Kommunaalteenus (endine Rõuge vald), AS Varstu Energia (endine Varstu vald) ja OÜ Misso Haldus (endine Misso vald).

Setomaa vallas tegutseb 3 vee-ettevõtet: Mikitamäe piirkonnas OÜ Katel, Värskas piirkonnas OÜ Verska Calor, Meremäe ja Luhamaa piirkonnas OÜ Meremäe Vesi.

Maakonna kohalikud omavalitsused peavad uuendama ühisveevärgi ja -kanalisatsiooni arendamise kavasad (ÜVK), kuna investeeringud tehakse vastavalt kinnitatud kavale.

Reoveekäitluse suurimateks probleemideks on reoveepuhastites tekkiva liigmuda kogumine ja käitlemine. AS Võru Vesi plaanib suurendada Võru reoveepuhasti mudakäitlemise väljaku mahtu ja ehitada välja vastuvõtusõlme, et oleks võimalik teistes maakonna väiksemates reoveepuhastites tekkiv liigmuda tuua edasiseks käitlemiseks Võru reoveepuhastisse. Eesmärk on mudakäitlust arendada edasi, et kunagi jõuda mudast kui jäätmest saadava tooteni.

Otseseid probleeme joogiveega varustamisel maakonnas ei ole. Joogivesi vastab kehtivatele normatiividele. Mõningates piirkondades on probleemiks vanad nõukogudeaegsed veetorustikud (setet täis settinud, üledimensioneeritud). AS Võru Vesi hinnangul on Võru linnas 75% torustikest uuendatud, kavandatava Ühtekuuluvusfondi projekti tulemusel saavutatakse 90%. Maakonnas on joogiveetorustikud u 70% uuendatud.

Nõrgalt kaitstud põhjaveega aladel tuleb soodustada tsentraalsete veevarustuse lahenduste rajamist.

Sademeveesüsteemid ja -torustikud on maakonnas kohalike omavalitsuste käes ja nende majandada. Ka tulevikus on vajalikud investeeringud sademeveesüsteemide arendamiseks. Võru linn kuulub üleujutusohuga piirkondade hulka, mistõttu on sademeveega seotud investeeringud Võru linnas jätkuvalt aktuaalsed.

Kaugküttevõrk

Antsla valla allasutuste soojamajanduses on kasutusel erinevad küteliigid. Lusti Lasteaeda, Tsooru Rahvamaja ning vallamaja kõetakse õlikateldega. Antsla Gümnaasium, Antsla Kultuuri- ja Spordikeskus (Antsla KSK) ning MTÜ Antsla Tervisekeskus saavad sooja 2012. aastal renoveeritud gümnaasiumi katlamajast, mis töötab hakkepuidul. Kuldre kooli kõetakse hakkepuiduga ning Urvaste vallamaja lokaalse pelletikatlaga. Energiatõhusamaks on rekonstrueeritud Lusti Lasteaia hooneosa, Antsla Gümnaasiumi B-korpus ja Kuldre kool. Taastuvenergia lahendustest on Linda Rahvamaja hooneosas kasutusel maaküte.

Aastal 2019 laiendatakse Antsla linnas kaugküttepiirkonda. Uue soojatrassi rajamise järgselt hakkavad Antsla Gümnaasiumi katlamajas toodetavat soojusenergiat tarbima vallamaja,

postkontori hoone, Antsla Tarbijate Ühistu hoone aadressil Jaani 4, ehitatav esmatasandi tervisekeskus ning hooned aadressil Haigla 1 ja Tamme 2.⁸⁵

Rõuge vallas kuulub kaugküttevõrk vallale, mida haldab ja hooldab Rõuge Kommunaalteenus OÜ. Kasutuses oleva võrgu pikkus on 732 meetrit. Kaugküttevõrguga on ühendatud neli korterelamut (kaks elamut on osaliselt renoveeritud, otsaseinad) ja hooldekodu (renoveeritud 15 aastat tagasi), Rõuge Pagari hoone ning lasteaed (renoveeritud 2010–2011, mille tulemusena

---

⁸⁵ Antsla valla arengukava 2018-2030

lasteaiataarbimise maht suurenes poole võrra). Osaliselt, 435 meetri ulatuses, on kütetorustik renoveeritud eelnevalt alates 2004. aastast. 2017. aastal renoveeriti eriti halvas olukorras katlamaja – Uus tn 1 ja Pargi tn 3 torustik mahus 297 m. 2016. aastal on Rõuge Vallavolikogu kinnitanud Rõuge aleviku soojavõrgu arengukava aastateks 2016-2026.⁸⁶

Setomaa vallas traditsioonilised kaugküttesüsteemid puuduvad. Olemasolevad keskküttesüsteemid on ühe või kahe maja põhised lokaalse katlamajaga. Erinevates Setomaa piirkondades kasutatakse erinevaid küttelehendusi – nt Värskas piirkonnas on võimalik kasutada maagaasi, Mikitamäel kasutatakse katlamajades kütteõli ja puitu.⁸⁷

Võru linna kaugkütetrasside haldamise ja hooldamisega tegeleb Danpower Eesti AS. Danpower Eesti AS omab hetkel 40 MW installeeritud võimsust, millest maksimaalselt kasutatakse ligi 30 MW. Kaugküttevõrgus varustatakse soojaga 201 objekti, mis kõik on varustatud soojusarvestitega ja 99% ka automaatsete soojussõlmedega. Danpower Eesti AS-il on 24,8 kilomeetrit soojustrasse, millest ca 13 kilomeetrit on kaasaegsetest eelisoleeritud torudest, ülejäänud on paigaldatud betoonkünadesse või maa peale. Need torustikud on suures osas 25-35 aastat vanad.

Võru linna soojamajanduse arengukava 2016-2027 annab ülevaate Võru linna soojusvarustusest, arengukavas analüüsitakse olemasolevate katlamajade ja soojusvõrkude tööd ning soojusenergia tarbimist, pakutakse tehnilisi lahendusi olemasolevate ja perspektiivsete tarbijate soojusvarustuseks ning analüüsitakse võimalusi soojuse jätkusuutlikuks tootmiseks, edastamiseks ja kasutamiseks.⁸⁸

Võru valla Vastseliina aleviku kaugkütte teenusepakkuja on valla ettevõtte Vaks OÜ, kütтелиik hakkepuit (lisakütteks diisel). Parksepa alevikus ja Meegomäe külas (4 hoonet) on teenusepakkuja SW Energia OÜ, kütтелиik hakkepuit (lisakütteks põlevkiviõli). Puiga külas on teenusepakkujaks Puiga Soojus OÜ, kütтелиik hakkepuit. Väimela alevikus on teenusepakkujaks OÜ Vee-ekspert, kütтелиik põlevkiviõli, kavas üleminek hakkepuidule. Lasva külas (3 kortermaja, ei ole eraldi kaugküttepiirkond) on korraldatud kaugküte Liimpuit AS katlamaja baasil. Orava külas (2 maja, ei ole eraldi kaugküttepiirkond) on kaugkütte teenusepakkujaks Orava Teenus OÜ.

Seega on Võru valla piirkondades erinevad teenusepakkujad, samas on enamus katlamajadest korras ning kasutavad taastuvaid energiaallikaid (hakkepuit).⁸⁹

Taastuveneergetika

Taastuvate energiaallikate osakaalu suurendamine on üleriigilise planeeringu Eesti 2030+ järgi Eesti riikliku energiamajanduse oluline eesmärk, seda nii keskkonna- kui energiajulgeoleku kaalutlusel. Kohalikele taastuveneergetika allikatele – tuul, päike, biomass, maasoojus – baseeruva energiatootmise paiknemist nähakse hajusana üle Eesti ning ressursside efektiivseks kasutamiseks on olulise aspektina välja toodud koostootmisjaamade kasutamine. Eesti energiamajanduse arengukava aastani 2030⁹⁰ toob välja taastuveneergetika osatähtsuse tõusu 30%-ni sisemaises elektri lõpptarbimises. Taastuveneergetika ressursside jaotumise põhjal ei nähta üleriigilise planeeringu järgi Võru maakonda riiklikult olulise tuuleenergeetika arendamise

⁸⁶ Rõuge valla arengukava 2018-2035

⁸⁷ Setomaa valla arengukava 2018-2027

⁸⁸ Võru linna arengukava 2017-2035

⁸⁹ Võru valla arengukava 2018-2030

⁹⁰ Eesti energiamajanduse arengukava aastani 2030

piirkonnana. Lähtuvalt tuuleressursist võib väiketuulikuid arendada kohalikuks väiksemahuliseks tootmiseks ja tarbimiseks. Võru maakonna hüdroenergia kasutamine on samuti lokaalse tähtsusega. Võru maakonnas on Elektrilevi võrguga liitunud 27 elektritootjat koguvõimsusega 445 kW. Võrguga on ühendatud vaid päikeseelektrijaamad ja hüdroelektrijaamad. Suurim tootja on hüdroelektrijaam võimsusega 90 kW. Taastuveneergeetika seisukohalt on Võru maakonnas perspektiivi edasi arendada kohalikele ressursidele baseeruvat energeetikat nii elektri- kui koostootmises, mis põhineb rohtsele biomassile ja biogaasi toormele (nt reoveemuda, sõnnik ja läga, biolagunevad jäätmed), puidule ja turbale, päikeseenergiale. Elektri ja soojuse koostootmise potentsiaali on võimalik kasutada väikestes asulates ja linnades nt turbal või biomassil põhinevate koostootmisjaamade rajamiseks, samuti puidutööstustes puidujääkide kasutamisel.

Looduskeskkond

Võru maakonna vaheldusrikas ja mitmeid eestimaiseid loodusrekordeid pakkuv maastik omab kõrget rekreatiivset väärtust. Võru maakonnas asuvad järgmised kaitsealad: Karula rahvuspark, Haanja Looduspark, Paganamaa Maastikukaitseala (MKA), Kirikumäe MKA, Väike-Palkna MKA, Hino MKA, Peetri jõe MKA, Piusa jõe ürgoru MKA, Kisejärve MKA, Luhasoo MKA ja Verijärve MKA, Andsu järve MKA, Mõisamõtsa Looduskaitseala (LKA), Pähni LKA, Timmase LKA, Parmu LKA, lisaks 20 hoiuala, arvukalt kaitstavaid üksikobjekte, püsielupaiku ja kohaliku omavalitsuse tasandil kaitstavaid objekte.

Karula rahvuspark asub Võru- ja Valgamaa piiril, Võru maakonnas Antsla, Mõniste ja Varstu vallas. Rahvuspargi põhieesmärk on Lõuna-Eestile iseloomulike metsa- ja järverikaste maastike, pinnavormide, looduse ja kultuuripärandi ning tasakaalustatud keskkonnakasutuse säilitamine, kaitsmine, taastamine, uurimine ja tutvustamine ning kaitsealuste liikide kaitse. Kaitseala maa- ja veeala jaguneb vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele kaheks loodusreservaadiks, kahekümne seitsmeks sihtkaitsevööndiks ja kaheteistkümneks piiranguvööndiks. Rahvuspargi kaitsekord on määratud Karula rahvuspargi kaitse-eeskirjaga.

Haanja looduspark asub Rõuge ja Võru valdade territooriumil ning selle eesmärgiks on kaitsta, säilitada ja tutvustada Eesti kõrgeimat kuhjelist saarkõrgustikku, ürgorgusid, loodus- ja pärandmaastikke (sh mõisaparke), looduse mitmekesisust; aidata kaasa kohaliku eluolu edendamisele ja säästva puhkemajanduse arengule ning kaitsta kaitsealuste liikide elupaiku ning kaitstava looduse üksikobjekte. Kaitseala maa- ja veeala jaguneb vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele kolmeteistkümneks sihtkaitsevööndiks ja viieks piiranguvööndiks. Looduspargi kaitsekord on määratud Haanja looduspargi kaitse-eeskirjaga.

Võru maakonna veealadeks on looduslikud siseveekogud – jõed-järved, pais- ja tehiskärved. Tulenevalt maastikulisest eripärast on maakonna järved valdavalt väikesed, suurimateks järvedeks on Vagula ja Tamula ning olulisemateks jõgedeks Võhandu ja Piusa.

Maakonna suurimad järved Vagula ja Tamula paiknevad Võru orundis, mõlemad veekogud kuuluvad hoiualadena Natura 2000 võrgustikku. Võru maakonna järvede ja jõgede seisundit võib pidada üldiselt heaks. Maakonna üldiseks probleemiks on järvede kinnikasvamine ning taimestiku vohamine jõgedes, mis mõnel juhul on ka looduslik protsess ehk veekogu vananemine.

Üheks maakonna olulisemaks loodusvaraks võib lugeda metsa, mida on võimalik käsitleda nii tarbitava ressursi kui ka bioloogilise mitmekesisuse säilitamise vahendina. Ligi pool Võru maakonna pindalast on kaetud metsaga.

Võru maakonnas leiduvateks maavaradeks on lubja- ja dolokivi, liiv, kruus, savi ja turvas. Maakonna maardlad on valdavalt kohaliku tähtsusega, põhiliselt kaevandatakse liiva ja kruusa, lubja- ja dolokivi. Üleriigilise tähtsusega on Kaku liivamaardla ja Küllatova savimaardla.⁹¹

Jäätmeäitlus

Jäätmeäitluse üldiseks suunaks Riigi jäätmekava 2014-2020 järgi on jäätmete nägemine ressursina: jäätmete ladestamist käsitletakse seega viimase variandina, eelistades jäätmete taaskasutust, ümbertöötlemist ja jäätmetest energia tootmist. Tulenevalt lähenemisviisist on jäätmeäitluse seisukohalt oluliseks eelkõige jäätmete sortimise-kompostimise taristu. Kuna tulevikus kasutatakse valdav osa sortimata segaolmejäätmeid energia tootmiseks, puudub maakonnas põhimõtteline vajadus uute tavajäätmeäitlusega seotud maa-alade kavandamiseks.

Võru linna territooriumil paikneb Võru Linna Keskkonnajaam (Lühike 1), kus Võru linna ja Võru valla eraisikutelt võetakse tasuta vastu järgmisi jäätmeid: Teiste jäätmete äraandmine toimub vastavalt kehtestatud hinnakirjale. Lähim Jäätmekeskus asub Umbsaare külas (Võru vald). Aia- ja haljastusjäätmeid saab viia Võru linna kompostimisväljakule (Kose tee 2). Nii keskkonnajaama kui jäätmekeskust haldab Võru linna osalusega MTÜ Võru Jäätmekeskus.⁹²

Võru vallas on liigiti kogutud jäätmeid võimalik ära anda kahes jäätmejaamas: Võru linnas asuvas Võru Linna Keskkonnajaamas ja Vastseliina Jäätmejaamas Vastseliina alevikus. Ohtlikke jäätmeid võtab vastu Võru Jäätmekeskus Umbsaare külas. Valla suuremates asulates on paigaldatud avalikud paberi- ja papi- ning pakendikonteinerid.⁹³

Setomaa vallas on aastaringselt võimalik taaskasutatavaid ja ohtlikke jäätmeid ära anda Värskas ja Mikitamäe jäätmejaamades. Meremäe ja Obinitsa piirkonnas korraldab AS Eesti Keskkonnateenused aastas kolm jäätmeringi, kus võetakse vastu ohtlikke jäätmeid, vanu rehve, vanapaberit ning pappi, elektri- ja elektroonikaseadmed ning nende jäätmeid, vanametalli, puhast lehtklaasi ja kasutuskõlblikku mööblit.⁹⁴

Rõuge vallas on üks jäätmejaam (aadressil Rõuge alevik Soojuse 4). Väiksemad kogumiskohad on Haanjas ja Mõnistes. Rõuge jäätmejaama haldab OÜ Rõuge Kommunaal.⁹⁵

Antsla vallas Lusti külas Raudtee tn 42 asub Antsla jäätmejaam.⁹⁶

---

⁹¹ Võru maakonnaplaneering 2030+

⁹² Võru linna arengukava 2017-2035

⁹³ Võru valla arengukava 2018-2030

⁹⁴ Setomaa valla arengukava 2018-2027

⁹⁵ Rõuge valla arengukava 2018-2035

⁹⁶ Antsla valla arengukava 2018-2030

7. HALDUSKORRALDUS JA MAINE

7.1. Halduskorraldus

Regionaalhaldus hõlmab endas avaliku halduse funktsioonide täitmist ja avalike teenuste osutamist maakondlikul tasandil või maakondade üleselt. Riigi regionaalhaldust teostavad valdkondliku juhtimise tasandil valitsusasutuste kohahaldusüksused.

Maavalitsuste tegevuse lõpetamise tõttu alustas 1. jaanuarist 2018 rahandusministeeriumi koosseisus tööd regionaalhalduse osakond, mis võttis üle osa maavalitsuste seniseid ülesandeid. Osakonna koosseisu kuuluvad maakondlikud talitused.

Omavalitsuste ühistöö üks olulisemaid vorme on omavalitsusliidud. Võrumaa Omavalitsuste Liit⁹⁷ on maakonna kohaliku omavalitsuse üksuste vabatahtlik koostöö- ja esindusorganisatsioon.

Riigi- ja haldusreformi tulemusel suunati seni maavalitsuse poolt täidetavad maakonna arendus-, rahvatervise, turvalisuse ja kultuurivaldkonna ülesanded omavalitsustele ühiseks täitmiseks. Võru maakonna omavalitsused otsustasid ühiste ülesannete täitmiseks luua sihtasutuse Võrumaa Arenduskeskus, millele läksid üle ka Võrumaa Omavalitsuste Liidu senised tegevused ning haldus- ja riigireformi järel likvideeritud SA Võrumaa Arenguagentuuri ülesanded.

2017. aasta sügisel toimus Eestis laiaulatuslik haldusreform, mille käigus toimunud ühinemiste järgselt vähenes omavalitsuste arv 213-lt 79-le.

Peale reformi vähenes alla 5000 elanikuga omavalitsusüksuste osakaal 79%-lt (169 KOV-i) 19%-le (15 KOV-i) ja üle 11 000 elanikuga omavalitsusüksuste osakaal suurenes 8%-lt (16) 35%-le (28). Keskmine elanike arv omavalitsustes on pea kolmekordistunud keskmiselt 6349 elanikult 17 118 elanikule, samuti keskmine omavalitsusüksuse pindala (204 km²-lt 550 km²-le).⁹⁸

Tulenevalt haldusreformi läbiviimisel tekkinud haldusterritoriaalsetest muudatustest kuuluvad Võru maakonna koosseisu alates 21. oktoobrist 2017 Võru vald, Antsla vald, Rõuge vald ja Setomaa vald ning Võru linn. Võru valla koosseisu kuulub endine Orava vald Põlva maakonnast. Setomaa valla koosseisu kuuluvad endised Värska ja Mikitamäe vallad Põlva maakonnast.

Antsla valla (01.01.2018 seisuga 4 514 elanikku) ja Setomaa valla (01.01.2018 seisuga elanikke 3 369) elanike arv jäi peale ühinemist alla reformi eesmärgiks püstitatud 5000 elaniku piiri.

Ühinemiste tulemuseks kavandati:

- vormistatakse haldusterritoriaalselt pikaajalise koostöö tõttu juba toimiv elukorraldus;
- jätkub piirkonna terviklikum arendamine;
- on võimalik taotleda Euroopa Liidust suurematele projektidele suuremaid investeeringute kaasfinantseeringuid ja tervet piirkonda tasakaalustatult arendada;

⁹⁷ www.vorumaa.ee

⁹⁸ www.rahandusministeerium.ee

- on võimalik pakkuda elanikele paremaid ja kvaliteetsemaid teenuseid, kuivõrd suuremate eelarvemahtude juures saab palgata kvalifitseeritumaid töötajaid ja ametnikke;
- tõuseb omavalitsuse haldussuutlikkus, mille tagab ametnike spetsialiseerumine ja sellest johtuv avaliku teenuse kvaliteedi tõus;
- on võimalik parandada ja tihendada ühistranspordi liiklust, kuna hõlmatud on suurem territoorium;
- kasvavad omavalitsuse eelarvemahud, mis võimaldavad koostada ja ellu viia suuremaid projekte.

Ühinemise tegelikke tulemusi saab mõõta alles aastate möödudes.

Lähiaastate väljakutseteks on uue halduskorralduse rakendamine, koostöö arendamine, avalike teenuste kättesaadavuse parandamine ja elanikkonna heaolu tõstmine.

Võru maakonnaplaneeringus⁹⁹ on kirjeldatud maakonna keskuste võrgustikku ja toimepiirkondi. Võru maakonna keskuste võrgustik moodustub erineva taseme keskustest, mille määramisel on lähtutud töökohtade ja erinevate teenuste paiknemisest, samuti toimepiirkondadest – arvestatud on funktsionaalsete seostega, millised keskused/tagamaad koos toimivad.

Keskuste määramise eesmärgiks on tagada kogu maakonnas töökohtade ning teenuste kättesaadavus ning seeläbi elukvaliteet nii linnades kui maapiirkondades. Keskuste 4-astmeline hierarhia lähtub põhimõttest, et madalama taseme keskustest kõrgemale liikudes lisandub teenuseid, mida on antud tasemel oluline tagada.

- Maakondlik keskus – linn, kuhu on koondunud töökohad ja haridusasutused, regionaalsed avaliku sektori pakutavad teenused ja mitmekülgsed erasektori pakutavad teenused. See on keskus, kuhu inimesed igapäevaselt eelkõige tööalaselt ja vajadusel haridusalaselt liiguvad. Maakondlikuks keskuseks on Võru linn.
- Piirkondlik keskus – keskus, mis teenindab väiksemat rahvastikku kui maakondlik keskus ning pakub väiksemat hulka teenuseid ja töökohti. Piirkondlikku keskust eristab madalama taseme kohalikest keskusest see, et pakutakse erinevaid kvaliteetteenuseid. Piirkondlik keskus on Antsla linn.
- Kohalik keskus – keskus, mis pakub kodukoha lähedal esmavajalikke teenuseid. Need on keskused, mis võivad, kuid ei pruugi olla ka oluliseks kohaliku tasandi töökohtade pakkujaks. Kohalikeks keskusteks on Kuldre, Sõmerpalu, Rõuge, Haanja, Vastseliina, Kobela, Lasva, Misso ja Meremäe. Koostoimivad keskused moodustavad Väimela-Parksepa, Varstu-Mõniste-Kuutsi.
- Lähikeskus – keskus, mis pakub kohaliku keskusega võrreldes suhteliselt väiksemat hulka teenuseid, kuid mille roll on oluline üksikute kodulähedaste teenuste pakkumisel. Lähikeskusteks on Osula, Vaabina, Vana-Antsla, Uue-Antsla, Tsooru, Säna, Nursi, Kuutsi, Krabi, Viitina, Ruusmäe, Obinitsa, Otsa, Tsolgo ja Kääpa.

Võru maakonnas on üks toimepiirkond keskusega Võrus ja üks tugitoimepiirkond keskusega Antslas. Toimepiirkond moodustub keskuslinnast ja selle valdavalt maalise asustusega tagamaast. Toimepiirkonna keskuseks on linn – Võru maakonna puhul Võru linn, kuhu toimub igapäevane pendelränne nii töökohtade kui teenuste tõttu ning kuhu on tagamaalt võimalik

⁹⁹ <http://www.maavalitsus.ee>

jõuda 30 minutiga. Keskuslinnast kaugenedes väheneb elanike seotus keskusega ning maalises piirkonnas eristuvad vööndid lähtuvalt sellest, kui suur osa elanikkonnast igapäevaselt keskuslinna sõidab. Kuna maalise asustuse kõikides vööndites, sh linnalähivööndis, elavad inimesed, kes igapäevaselt keskuslinna ei sõida, on kogu toimepiirkonnas oluline tagada teenused elanike kodulähedastes väiksemates keskustes: kohalikes keskustes ja lähikeskustes.

Võru toimepiirkonda iseloomustab see, et Võru linnaga on funktsionaalselt seotud ka Põlva maakonna elanikud Kanepi, Tilsa ja Orava piirkonnast. Sarnasest loogikast lähtub ka tugitoimepiirkond, mis eristub toimepiirkonnast eelkõige kauguse tõttu keskuslinnast, kuid mis pakub piirkonna elanikele keskuslinnaga võrreldavat hulka teenuseid, olles väiksem rahvaarvult, samuti töökohtade arvult ja toimepiirkonna ulatuselt.

Võru maakonnas moodustub üks tugitoimepiirkond Antsla linna ümber. Antsla toimib eraldiseisva tugitoimepiirkonna keskusena, kuna on mitme omavalitsuse (sh ka Valga maakonna endiste Karula ja Tõlliste valla) elanike igapäevase liikumise keskmeks. Antsla on keskusena oluline piirkonna arengu eestvedaja.

Antsla linna lähiala kantide seos Võru linnaga on väike, mis näitab, et elanikud on funktsionaalselt igapäevaselt seotud Antsla linnaga ning tugitoimepiirkonna määramine on põhjendatud ja vajalik, et katta kogu maakonna territoorium toimepiirkondadega. Antsla kui tugitoimepiirkonna keskuse tugevdamine toimub läbi tootmis- ja ettevõtlusalade arendamise (eelkõige Antsla-Kobela teljel), Antsla teenuste valiku ja kvaliteedi tõstmise ning liikuvuse parandamise.

Setomaa valla endine Põlva maakonna osa kajastub Põlva maakonnaplaneeringus. Hetkel on Põlva maakonnaplaneeringus Värskas märgitud kohaliku keskusena. Värskas tähtsus on oluliselt suurem ning arvestades Võru maakonna keskuste võrgustiku jaotuse põhimõtteid, tuleks Värskat kajastada piirkondliku keskusena (vajadusel teenuseid laiendades).

7.2. Maine

Võru maakonna piiride muutus on tõstatanud vajaduse maine teemaga süsteemsemalt tegeleda, kuna varasemaga võrreldes on maakonnas rohkem info- ja kommunikatsioonikanaleid ning ka maine loojaid. Tekkinud on vajadus valdkondadevaheliseks paremaks koostööks, et ühtlustada maakonnast väljaminevaid sõnumeid, tagamaks maakonna positiivset kuvandit ja mainet.

Kõige võimsam mainekujundaja on saadud vahetu kogemus ja selle põhjal edasiantu. Maine kujuneb kommunikatsioonis. Sõnumit edastavad ja tähendust kujundavad tegu, sündmus, inimene (riietus, käitumine jne), asi, objekt, materiaalne ja virtuaalne keskkond ning ka sõna ja pilt. Maine ei saa sündida tühjale kohale. Alati tuleb lähtuda olemasolevast. Loeb vahetu kogemus ja see, kuidas me piirkonnast räägime.

Maine kujundamisel saab edukalt ära kasutada piirkonna omapära. Meie eripäraks on Vana-Võromaa ja Setomaa omanäolise kultuuriruumi olemasolu, mis avaldub kõige tugevamalt oma keeles ja kultuuris. Meil on puhas ja eneseteostust pakkuv elukeskkond. Meil on ruumi, mis tagab parema elukvaliteedi ja puhtama toidu. Meil on olemas tugevad maineüritused, piirkondlikud brändid ja märgid, mida saab veelgi võimendada ja maine kujundamisel edukalt

ära kasutada. Kui me ise tunneme ja räägime endast hästi, siis see peegeldub ka väljapoole. Mainekujundus ennekõike tähendab loo loomist ja sellest rääkimist.

Mainekujundus puudutab meist igapäev (elanikud, ettevõtjad, organisatsioonid, kogukonnad). Mainekujundusse peab olema kaasatud kogu maakond ja kõik tasandid, oluline pole mitte ainult väljapaistev “nägu”, tõelisust peavad peegeldama maakonna inimesed oma väärtustega. Selleks, et positiivset kuvandit luua, tuleb teada, milline on piirkonna kuvand hetkel ning millised on valupunktid, mis võivad inimeste seas levinud kuvandit negatiivsemaks muuta. Kui hetkeolukord on teada, siis saab tegeleda maine parandamisega. Seega peab regulaarselt uurima, milline on piirkonna kuvand elanike seas, et kavandada maine kujundamisega seotud tegevusi.

Lähtuvalt huvist saada teada hoiakutest Võru maakonna kohta viis SA Võrumaa Arenduskeskus läbi küsitluse maakonna elanike ja külaliste hulgas. Küsitluse eesmärgiks oli teada saada märksõnad, mis inimestele Võru maakonnaga esmaselt seostuvad.

Küsitluses osales kokku 204 vastajat. 62 korral nimetati Suurt Munamäge, Munamäge, Munamäe torni; 56 korral loodust, ilusat loodust, puhast loodust, kaunist loodust, maalilist loodust; 43 korral keelt, murret, võro keelt, uma kiilt; 37 korral kuppelmaastikku, künkaid, mägesid, kuplilist maastikku, künklikkust. 37 korral nimetati inimest, lahket inimest, sõbralikku inimest, töökast inimest ja 20 korral kodu, kogukonda, sugulasi. 35 korda nimetati Rõuget, Rõuge Ööbikuorgu, Rõuge pesapuud, Rõuge ürgorgu. Järved, järvistu, palju järvi said 24 mainimist; Tamula järv või rand – 15 mainimist; mets, metsad, männimetsad – 12 mainimist ning rahu, vaikus – 14 mainimist. 17 korral nimetati setot, seto keelt, seto leelot, Seto kuningriiki, seto kultuuri; 11 korral käänulisi ja kõveraid teid, kurvikaid teid. Kultuur, kultuurielu said 7 mainimist. Suitsusaun sai 5 mainimist. Veel mainiti toitu, puhast toitu, Uma Mekki, sõira, karaskit, kama, Sõmerpalu motokrossi, Hauka Laata, Pärimustantsu festivali, Lastefestivali, Viitina kuuritsapüüki, Paganamaad, Hinni kanjonit, ühiseid laulu- ja tantsupidusid, Uma Pido, spordivõistlusi, puhast õhku, lõõtsamuusikat ja Teppo lõõtsa, orelimeistreid, Pokumaad, Nõiariiki, Aigu Om.

Küsitluse tulemused ühtivad maakonna arengustrateegia arengupäeva rühmatöö tulemusel kirjeldatud maakonna põhiväärtustega, milleks on:

Meie inimesed. Meie inimeste õnn ja hea toimetulek on kõige olulisem. Me oleme tugeva kogukonna- ja õlatundega ning oskame läbi rääkida ja teha koostööd. Me oleme uudishimulikud ning hoolivad nii iseenda kui maailma vastu.

Puhas loodus ning elukeskkond. Meie kodumaakonna loodus on omanäoline: lopsakad metsad, rohked järved ja jõed, mäed ja orud, käänulised teed, künklikud põllud ja rohelised asulad. Meil on ruumi, õhku, avarust ja võimalusi tegutsemiseks. Et seda hoida, elame ja majandame säästvalt ning nutikalt.

Keeled, kombed ja kultuurid. Meil on kaks suurt kultuuriruumi ning nendele baseeruv tugev ühtekuuluvustunne. Me hoiame võro ja seto kultuuri ja keeli, kombeid ja pärimusi.

Saame kokkuvõttes öelda, et maakonna maine tugineb maakonna väärtustele, milleks on meie inimesed, puhas loodus ning elukeskkond, keeled-kombed ja kultuurid.

Faktipõhise ja tervikliku Võru maakonna kuvandi loomiseks on oluline sõnastada ja juurutada põhisõnumid. Sõnumeid peaks arvesse võtma turundusmaterjalide loomisel.

Meie põhisõnumid:

- Võru maakonnas on tugevaid emotsioone pakkuv vaheldusrikas loodus.
- Meil on kaks omanäolist kultuuriruumi.
- Siin on tegusad külalislahked inimesed, kellel on tugev paigatunnetus.
- Võru maakonna inimene loob oma hea maine ise!

7.3. Riiklikud struktuurid

Võru maakonnas paiknevad mitmed riiklikud struktuurid, mille kohalolu on oluline nii julgeoleku kui ka majandusarengu seisukohalt (suurte riiklike tööandjate olemasolu, kohaliku ettevõtluse edendamine).

Olulisemad struktuurid on:

1. Eesti Kaitseväge.

Võrumaal paikneb Kuperjanovi jalaväepataljon (rajatud on kaasaegne kompleks), samuti asuvad harjutusväljakud Nursipalus ja Tsiatsungõlmaal.

2. Politsei- ja Piirivalveamet.

Võrumaal asuvad Piusa kordon, Luhamaa maanteepiiripunkt ja kordon. Võru linnas paiknevad lisaks Lõuna prefektuuri teenindus- ja Võru politseijaoskond;

3. Eesti Töötukassa Võrumaa osakond.

4. Keskkonnaamet.

Võrus paikneb Põlva-Valga-Võru regiooni kontor, samuti paikneb maakonnas Karula rahvuspark külastuskeskusega Ähijärve külas Antsla vallas, mis kuulub ameti jurisdiktsiooni alla;

5. Riigimetsa Majandamise Keskus – Võrumaa metskond.

6. Keskkonnainspeksioon – Võrumaa büroo.

7. Maanteeameti Tartu teenindusbüroo Võru esindus.

8. Kaitseliidu Võrumaa malev.

Maakonnas tegutseb ka Eesti Punase Risti Võrumaa Selts, mis tegeleb koolilaste ja ka koolieelikute esmaabi õpetamisega ning on koostööpartneriks nii PPA-le, päästjatele, Kaitseliidu noorkotkastele ja kodutütardele.

Võru maakonnas asuvad järgmised olemasolevad riigikaitselised ehitised:

- Nursipalu harjutusväli Rõuges;
- Tsiatsungõlmaa lasketiir Võru vallas;
- Säanna linnak Rõuge vallas;
- Taara linnak Võru linnas
- Võrumaa maleva staabi- ja tagalakeskus Võru linnas (Karja 22, Karja 24, Kreutzwaldi 1 ja Roosi 29);
- Päästekomandod – päästeväimekuse seisukohalt on olulised riiklikud päästekomandod, aga ka kohalikud vabatahtlikud päästekomandod, mis on partneriks Päästeametile päästetööde ja ennetustööde teostamisel. Vabatahtlike päästekomandode asukohtadeks on Tsooru, Lasva, Misso, Meremäe, Rõuge ja Suhka.

Peamised tugevused, mis aitavad riiklike struktuure piirkonnas hoida, on väljaehitatud taristu olemasolu, hea koostöö erinevate asutuste vahel ning kogukonnaga. Nõrkustena saab välja tuua kvalifitseeritud tööjõu puuduse ja selgusetuse riigi plaanides. Võimalusteks on ressursside riskasutus, piiriülene koostöö ja otsuste delegeerimine kohalikule tasandile (avalike teenuste miinimumnõuded). Ohtudena saab välja tuua toetavate tegevuste tsentraliseerimise (liiguvad piirkonnast välja) ning riiklike struktuuride pideva reformimise.

KASUTATUD MATERJALID

1. Antsla valla arengukava 2018-2030 (eelnõu), Antsla Vallavalitsus, 2018
2. Eesti ettevõtluse kasvustrateegia 2014-2020, Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium, 2013
3. Eesti Hariduse Infosüsteem, www.ehis.ee
4. Eesti infoühiskonna arengukava 2020
5. Eesti julgeolekupoliitika alused, Riigikogu, 2010
6. Eesti keskkonnastrateegia aastani 2030
7. Eesti kultuuripoliitika põhialused aastani 2020
8. Eesti maaelu arengukava 2014–2020
9. Eesti mahepõllumajanduse arengukava aastateks 2014-2020
10. Eesti põhikooli ja gümnaasiumivõrgu analüüs aastaks 2020, Poliitikauuringute Keskus Praxis, 2014
11. Eesti regionaalarengu strateegia 2014-2020, Siseministeerium, 2014
12. Eesti riiklik turismiarengukava 2014-2020, Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium, 2013
13. Eesti säästva arengu riiklik strateegia „Säästev Eesti 21“
14. Eesti Töötukassa, www.tootukassa.ee
15. Elukestva õppe strateegia 2020 (EÕS)
16. Haridussilm, www.haridussilm.ee
17. Heaolu arengukava 2016-2023
18. Kagu-Eesti tegevuskava 2015-2020
19. Kodanikuühiskonna arengukava 2015–2020
20. Konkurentsivõime kava “Eesti 2020”, Vabariigi Valitsus, 2013
21. Lõuna-Eesti Haigla kodulehekülg www.leh.ee
22. Maavalitsuste koduleht www.maavalitsus.ee
23. Noortevaldkonna arengukava 2014–2020 (NVA)
24. Omavalitsuste finantsandmed, www.fin.ee
25. Rahvastiku tervise arengukava 2009–2020
26. Regionaalne pendelrände uuring, Ahas et al, 2010
27. Rõuge valla arengukava 2018-2035 (eelnõu), Rõuge Vallavalitsus, 2018
28. Setomaa valla arengukava 2018-2027 (eelnõu), Setomaa Vallavalitsus, 2018
29. Siseturvalisuse arengukava 2015–2020
30. Spordipoliitika põhialused aastani 2030

31. Statistikaameti andmekogud, www.stat.ee
32. Tartu ja Lõuna-Eesti nutika spetsialiseerumise strateegia, TÜ Rakendusuuringute keskus, 2014
33. Teemaplaneering "Võrumaa kergliiklusteed ja loodusrajad", Võru Maavalitsus, 2013
34. Transpordi arengukava 2014-2020, Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium, 2013
35. Turismiportaal www.visitestonia.com
36. Töötukassa kodulehekülg www.tootukassa.ee
37. Võru linna arengukava 2017-2035, Võru Linnavalitsus, 2017
38. Võru maakonna arengustrateegia 2014-2025, Võru Maavalitsus, 2014
39. Võru valla arengukava 2018-2030 (eelnõu), Võru Vallavalitsus, 2018
40. Võrumaa Arenduskeskuse kodulehekülg www.vorumaa.ee
41. Võrumaa energiamajanduse strateegia 2012-2030, Võru Maavalitsus, 2012
42. Võrumaa ettevõtlusalade Misso, Väimela, Võrusoo, Kobela, Vastseliina ja Rõuge väljaarendamise teostatavus-tasuvusanalüüs ning turundusplaan, Võru Maavalitsus, 2013
43. Võrumaa kompetentsikeskuse kodulehekülg www.pmkk.vhkv.ee
44. Võrumaa Kutsehariduskeskuse kodulehekülg www.vhkh.ee
45. Võru maakonnaplaneering 2030+
46. Võrumaa munitsipaalkoolide arengustrateegia 2011-2019, Võrumaa Omavalitsuste Liit, Võru Maavalitsus, 2012
47. Võrumaa noorteportaal www.vorumaanoor.ee
48. Võrumaa Partnerluskogu arengustrateegia 2014-2020, Võrumaa Partnerluskogu, 2014
49. Võrumaa Partnerluskogu kodulehekülg www.voruleader.ee
50. Võrumaa turismiportaal www.visitvoru.ee
51. Üleriigiline planeering 2030+, Siseministeerium, 2013

LISA 2. ARENGUSTRATEEGIA SEOSSED TEISTE ARENGUDOKUMENTIDEGA

Võru maakonna arengustrateegia koostamisel on olnud sisendiks kohalike omavalitsuste, huvigruppide, kogukondade ja maakonna elanike, ettevõtjate, organisatsioonide ning erinevate ametkondade arenguvajadused. Arengustrateegia toetab maakonnaplaneeringus ja maakonna kohalike omavalitsuste arengukavades püstitatud eesmärkide täitmist. Maakonna arengustrateegia koostamisel on arvesse võetud riigi valdkondlikke strateegiaid ning arengukavasid.

Arengustrateegia seoseid teiste arengudokumentidega on käsitletud peamiselt visiooni tasandil.

1. Võru maakonnaplaneering 2030+

Võru maakonna arengustrateegia on seotud ja toetab Võru maakonnaplaneering 2030+ maakonna ruumilise arengu visiooni:

Võrumaa on atraktiivne, ajaloolist jätkuvust ja looduslähedust väärtustava ruumistruktuuriga maakond. Selgelt eristuvad siin traditsioonilised külamaastikud ning kompaktsena hoitud asulad ja linnad, mis koondavad ka mahukamat ettevõtlust ja tootmistegevust. Elanike igapäevaelu toimimine tugineb nutikate ja paindlike teenuslahenduste rakendamisel ning mugavatel ühendustel oluliste keskustega, eelkõige Võruga. Sellega on tagatud kvaliteetne elukeskkond erinevates Võrumaa piirkondades.

Samuti toetab arengustrateegia maakonnaplaneeringu tegevuskava elluviimist.

Märkus: Võru maakonnaplaneering on koostatud ja kehtestatud maakonnapiirides, mis kehtisid enne haldusreformi. Võru maakonnaga liitunud endisel Põlva maakonna territooriumil (Värskavald, Mikitamäe vald ja Orava vald) kehtib Põlva maakonnaplaneering 2030+ planeeringulahendus.

2. Võru maakonna kohaliku omavalitsuste arengukavad

(Antsla valla arengukava 2019-2030, Rõuge valla arengukava 2018 – 2035, Setomaa valla arengukava 2018-2027, Võru linna arengukava 2017-2035, Võru valla arengukava 2018-2030)

Võru maakonna arengustrateegia ja maakonna kohalike omavalitsuste arengukavad on omavahelises seoses. Kohalike omavalitsuste arengukavad toetavad ja aitavad kaasa maakonnastrateegia visiooni, strateegiliste eesmärkide, valdkondlike eesmärkide, tegevussuundade ja tegevuste täitmisele. Maakonna arengustrateegia omakorda toetab kohalike omavalitsuste arengukavades kirjeldatud visioone ja visioonide poole liikumiseks püstitatud eesmärgid ning programmide, meetmete ja tegevuste rakendamist. Maakonna arengustrateegia toob välja ka ühised eesmärgid, et saavutada visiooni „Meie maakond on õnnelike ja tegusate inimeste, rohkete võimaluste ning mitme kultuuriruumiga maa“ täitmine.

Maakonna arengustrateegia toetab kohalike omavalitsuste visioonide saavutamist. Maakonna kohalike omavalitsuste visioonid:

Antsla vald on hää väega kotus, kus on rahulolevad inimesed ja mitmekülgsed võimalused eneseteostuseks.

Rõuge on roheline, hooliv ja arenev vald, kus kõigil on hea olla. Siin elavad õnnelikud, ühtehoidvad ja kodukohta väärtustavad inimesed.

Aastal 2027 on Setomaa vald väärt elupaik ja tuntud turismi- ning kuurortpiirkond. Siin elab ja tegutseb ettevõtlik ja kokkuhoidev lasterikas kogukond. Setomaa inimesed annavad järgmistele põlvkondadele edasi elujõulise seto keele, kultuuri ning puhta looduse. Setomaa on tunnustatud

mahepiirkond, kus väärtustatakse uuenduslikke ja säästvaid lahendusi. Setomaa on jätkusuutlik, jõukas ning võimekas vald, kus elavad õnnelikud ja rahulolevad inimesed.

Võru on tegus linn, kus igaühel on võimalus oma südameasja ajada ja seeläbi ennast teostada. Oma idüllilise elukeskkonnaga on Võru suurepärase koht laste kasvatamiseks. Noortel on siin huvitav elada. Siinne kogukond on kokkuhoidev, inimesed on abivalmid ja külalislahked. Omakultuurist ja kodukohast räägitakse uhkusega. Regiooni tugeva keskusena on Võru eestvedajaks töökohtade ja teenuste pakkumisel ning ühiste tegevuste algatamisel.

Võru vald on suurepärase elukeskkonnaga, tugev, arukas ja uuendustele avatud omavalitsus, mida iseloomustavad koostegemine ja tugev „meie-tunne“, tublid ja tõhusad teenusekeskused, mitmekesised ja tervist edendavad vaba aja veetmise võimalused, kaasaegne taristu ja heakorrastatud avalik ruum, tugev ettevõtlus ja „piirkonnaülesed pärlid“.

Samuti kirjeldab maakonna arengustrateegia maakondlikke ühistegevusi ja kohalike omavalitsuste investeringud, mis on esitatud maakonna arengustrateegia tegevuskavades.

3. Eesti regionaalarengu strateegia 2014- 2020

Regionaalarengu strateegia visioon 2030+ on järgmine:

Oma eripäradele tuginedes panustab iga piirkond Eesti kui terviku konkurentsivõime kasvule, saades omakorda osa sellega kaasnevatest hüvedest. Inimestel on igas toimepiirkonnas kättesaadavad head töökohad, kvaliteetsed teenused ning mitmekülgseid tegevusi võimaldav meeldiv elukeskkond.

Strateegia üldeesmärgiks on:

Toimepiirkondade parem kasutus majanduskasvuks ja elukvaliteedi tõusuks vajalike hüvede kättesaadavus.

Võru maakonna arengustrateegia visioon on suunatud maakonna eripäradele tugineva atraktiivse töö- ja elukeskkonna loomisele, ettevõtlikkusele ning elanikkonna heaolu tõusule. Horisontaalsete teemade hulgas on kajastatud piirkonna arenguks vajaliku taristu arengut ja teenuste kättesaadavust. Võru maakonna arengustrateegia on seotud ja toetab Eesti regionaalarengu strateegiaga (ERAS 2020) seatud riigi terviklike regionaalarengu eesmärkide ja sihtide elluviimist.

4. Kagu-Eesti tegevuskava 2015-2020

Kagu-Eesti visioon aastaks 2020 on:

Kagu-Eesti on eripärast kultuuri ja loodust väärtustav ja vääripindav atraktiivne elu- ja töökeskkond, mida iseloomustab tugev konkurentsivõimeline majandustegevus. Kagu-Eesti paistab väljapoole ühtse ja tugeva omanäolise regioonina ja on igas mõttes (majanduslikult, kultuuriliselt, julgeolekuliselt) oluline osa Eesti riigist kui tervikust. See on turistidele tuntud ja hea mainega turismisihtkoht, mis pakub meeldejäätavat reisielamust ning kust on soovi korral mugav reisida teistesse naaberpiirkondadesse. Kagu-Eesti üks eripära on piiriregiooniks olemine, sealhulgas Euroopa Liidu välispiiril. Iga inimene tunneb siin end vajaliku ja väärtuslikuna. Ettevõtlus on tulus ja töökohad hästi tasustatud. Piirkonnas on võimalik omandada kvaliteetsed ja mitmekesised gümnaasiumi- ja kutseharidust. Rahvaarvu vähenemine on võrreldes prognoosidega pidurdunud ning elanike sisse- ja väljarände saldo on tasakaalus või positiivne.

Võru maakonna eripäraks on piiriäärne asukoht ning mitme kultuuriruumi olemasolu. Strateegilisteks eesmärkideks on maakonna eripära ära kasutamine piirkonna arenguks, ettevõtlikkuse, elukestva õppe ning kogukondade väärtustamine. Võru majandusstruktuuris ja

tööhõives on suure osatähtsusega põllumajanduse, metsanduse ja toiduainetööstuse osakaal. Majandusvaldkonna strateegilise eesmärgina on arengustrateegias nimetatud kohaliku ressursi nutikat väärindamist (maakond on aastaringne turismisihtkoht, siin toodetud toit on tuntud ja hinnatud, mets on kohapeal kõrgelt väärindatud) ning kaitseväge tegevuse mõju maakonna majandusarengule. Samuti rõhutatakse vajadust toetada ja arendada maakonna omanäolisust rõhutavaid tegevusalasid ja kohaturundust ning lihtsustada tingimusi omatoodetu müügil piirkonnas ja nõudeid väiketootjatele.

Maakonna arengustrateegia heaolu valdkonna prioriteet on iga inimese aktiivsuse ja eneseteostuse toetamine igas eluetapis.

Haridusvaldkonna strateegilisteks eesmärkideks elukestva õppe populariseerimine ja rakendamine ning kvaliteetne ja kättesaadav gümnaasiumi- ja kutseharidus (sh Võrumaa Kutsehariduskeskuse arendamine). Jälgitakse piirkonnas kutsehariduse andmise vastavust tegelikele tööhõive prognoosidele ja koolitusvajadusele. Eesmärgiks on seatud, et Võru maakonnas saaks omandada rakenduslikku kõrgharidust.

Arengueelduste parandamiseks on oluliseks ettevõtlust toetava taristu arendamine (sh uute ettevõtlus- ja tööstusalade rajamine ja olemasolevate edasiarendamine), paremad ühendused ja liikumisvõimaluste tagamine ning koostöö ülepiiriste regioonidega. Võru maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt/mugavalt kõigile kättesaadavad (keskuste võrgustiku arendamine). Samuti riigistruktuuride kohalolu maakonnas (kaugtöö võimaluste rakendamine).

5. Konkurentsivõime kava „Eesti 2020“

Valdkonnas “Hariduse kvaliteet, kättesaadavus ja efektiivsus” on üheks valitsuse poliitika põhisuunaks haridussüsteemi kvaliteedi parandamine ning kohandumine demograafiliste muutustega. Selleks tuleb tagada tasakaal üldhariduse kvaliteedi ja kättesaadavuse vahel, so põhiharidus peaks olema kodulähedane ning gümnaasiumiharidus koonduma pigem maakondlikesse tõmbekeskustesse. Noorte paremaks kohanemiseks hilisema tööeluga on üldhariduses vajalik lisaks faktiteadmistele järjest enam arendada loovust ja ettevõtlikkust.

Võru maakonna arengustrateegia üheks strateegiliseks eesmärgiks on pakkuda kättesaadavat ja kvaliteetset koolieelset ja põhikooliharidust. Selle eesmärgi täitmiseks on tegevussuundadena nimetatud kõigi vanusegruppide juurdepääsu hariduse omandamisele, tugevat karjääriõpet koolides, väärtuskasvatust, huvihariduse ja noorsootöö formaalharidusega sidustamist ning erivajadustega arvestamist. Oluline on täiskasvanud inimeste võimalus jätkata poolelijäänud õpinguid täiskasvanute gümnaasiumis nii põhikooli- kui gümnaasiumiastmes.

Konkurentsivõime kavas käsitletakse ka kutseharidust. Oluline on, et kutseharidussüsteem tagaks ettevõtete ja ühiskonna vajadustele vastava kvalifikatsiooniga tööjõu ettevalmistamise.

Maakonna arengustrateegia panustab kvaliteetse ja kättesaadava gümnaasiumi- ja kutsehariduse tagamise. Eesmärgiks on tööturu ja õppija vajadustest lähtuv haridus ja süsteemne karjääriõpetus. Kutsehariduskeskuses on vaja luua võimalused õppimiseks ka erivajadustega (nii füüsiliste kui vaimsetega) inimestele kutse õppimiseks. Võrumaa Kutsehariduskeskus on hea mainega õppeasutus, mis pakub mitmekülgset kutseharidust ja täiendkoolitust ning on hästi toimivaks praktikabaasiks kõrgkoolidele.

Konkurentsivõime kava sedastab, et noorte valikute suunamiseks, väljalangevuse ning töötuse vähendamiseks tuleb arendada tugisüsteeme, sh õppenõustamist ja karjääriteenuseid.

Võru maakonna arengustrateegia tõdeb, et õpilaste võimetekohasusega tuleb arvestada ja neid aktiivselt toetada. Selline lähenemine kindlustab, et tähelepanu ning vajalikku tuge saavad nii võimekad kui ka erivajadustega lapsed ja noored.

Noorte paremaks kohanemiseks hilisema tööeluga on üldhariduses vajalik lisaks faktiteadmistele järjest enam arendada loovust, ettevõtlikkust ning kujundada teisi õpilaste sotsiaalseid võtmepädevusi.

Võru maakonna arengustrateegia kohaselt arendatakse kohalikus haridussüsteemis põhiväärtusi, milleks on ettevõtlikkus, loovus, eripärasus ja keskkonnahoidlikkus. Formaalses haridussüsteemis tuleb jätkata erinevate hariduslike erivajadustega toimetulekuks süsteemide väljatöötamist ja paindlikkuse arendamist. Samuti tuleb muuta huvitava kooli ja ettevõtliku kooli põhimõtted maakonna hariduse kvaliteedistandardiks. Koostöös riiklike kõrgkoolidega tuleb maakonda rajada õppekeskus loodus- ja täppisteaduste ning informaatika pädevuste arendamiseks, mis ühtlasi aitab kaasa väärtuskasvatusele (põhiväärtused, loodus- ja töökasvatus). Omavahel tuleb tihedalt seostada formaalkooli, huvikoolide ning noorsootöö poolt pakutavad võimalused.

Valdkonnas “Tööjõu pakkumine” on poliitika suunaks tõsta aktiivsete tööturumeetmete pakkumise efektiivsust ja võimaldada nende mõju suurendamist. Selleks tuleb teha investeeringuid puuetega inimeste ja eakate elukeskkonda ning tugiteenustesse. Sama valdkonna all on poliitika suunana märgitud ka tervena elatud eluaastate suurendamine tervisekäitumise parandamise ja õnnetusjuhtumite edasise vähendamise ning tervishoiutaristu arendamise kaudu.

Heaolu valdkonna eesmärgidena on arengustrateegias nimetatud vähendada erinevust tervena elatud aastates võrdluses Eesti keskmisega, inimese eneseteostust kogu tema elukaare vältel ning võrdsete võimaluste loomist, sotsiaalse tõrjutuse ja ebavõrduse vähendamist (hoitud inimene). Haridus on üks olulisemaid tervisemõjureid. Töö ja eneseteostus on hariduse kõrval teine olulisim tervisemõjur. Meie inimeste parema tervise saavutamine ei ole terviseedendajate või tervishoiutöötajate kätes, vaid heades töötingimustes, töökohtades, eneseteostuse võimalustes. Võimaluseks on IT-arengute kasutamine heaolu loomisel, innovatiivsete lahenduste pakkumine kogukonnateenuste osutamisel ja kogukonnaressursi kaasamine avalike teenuste loomisse ja osutamisse.

Valdkonnas “Konkurentsivõimeline ettevõtluskeskkond” on poliitika suunaks ettevõtete pikaajalist rahvusvahelise konkurentsivõime kasvu soodustava poliitika kujundamine, sh tootlikkuse kasvu tagamine ja ekspordi toetamine. Sama valdkonna all on poliitika suunana märgitud ka loomemajanduse, IKT ja teiste võtmetehnoloogiate laiem kasutamine teiste sektorite lisandväärtuse tõstmisel.

Oluline on keskkonna loomine senisest suuremas mahus ekspordipotentsiaaliga ja suurema lisandväärtusega sektoritesse suunatud otsuste välisinvesteeringute Eestisse toomiseks. Investorite meelitamiseks tuleb neile pakkuda atraktiivseid hüvesid, mis oleksid rahvusvahelises võrdluses konkurentsivõimelised.

Võru maakonna arengustrateegia üheks strateegiliseks eesmärgiks on ettevõtjate ja avaliku sektori tõhus koostööd ühiste eesmärkide saavutamiseks. Avalik sektor aitab aktiivselt otsida lahendusi ettevõtete arengutakistuste ületamiseks, ettevõtlustaristu (internet, teed, inkubaatorid, ettevõtlusalad) on välja arendatud. Avalik sektor arvestab taristu arendamisel ettevõtjate vajadusi.

Konkurentsivõime kavas räägitakse ka vajadusest viia transpordi, IKT ja teiste valdkondade ettevõtlust toetav taristu ning institutsioonid rahvusvahelisele tasemele.

Maakonna arengustrateegia horisontaalseks arendusfookuseks on ühenduste parendamine liikuvuse tagamiseks.

Valdkonnas “Keskkonnasõbralik majandus ja energeetika” on poliitika suunaks majanduse üldise ressursi- ja energiamahukuse vähendamine.

Maakonna arengustrateegia horisontaalseks arendusfookuseks on keskkonna hoidmine, sh energiasääst, mis on otseselt suunatud erinevate energiasäästu meetmete kasutusele võtmisele.

Võru maakonna arengustrateegia eesmärgid ja tegevused on suunatud “Eesti 2020” eesmärkide täitmisele.

6. Üleriigiline planeering Eesti 2030+

Üleriigilise planeeringu kaheks esimeseks põhisuunaks on:

1. Tasakaalustatud ja kestlik asustuse areng, sh:

- olemasolevale asustusstruktuurile toetuva mitmekesise ja valikuvõimalusi pakkuva elu- ja majanduskeskkonna kujundamine;
- töökohtade, haridusasutuste ja mitmesuguste teenuste kättesaadavuse tagamine toimepiirkondade sisese ja omavahelise sidustamise kaudu.

2. Head ja mugavad liikumisvõimalused:

- teenuste, haridusasutuste ja töökohtade kättesaadavuse tagab toimepiirkondade sisene ja omavaheline sidustamine kestlike transpordiliikide abil;
- tagatud on kiire, piisava sagedusega ja mugav ühendus välismaailmaga;
- erinevaid transpordiliike kasutatakse tasakaalustatult, arvestades piirkondlike eripäradega.

Võru maakonna arengustrateegia on üleriigilise planeeringuga kooskõlas, kuna panustab mitmekesise elu- ja majanduskeskkonna kujundamisse.

Eesmärgiks on, et Võru maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt ja mugavalt kõigile kättesaadavad. Eesmärgiks on ka maakonna keskuste võrgustiku toimimine (teenuste kättesaadavus), uuenduslike transpordilahenduste (nõudetransport, sõidujagamine) rakendamine. Interneti arendamine hajaasustusega piirkondades, selleks et igas kodus oleks piisav interneti kiirus ja telefonilevi. Tagatud oleks korras teed ning arendataks edasi kergliiklusteede võrgustikku. Head transpordiühendused (hästi korraldatud ühistransport, bussi-, rongi-, lennuliikluse võimalused).

7. Eesti ettevõtluse kasvustrateegia 2014-2020

Eesti ettevõtluse kasvustrateegia visioon:

Eesti innovatsiooni- ja ettevõtluspoliitika on aastaks 2020 oluliselt kasvatanud Eesti elanike heaolu, parandanud Eesti lõimumist rahvusvahelise majandusega ning ettevõtete konkurentsivõimet.

Strateegia kohaselt on Eesti aastaks 2020:

- Lõimunud rahvusvahelisse ärikeskkonda - Eesti ettevõtja on tunnustatud ja lugupeetud partner nii Stockholmis kui Peterburis, nii San Fransiscos kui Shanghais. Eestisse on teretunud äri ajama rahvusvahelised ettevõtted, kelle jaoks on oluline innovatsioonisõbralik keskkond, läbipaistev, usaldusväärne ja kiire asjaajamine, hea infrastruktuur ning ligipääs Skandinaavia, Baltikumi ja Loode-Venemaa turgudele.
- Spetsialiseerunud, usaldusväärne, kohanemisvõimeline - Eesti ettevõtjate rahvusvahelise edukuse alus on arukas spetsialiseerumine, kiire kohanemisvõime, innovaatus, efektiivsus ning usaldusväärus. Maailm on eksportijate koduturg. IKT-lahendused on ettevõtetes laialdaselt kasutusel.

- Atraktiivne julgetele ja tegusatele ettevõtjatele ning noortele talentidele - Eesti ettevõtjad on muutusi eestvedavad. Ei kardeta katsetada uusi tehnoloogiaid, julgetakse arendada ideid ja ärimudeleid ning olla loovad ja ettevõtlikud. Noortel rahvusvahelistel talentidel on Eestis parimad võimalused karjääri teha ja olla tegelikud otsustajad. Eesti on rahvusvaheliselt tuntud start-up ettevõtte kasvuala.
- Rahvusvahelise äri ristteel tugevas ELis - Eesti majandus paistab Euroopas endiselt silma dünaamilisuse ning väljapaistvate majandusarengu näitajatega. Põhjapoolsete ELi liikmete jaoks on Eesti transiitsõlm Kesk-Euroopa turgudele ja läänepoolsete ELi liikmete jaoks sild kiirelt arenevale Loode-Venemaale.
- Toetava ja proaktiivselt arengut juhtiva avaliku sektoriga - Eesti avalik sektor on orienteeritud ettevõtete konkurentsivõime ja rahvusliku rikkuse kasvatamisele. Riik kasutab sotsiaalmajanduslikke väljakutseid ettevõtete konkurentsivõime tõstmiseks. Võtmeväljakutsetele vastamiseks suudetakse koostööd teha poliitikavaldkondade üleselt, kaasates ka valitsusväliseid partnereid.

Ettevõtluse kasvustrateegias püstitatud visiooni täitmisesse aitavad kõige enam kaasa Võru maakonna arengustrateegia majanduse ja elukestva õppe valdkonnad. Võru maakonnal on Eestis ainulaadne geograafiline positsioon, paiknedes Euroopa Liidu idapiiril Venemaa ja Läti vahetus läheduses. Kaasaegsete ettevõtlus- ja tööstusalade väljaarendamine loob võimalused rakendada Võru maakonna geograafilisest asukohast tulenevat eelist – ligipääsu Baltikumile ja Loode-Venemaa turgudele. Väärtuspõhine haridussüsteem tagab loovate ja ettevõtlike noorte pealekasvu. Head transpordiühendused toetavad ettevõtlust ja aitavad kaasa piirkonna arengule.

8. Transpordi arengukava 2014-2020

Transpordi arengukavas määratletud eesmärk on:

- Eesti transpordisüsteem võimaldab inimeste ja kaupade liikumist kättesaadaval, mugaval, kiirel, ohutul ja kestval moel.

Liikuvuse tagamisel ja transpordisüsteemi kujundamisel lähtutakse nende poliitikavaldkondade eesmärkidest, mille saavutamisele transpordisüsteem peab kaasa aitama:

- transpordisüsteem peab võimaldama ohutut ja keskkonnasäästlikku liikumisvõimalust kõigile inimestele;
- liikuvus on oluline regionaalse arengu tagamisel;
- liikuvus on oluline majandustegevuse võimaldaja;
- eelistatakse väiksema keskkonnamõjuga liikumisviise;
- liikumisviisid peavad olema integreeritud.

Maakonna arengustrateegias on tegevussuundadena määratletud piirkonna arenguks soodustavate tingimuste loomine, sh ühenduste parendamine (teed, sh kergteed, ühistransport, raudtee jms). Sundliikumiste vähendamise eesmärgil kaugtöökohtade loomise, ühistranspordi arendamise innovaatiliste ja säästlikumate transpordilahenduste (nõudetransport, transpordi jagamisteenuse, sotsiaaltranspordi jne) piloteerimise ja kasutuselevõtu toel. Arengustrateegia kohaselt eelistatakse ja soodustatakse säästlikumaid liikumisviise.

Maakonna üldise ja majanduse kestliku konkurentsivõime seisukohast on head ühendused ning liikumisvõimalused hädavajalikud.

Seega on Võru maakonna arengustrateegia kooskõlas transpordi arengukavas sätestatud eesmärgi ning põhimõtetega.

9. Elukestva õppe strateegia 2020 (EÕS)

Visioon 2020: Õppimine on eluviis. Märkame arenguvõimalusi ja otsime nutikaid lahendusi.

Visiooni ja üldeesmärgi teostumiseks on seatud 5 strateegilist eesmärki:

1. Muutunud õpikäsitlus. Iga õppija individuaalset ja sotsiaalset arengut toetav, õpioskusi, loovust ja ettevõtlikkust arendav õpikäsitlus on rakendatud kõigil haridustasemetel ja -liikides.
2. Pädevad ja motiveeritud õpetajad ning koolijuhid. Õpetaja/õppejõu ja koolijuhid töö hindamine ja tasustamine on vastavuses nendele ametikohtadele esitatavate nõuete ja töö tulemuslikkusega.
3. Elukestva õppe võimaluste ja töömaailma vajaduste vastavus. Kvaliteetsed, paindlikud ja mitmekesiste valikutega ning tööturu arenguvajadusi arvestavad õppimisvõimalused ja karjääriteenused on suurendanud erialase kvalifikatsiooniga inimeste arvu erinevates vanuserühmades ja Eesti eri regioonides.
4. Digipöörde elukestvas õppes. Õppimisel ja õpetamisel rakendatakse kaasaegset digitehnoloogiat otstarbekamalt ja tulemuslikumalt, paranenud on kogu elanikkonna digioskused ning tagatud on ligipääs uue põlvkonna digitaristule.
5. Võrdsed võimalused elukestvas õppeks ja õppes osaluse kasv. Kõigile on loodud võrdsed võimalused elukestvas õppeks.

Võru maakonna arengustrateegia elukestva õppe valdkonna väljakutseks on tagada kättesaadav ja kvaliteetne koolieelne- ja põhikooli haridus ning gümnaasiumi- ja kutseharidus, arvestades iga õppija individuaalset ja sotsiaalset arengut. Tagada tugev karjääriõpe koolides, väärtuskasvatust, huviharidust ja noorsootöö sidusust formaalharidusega ning erivajadustega arvestamine.

Luu soodsad tingimused elukestvas õppeks. Koolid tuleb muuta avatud keskkondadeks, kus lisaks õpilaste õpetamisele pakutakse koolitust ja kursusi ka täiskasvanutele (eriti lapsevanematele) ning eakatele. Haridustee katkestanutel on võimalus omandada põhikooli või gümnaasiumiharidust täiskasvanute gümnaasiumis. Kutsehariduskeskuses on vaja luua võimalused õppimiseks ka erivajadustega (nii füüsiliste kui vaimsetega) inimestele kutse õppimiseks.

Suureks väljakutseks on õpetaja ametikoha väärtustamine ning õpetajaskonna motiveerimine. Koolidesse on vaja tööle saada oma ala professionaalid ja entusiastid, kes vastastikku ka üksteise arengut toetaksid. Õpetaja peab olema sädeinimene, kes suudab innustada noori avastama, kogema ja proovima.

Seega Võru maakonna arengustrateegia haridusvaldkonna visioon „Meie inimene on märgatud, haritud, teadlik oma võimalustest ning osaleb aktiivselt elukestvas õppes“ on seotud ja toetab elukestva õppe strateegia 2020 püstitatud visiooni ja eesmärke.

10. Noortevaldkonna arengukava 2014–2020 (NVA)

Arengukava üldeesmärgiks on:

Noorel on avarad võimalused arenguks ja eneseteostuseks, mis toetab sidusa ja loova ühiskonna kujunemist.

Alaeesmärgid on:

- Noorel on rohkem valikuid oma loome- ja arengupotentsiaali avamiseks;
- Noorel on väiksem risk olla tõrjutud;
- Noore osalus otsustes on rohkem toetatud;
- Noortevaldkonna toimimine on mõjusam.

Võru maakonna arengustrateegia kestliku kogukonna ning kultuuri ja eripära valdkondade eesmärkides on toodud:

- Meie maakond on parim paik laste ja noorte füüsiliseks ning vaimseks arenguks, siin on hästi toimetulevate inimeste kasvulava.

Tegevussuundadena on nimetatud, et noortele oleks tagatud mitmekülgne huviharidus, võimalused ja vahendid huvitegevuseks ning noorte arvamuse kuulamine ja arvestamine.

Noorte märkamine ja tekkivate huvigruppide võimestamine.

Noortevaldkonna arengukava üld- ja alaeesmärkide täitmine on maakonna arengustrateegias kajastatud.

11. Eesti maaelu arengukava 2014–2020

Võru maakonna arengustrateegia toetab maaelu arengukavas sätestatud prioriteete ja eesmärke.

Võru maakonnale on iseloomulik suur turismi- ja puhkemajanduse ning traditsiooniliste majandusharude (metsa- ja põllumajanduse) osatähtsus. Strateegilisteks eesmärkideks on ressursi kõrge väärimine läbi innovatsiooni ja uuendusliku lähenemise, nutikuse ja paindlikkuse ning toodetele lisandväärtuse andmine. Oluliseks peetakse ettevõtlusaktiivsuse tõstmist, maakonna eripära kasutamist ettevõtluse hüvanguks, tõhusat koostööd avaliku ja erasektori vahel ühiste eesmärkide saavutamiseks ning häid võimalusi ettevõtmiseks ja ametialaseks eneseteostuseks. Võru maakonna ettevõtluskeskkond ja noored kannavad edasi maakonnale omaseid väärtusi.

12. Eesti mahepõllumajanduse arengukava aastateks 2014-2020

Arengukava strateegiline eesmärk on mahepõllumajanduse konkurentsivõime parandamine ja kohaliku mahetoidu tarbimise suurendamine.

Maakonda iseloomustavad puhas loodus, puhas toit, mahetootmine. Võru maakonna inimene on säästva ja keskkonnahoidliku mõtteviisiga. Piirkonna elujõulisus on seotud piirkonna märkide arendamisega (suitsusann, Uma Mekk, Seto Küük jne).

Seega aitab maakonna arengustrateegia ellu viia Eesti mahepõllumajanduse arengukavaga püstitatud eesmärgi.

13. Eesti kultuuripoliitika põhialused aastani 2020

Eesti kultuuripoliitika põhialused aastani 2020 nimetab riikliku kultuuripoliitika eesmärgi, milleks on kujundada loovust väärtustav ühiskond, hoides ja edendades eesti rahvuslikku identiteeti, uurides, talletades ja kandes edasi kultuurimälu ja luues soodsad tingimused elujõulise, avatud ning mitmekesise kultuuriruumi arenguks ja kultuuris osalemiseks.

Võru maakonna arengustrateegia aitab kaasa riikliku kultuuripoliitika eesmärkide saavutamisele. Võru maakonna väärtuseks on eripärasus. Maakonnas on mitu kultuuriruumi. Eesmärkideks on Seto ja Vana-Võromaa kultuuriruumide elujõulisus, traditsioonide hoidmine ja arendamine, piirkonna ja kogukondade omanäolisuse ning kultuuritraditsioonide hoidmine. Teeme kõik selleks, et meil oleksid tugeva identiteediga kogukonnad, kes hoiavad ja kannavad edasi oma paikkonna keelt ja kultuurilist eripära ning ka ettevõtluskeskkond ja noored kannaksid edasi maakonnale omaseid väärtusi.

14. Spordipoliitika põhialused aastani 2030

Eesti spordipoliitika visiooniks ja üleriigiliseks eesmärgiks on, et aastal 2030 vastab eestimaalaste vaimne ja kehaline tasakaal ning heaolu Põhjamaade tasemele ning Eestis on kehalist aktiivsust soodustav elukeskkond koos kaasnevate teenustega, mis toetavad inimeste tervena elatud eluea pikenemist ja eneseteostust ning majanduskasvu.

Võru maakonnas on palju spordirajatisi, samuti pakub mitmekesine maastik võimalust tegeleda erinevate spordialadega ja aktiivse liikumisega. Kohati on probleemiks spordirajatiste vähesus ja nende seisukord. Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja väljõusaale. Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine. Vajalikud on investeringud olemasolevate spordirajatiste parendamiseks ning uute rajamiseks.

Kestliku kogukonna valdkonna ühe strateegilise eesmärgina on nimetatud, et meie maakond on parim paik laste ja noorte füüsiliseks ja vaimseks kasvamiseks ja arenemiseks, siin on hästi toimetulevate inimeste kasvulava ning tegevussuunana on välja toodud noortele mitmekülgse huvihariduse tagamine, võimalused ja vahendid huvitegevuseks ning et maakonnas oleksid võimalused aastaringselt erinevate spordialadega tegelemiseks.

Võru maakonnas on säilinud kogukondlik mentaliteet ja eluviis, vabatahtlikkusele tuginevad tugevad ja aktiivsed organisatsioonid: Võrumaa Spordiliit, Kaitseliit (s.h. Noorkotkad ja Kodutütred), Politsei (abipolitseinikud), Päästeamet (vabatahtlikud päästjad), Meie, külaseltsid. Meil on olemas spordirajatised, kogukonnakeskused, kultuuriobjektid.

Heaolu valdkonna strateegilisteks eesmärkideks on see, et maakonna inimene elab kaua ja tervena, leiab eneseteostust kogu elukaare vältel ning meie inimene on hoitud (võrdsete võimaluste loomine, sotsiaalse tõrjutuse ja ebavõrduse vähendamine).

Kokkuvõtvalt toetab arengustrateegia igati Eesti spordipoliitika visiooni ja eesmärki.

15. Rahvastiku tervise arengukava 2009–2020

Rahvastiku tervise arengukava 2009–2020 strateegiliseks valdkonna üldeesmärgiks on tervena elatud eluea pikenemine enneaegse suremuse ja haigestumise vähendamise kaudu. Eraldi on arengukavas välja toodud viis temaatilist valdkonda, mis kajastavad sotsiaalse sidususe ja võrdsete võimaluste suurendamist, lastele tervisliku ja turvalise arengu tagamist, tervist toetava keskkonna kujundamist, tervislike eluviiside soodustamist ning tervishoiusüsteemi jätkusuutlikkuse kindlustamist.

Võru maakonna arengustrateegia heaolu valdkonna alajaotuses on strateegiliste eesmärkidena nimetatud: 1. Meie inimene elab kaua ja tervena. 2. Meie inimene leiab eneseteostust kogu elukaare vältel. 3. Meie inimene on hoitud. Võrdsed võimalused ja sidusad kogukonnad.

Maakonna arengustrateegia heaolu valdkonna prioriteet on iga inimese aktiivsuse ja eneseteostuse toetamine igas eluetapis, et inimesel oleks motivatsioon anda vastavalt oma võimetele maksimaalne panus ühiskonna toimimisse ning luua inimesele turvatunne raskuste ületamisel, et kriisid mööduksid võimalikult kiiresti ja edukalt. Inimese heaolu sõltub kõige enam kolmest tegurist: kogukondlikud suhted (sotsiaalne sidusus), haridus ja tööhõive (eneseteostus). Strateegia põhineb nende kolme teguri arendamiseks meie piirkonna tugevuste võimendamisele ja eesmärgipärasel kasutamisele.

Maakonna arengustrateegia aitab täita rahvastiku tervise arengukava 2009–2020 strateegilise valdkonna üldeesmärki, milleks on tervena elatud eluea pikenemine enneaegse suremuse ja haigestumise vähendamise kaudu.

16. Eesti infoühiskonna arengukava 2020

Arengukava keskmes on riigis info- ja kommunikatsioonitehnoloogia kasutamist ja nutikate lahenduste loomist võimaldava keskkonna tagamine. Selle raames on üks arengukava alaeesmärk majanduse kasvu, riigi arengut ja elanike heaolu toetava info- ja kommunikatsioonitehnoloogia taristu loomine. Selline taristu on vajalik, et tagada paremini ühiskonna sidusust.

Maakonna arengustrateegia kontekstis on oluline, et Võru maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt ja mugavalt kõigile kättesaadavad. Selle eesmärgi täitmiseks on vajalik kiire internetiteenuse arendamine üle maakonna.

17. Siseturvalisuse arengukava 2015–2020

Arengukava näeb ette baasvõimed ja sellega seotud arendustegevused siseturvalisuse valdkonnas.

Avalike teenuste kättesaadavus maakonna igas paigas on kestliku kogukonna üks väljakutsetest. Siseturvalisuse valdkonnas on oluliseks koostöövõrgustike arendamine ja kogukonnakeskne lähenemine. Turvalisuse tagamisel toimib sujuv koostöö elanike, riigiasutuste, kohaliku omavalitsuse üksuse, ettevõtete ja vabaühenduste vahel. Eesmärgiks on see, et Võru maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt ja mugavalt kõigile kättesaadavad ning tagatud peavad olema keskuste võrgustiku areng ja pakutavate teenuste miinimumtase. Lähiaastate väljakutseteks on uue halduskorralduse rakendamine, koostöö arendamine, maakonna keskuste ja toimepiirkondade võrgustiku toimimine, et tagada kogu maakonnas töökohtade ning teenuste kättesaadavus ning seeläbi elukvaliteet nii linnades kui maapiirkondades.

18. Heaolu arengukava 2016-2023

Heaolu arengukava elluviimiseks on püstitatud kaks üldeesmärki:

1. Tööhõive kõrge tase ning pikk ja kvaliteetne tööelu.
2. Sotsiaalse ebavõrdsuse ja vaesuse vähenemine, sooline võrdsus ning suurem sotsiaalne kaasatus.

Töö annab inimestele võimaluse eneseteostuseks ja majanduslikuks kindlustatuseks ning on seetõttu üks põhiline sotsiaalmajandusliku arengu eeldus ja hea elukvaliteedi alus.

Maakonna arengustrateegia heaolu valdkonna prioriteet on iga inimese aktiivsuse ja eneseteostuse toetamine igas eluetapis, et inimesel oleks motivatsioon anda vastavalt oma võimetele maksimaalne panus ühiskonna toimimisse ning luua inimesele turvatunne raskuste ületamisel, et kriisid mööduksid võimalikult kiiresti ja edukalt. Inimese heaolu sõltub kõige enam kolmest tegurist: kogukondlikud suhted (sotsiaalne sidusus), haridus ja tööhõive (eneseteostus).

19. Eesti säästva arengu riiklik strateegia „Säästev Eesti 21“

Eesti säästva arengu eesmärgid: 1. Eesti kultuuriruumi elujõulisus; 2. Inimese heaolu kasv;

3. Sotsiaalselt sidus ühiskond; 4. Ökoloogiline tasakaal.

Strateegia eesmärk on ühendada ülemaailmsest konkurentsist tulenevad edukuse nõuded säästva arengu põhimõtete ja Eesti traditsiooniliste väärtuste säilitamisega.

Võru maakonna eripäraks on mitme kultuuriruumi olemasolu ning rikkalik kultuuripärand. Seetõttu on väljakutseteks omanäoliste võru ja seto kultuuride säilitamine, arendamine ning tutvustamine, omanäolisuse toetamine ja hoidmine piirkondades ning maakonna omapära rõhutamine, pärandkultuuri sidumine tänapäevaga ning selle edasiarendamine.

20. Kodanikuühiskonna arengukava 2015–2020

Kodanikuühiskonna arengukava üldeesmärk on tegutsemisvõimekad kodanikuühendused ning ühiskondlikult aktiivsed elanikud.

Maakonna arengustrateegia visiooni elluviimisesse on kaasatud kodanikuühendused, organisatsioonid ja ettevõtted, maakonna inimesed. Kodanikuühiskonna arengu toetamine on maakonna arengustrateegia üheks läbivaks põhimõtteks. Väljakutseks on kodanikuühenduste tegutsemisvõimekuse tõstmine, sealhulgas elanike ühiskondliku aktiivsuse tõstmine.

21. Eesti keskkonnastrateegia aastani 2030

Maakonna arengustrateegia toetab Eesti keskkonnastrateegias püstitatud eesmärkide täitmist.

Võru maakonna arengustrateegia kohaselt kasutatakse ressursse efektiivselt, mida soodustab loodussõbralike tehnoloogiate kasutamine. Maakonna elukvaliteet on kõrge, mida soodustab puhas keskkond (puhas loodus ja puhas õhk). Edukalt rakendatakse kaugtöö võimalusi.

Maakonnale omased loodusmaastikud ja traditsioonilised kultuurmaastikud on säilinud, tehiskeskond ei domineeri roheline elukeskkonna üle, säilinud on ka puutumatu loodusega kaitsealad.

Inimesed on teadlikud vajadusest toimida nii, et keskkond säiliks puhtana ja ohutuna. Harrastatakse tervislikku eluviisi.

22. Eesti riiklik turismiarenduskava 2014-2020

Turismiarenduskava visioon on järgmine: Aastaks 2020 on Eesti turistidele tuntud ja hea mainega Põhjamaade turismissihtkoht, mis pakub meeldejäädavat reisielamust ning kust on soovi korral mugav reisida teistesse Läänemere piirkonna riikidesse.

Maakonna visioon on turismiarenduskavaga kooskõlas – oma kultuuri ning eripära hoidmine ning arendamine (strateegiline eesmärk) muudab piirkonna seda külastavate turistide jaoks huvipakkuvaks.

Võru maakonna arengustrateegia 2035+ lisa 3 „Tegevuskavad ja seirenäitajad“

Tegevuskavad

Tegevus							Ressursid		Teostaja	
	2020	2021	2022	2023	2024	2024+	KOKKU	Allikas	Vastutav organisatsioon	Kaasatavad partnerid
1. Heaolualdkond										
<i>VE1.1. Meie inimene elab kaua ja tervena (vähendada erinevust tervena elatud aastates võrdluses Eesti keskmisega).</i>										
<i>Tegevussuund 1.1.1. Hooliv inimene. Toetame tugeva piirkonna identiteedi säilimist ja elu austavaid hoiakuid, mis aitavad kasvatada sidusat ühiskonda ning luua iga inimese jaoks kuuluvuse ja vajalikkuse tunnet.</i>										
1.1.1.1. Kaasaegsete põhimõtete rakendamine eakate tegevuse edendamisel maakonnas.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.1.2. Kohaliku (mahe)toidu ja tasakaalus toitumise propageerimine ja sellega seotud laiem väärtusruumi ja tegevusteks vajalike koostöövõrgustike arendamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.1.3. Tolerantsete hoiakute kujundamine ja võimaluste loomine erivajadustega või sotsiaalses isolatsioonis inimeste suuremaks kaasatuseks ja panustamiseks ühiskonnas.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.1.4. Mitmekesiste võimaluste loomine igas vanuses inimestele eneseteostuseks ja elukestvaks õppeks ja tervelt elatud aastate piknemiseks.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
<i>Tegevussuund 1.1.2. Terved valikud. Väärtustame tervist toetavaid valikuid ja vähendame tervisest tulenevat ebavõrdsust.</i>										
1.1.2.1. Maakondliku heaolu teemade (rahvatervis, turvalisus, sotsiaalhoolekanne) koostöökoogu mudeli arendamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.2. Tervist edendavate koolide ja lasteadeade võrgustiku toetamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.3. Inimeste, kogukondade ja organisatsioonide teadlikkuse suurendamine oma rollist ja kohustustest heaolu (rahvatervise, turvalisuse, hoolekande) edendamisel, oskuste arendamine ja sekkumiste kavandamine lähtudes tõendus põhjustest lähenemistest.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.4. Maakonna tasemel heaolu valdkonna kommunikatsioonistrateegia ja tegevuskava ellurakendamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.5. Kohaliku tasandi alko- ja narkopoliitika elluviimise toetamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜ-d, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.6. Kodude turvalisuse parandamine, programmide jätkamine ja uute käivitamine.	x	x	x	x	x	x			Päästeamet	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.7. Teadlikkuse suurendamine kodulähedaste veekogude ohutumaks muutmiseks ja veekogul käitumisest viies ellu teavitusprogramme ja arendades avalikke supluskohti.	x	x	x	x	x	x			KOVID	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.8. Hooliva ja viisaka liikluskultuuri kujundamine, liikluskasvatuse prorgammide elluviimine (prioriteetsed sihtgrupid on lapsed ja noored).	x	x	x	x	x	x			PPA, Maanteeamet	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid

1.1.2.9. Turvalise liiklutaristu arendamine, mis arvestab erinevate liiklejate (jalakäija, jalgrattur, sõidukid) vajadustega.	x	x	x	x	x	x			KOVID, Maanteeamet	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.10. Kogukondade kaasamine turvalise keskkonna loomisesse.	x	x	x	x	x	x			KOVID	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.11. Vaimse tervise programmide toetamine ja elluviimine erinevate valdkondade koostöona.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID	KOVID ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.12. Tervist toetava töökeskkonna programmide toetamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID	KOVID ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, ettevõtjad, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.13. Haridusasutuste toetamine tervist toetava vaimse ja füüsilise õpikeskkonna loomisel.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.14. Ühiskonna teadlikkuse suurendamine lähisuhtevägivallast ja võimalustest selle probeemi lahendamisel. Täiendavate võimaluste arendamine lähisuhtevägivalla ohvite ja vägivallatsete abistamiseks ja vägivallavabade sotsiaalsete oskuste kasvatamiseks.	x	x	x	x	x	x			KOVID, PPA	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.15. Teadlikkuse suurendamine aktiivse eluviisi ja tervisliku toitumise võimaluste kohta.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.16. Avaliku sektori poolt korraldatud toitlustus (sh ka üritustel) lähtub tervislikest ja tasakaalustatud toitumise põhimõtetest ning eelistab kohalikku (mahedat) toitu.	x	x	x	x	x	x			KOVID	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.17. Organisatsioonide ja kogukondade poolt algatatud aktiivse liikumisega seotud tegevuste ja ürituste väärtustamine ja toetamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.18. Laste ja noorte aktiivse elustiili (kodus, õues, haridusasutustes) soodustamine ning lastevanemate ja personali teadlikkuse ja oskuste suurendamine laste aktiivsuse toetamisel.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.19. Võimaluste loomine võistlusalade ja mittevõistluslike treeningrühmade tegevuseks, treeningutel osalemine peab olema kättesaadav ja atraktiivne.	x	x	x	x	x	x			KOVID, MTÜd	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.20. Teadlikkuse tõstmine aktiivsest transpordist (liiklemine jalgsi või rattaga) ja selle soodustamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.21. Liikumisvõimaluste arendamisel eri sihtrühmade, sh erivajadusega laste ja noorte vajaduste ja võimalustega arvestamine.	x	x	x	x	x	x			KOVID	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.1.2.22. Põlvkondade siduse suurendamine ja koostöö edendamine erinevate eagruppide vahel (haridus, hoolekanne, noorsootöö, seniortöö jne).	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid

VE1.2. Meie inimene leiab eneseteostust kogu elukaare vältel (suurendada tööhõive määra eakate (70+), noorte (15-24) ja vähenenud töövõimega inimeste hulgas).

Tegevussuund 1.2.1. Võrdsed võimalused. Arendame avalikku ruumi, teenuseid ja eneseteostuse võimalusi nii, et need arvestavad inimeste eripärasid ning vajadusi ja toetavad erinevate ühiskonnagruppide (noored, eakad,											
1.2.1.1. Avaliku ruumi ja hoonete ligipääsetavuse parandamine. Uute ehitiste kavandamisel peame silmas nende ligipääsetavuse tagamist erinevatele ühiskonnagruppidele.	x	x	x	x	x	x				KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.2.1.2. Avalike ürituste korraldamisel kõigi eagruppide ligipääsetavuse ja erivajadusega inimeste vajaduste ja võimalustega (WC-d, liikumisteed jne) arvestamine.	x	x	x	x	x	x				KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.2.1.3. Avalik sektor tööandjana viljeleb paindlikku ja töötaja, sh ka erivajadustega inimeste, vajadustega arvestavat töökorraldust.	x	x	x	x	x	x				KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.2.1.4. Avalikus sektoris tööelu korraldamine viisil, mis võimaldab ühildada töö- ja pereelu ning leevendada seeläbi soolist palgalõhet.	x	x	x	x	x	x				KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.2.1.5. Tööandjate teadlikkuse suurendamine erinevate ühiskonnagruppide potentsiaalset ja vajadustest tööturul ning tööturu mitmekesiste võimaluste loomise toetamine.	x	x	x	x	x	x				Töötukassa	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.2.1.6. Haavatavamate ühiskonnagruppide teadlikkuse suurendamine oma õigustest ja võimalustest tööturul ning täiendõppes ning oma õigust eest seismise võimekuse toetamine.	x	x	x	x	x	x				Töötukassa	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.2.1.7. (Avalike) teenuste arendamine, mis toetavad haavatavamate ühiskonnagruppide osalemist tööturul ja täiendõppes.	x	x	x	x	x	x				Töötukassa, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
VE1.3. Meie inimene on hoitud. Võrdsed võimalused ja sidusad kogukonnad (vähendada materiaalse ilmajätuse määra).											
Tegevussuund 1.3.1. Kogukond kui partner. Kaasame kogukonna avalike teenuste loomise ja osutamise ning anname kogukondadele suurema vabaduse ja vastutuse inimeste heaolu tagamisel.											
1.3.1.1. Teadlikkuse suurendamine avatud valitsemisest, teadliku kaasamise ja koosloome mudelite, meetodite, võimaluste (füüsilised, digitaalsed) järjepidev juurutamine ja kasutamine.	x	x	x							KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.1.2. Külavanemate rolli täpsustamine ja nende osaluse suurendamine kohaliku elu otsustusprotsessides, sh heaolu tagamisel (varane märkamine, abivajaduse hindamine, "sotsiaalne valve", kogukonnateenuste korraldamine jms). Samuti külavanemate toetamine oma rolli elluviimisel.	x	x	x	x	x	x				KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.1.3. Jagamismajanduse arengu toetamine ja kogukondadele tingimuste loomine sotsiaalse ettevõtluse arendamiseks, sh avalikule sektorile partnerluse arendamiseks hoolekandeteenuste korraldamisel.	x	x	x	x	x	x				KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.1.4. Vabatahtlike aktiivsem kaasamine kogukonna ja hoolekande teenuste osutamisse, vabatahtlike toetamine ja tunnustamine.	x	x	x	x	x	x				KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.1.5. Vabatahtlike organiseerunud struktuurimudeli loomine ja piloteerimine professionaalsete tervishoiuteenuste ja sotsiaalhoolekande teenuste osutamise toetamiseks ja tulemuslikkuse suurendamiseks.	x	x	x	x	x	x				KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid

1.3.1.6. Koguduste aktiivsem kaasamine kogukondliku heaolu tagamisel (vabatahtliku töö võimaluse pakkumine, ühised ettevõtmised, talgupäevad, nõrgemas positsioonis olevate inimeste abistamise võimaluste loomine ja nende kaasamine jne) ning koguduste omavahelise koostöö soodustamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.1.7. (Külaraamatukogude baasil) kogukonnakeskuste arendamine info-, teenus-, nõustamiskeskusteks, mis on osa abi korraldamise süsteemist ja toetavad võimalikult kodu lähedal inimeste aktiveerimist.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.1.8. Sotsiaaltöötajatele ja külavanematele ühise arenguprogrammi läbiviimine suurendamiseks kogukonna ja sotsiaalsüsteemi sidusust ja koostöö võimekust.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.1.9. Vabatahtliku tegevuse toetamine kogukondade turvalisuse tagamisel (abipolitseinikud, vabatahtlikud päästjad, kaitseliit, punane rist).	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
Tegevussuund 1.3.2. Hooliv omavalitsus. Sotsiaalhoolekandeline abi kättesaadavuse ja kvaliteedi tagamiseks kogu maakonnas hoolitseva personali olemasolu eest ning säilitame ja/või arendame taristut ning tehnoloogilisi										
1.3.2.1. Maakondliku heaolu valdkonna kontseptsiooni koostamine ja sellest lähtuva tegevuskava elluviimine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.2.2. Teenuste korralduse keskuste võrgustiku (maakonnakeskus, valla keskus, kogukonna/külakeskus) väljatöötamine.	x	x	x	x	x	x			Ministeeriumid, KOVid	KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.2.3. Koostöö tihendamine tervishoiu, sotsiaal- ja haridussüsteemi ja kogukonna vahel, et liikuda enam inimese vajadustest lähtuva ja tõhusa abi korraldamise suunas.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.2.4. Uuenduslike lahenduste ja teenuste arendamine, mis leevendavad omastehooldajate olukorda ning võimaldavad tagada nii hooldaja kui hooldatava väärkuse, näiteks omastehooldajate tugisüsteemi (asendusvõimalus) arendamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.2.5. Teenuste arendamine ja uute lahenduste väljatöötamine, mis lükkavad edasi ööpäevaringse hooldusteenuse vajadust ja võimaldavad inimesel kauem elada turvaliselt kodustes tingimustes.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.2.6. Erivajadustega lastele ja noortele õppimiseks, tugiteenusteks ja eneseteostuseks võimaluste loomine omavalitsuste koostööna, näiteks Urvaste kooli baasil.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.2.7. Transporditeenuste ühtne korraldus, mis arvestab piirkonna eripära ning vajadusi ning loob võimalused tõhusaks ressursikasutuseks.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.2.8. Avalike teenuste paindliku korralduse ja sisulise mitmekesisuse arendamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid

1.3.2.9. Tööelu arengutest ja põlvkondade vahetumisest tulenevate muutustega arvestamine valdkonna töökorralduses, et püsiks huvi töötada tervise- ja sotsiaalvaldkonnas ning tagada personali olemasolu.	x	x	x	x	x	x			KOVID	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
Tegevussuund 1.3.3. Kätesaadav arstiabi. Tagatud on kvaliteetsete tervishoiuteenuste kätesaadavus esmatasandi tervisekeskustes, perearstikeskustes ja Lõuna-Eesti Haiglas.										
1.3.3.1. Võru esmatasandi tervisekeskuse arendamine maakondlikuks esmatasandi arstiabi sõlmpunktiks, mis lisaks oma toimepiirkonnas teenuste osutamisele pakub tugiteenuseid ka teistele maakonna perearstikeskustele.	x	x	x	x	x	x	2 915 100	MAT, KOVID, abiprogrammid	KOVID, perearstid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.3.2. Esmatasandi arstiabi kätesaadavuse tagamine väljaspool Võru linna olemasolevates perearstikeskustes ja neis piirkondades arstiabi kätesaadavuse toimumodeli arendamine.	x	x	x	x	x	x		MAT, KOVID, abiprogrammid	KOVID	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.3.3. Inimesekeskse lähenemise elluviimiseks koostöö arendamine esmatasandi tervishoiu, eriarstiabi, õendusabi, sotsiaalhoolekande, tervisedenduse, transpordikorralduse jt valdkondade vahel.	x	x	x	x	x	x			KOVID, perearstid ja eriarstid, tervishoiuasutused	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.3.4. Koostöö tihendamine ja info vahetamine tervishoiuteenuste pakkujate, omavalitsuste, riigiasutuste, ülikoolide jt osapooltega, et tagada tervishoiu valdkonnas personali olemasolu.	x	x	x	x	x	x			Ühiselt	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.3.5. Lõuna-Eesti Haigla arendamine piirkondliku tervishoiuteenuste keskusena ja haigla tegevussuundade elluviimine.	x	x	x	x	x	x			Lõuna-Eesti Haigla	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
Tegevussuund 1.3.4. Tark juhtimine. Toetame heaolu valdkonna kiiret arengut ja innovatsiooni.										
1.3.4.1. Heaolu valdkonna analüütilise võimekuse suurendamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.2. Sotsiaalvaldkonna juhtimise koolituste läbiviimine omavalitsustele.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.3. Maakonna e-heaoluprofiili loomine, arendamine ja haldamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.4. Valdkonna kommunikatsiooni eesmärgistatud ja juhitud korraldamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID	KOVID ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.5. Innovatsiooni toetava kompetentsi (ajustrusti) laiendamine, koostöö arendamise valdkonna ekspertidega.	x	x	x	x	x	x			Ühiselt	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.6. Uudseid lahendusi pakkuvate arendustegevuste käivitamine ja uute algatuste toetamine.	x	x	x	x	x	x			Ühiselt	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid

1.3.4.7. Vunki mano! loometalgute jt innovatsiooni soodustavate ürituste korraldamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.8. Innovatsiooni panustajate tunnustamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.9. Avalike teenuste ühe-ukse poliitika arendamine ja piloteerimine riigiasutuste ja omavalitsuste koostöös on sisendiks riigimaja funktsiooni kujundamisele.	x	x	x	x	x	x			Rahandusministeeriumi Võru talitus	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.10. Era- ja kolmanda sektori rolli ja avaliku sektoriga koostöö suurendamine heaolu valdkonnas.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.11. Heaolu teenuseid ja tooteid arendavate ja pakkuvate ettevõtete arengu toetamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.12. Avalike sotsiaalhoolekandelistel põhil ja/või tugiteenuste ostmise või delegerimise.	x	x	x	x	x	x			KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.3.4.13. Heaoluvaldkonna ettevõtluse ja konkurentsi arengu toetamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid ja allasutused, ettevõtjad, kogukond ja MTÜd, tervishoiuasutused, riiklikud organisatsioonid, eksperdid
1.4. Heaolu valdkonna investeeringud (maakondliku mõjuga projektid).										
1.4.1. Võru esmatasandi tervisekeskuse ehitamine ja arendamine.	x	x	x	x	x	x	4 300 000	KOV, fondid, MAT	Võru linn	Võru vald, Rõuge vald, Lõuna-Eesti Haigla
1.4.2. Perearstikeskuste parendamine.	x	x	x	x	x			KOV, perearstid, MAT	Setomaa vald	
1.4.3. MTÜ Antsla Tervisekeskus (hoolekodu) laiendamine ja soojustamine.			x	x	x		300 000	MTÜ Antsla Tervisekeskus, KOV, fondid	MTÜ Antsla Tervisekeskus	
1.4.4. Rõuge alevikku hoolekandeesutuse rajamine.					x	x	2 000 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
1.4.5. Mikitamäe hoolekodu arendamine.	x	x	x				708 000	KOV, erasektor, CO2 programm	Setomaa vald	
1.4.6. MTÜ Toetuskeskus Meidla tegevuseks sobivate ruumide arendamine.	x	x	x	x	x	x		MAT, MTÜ Toetuskeskus Meidla, fondid	MTÜ Toetuskeskus Meidla	
1.4.7. Nõõrimaa Tugikodu ehk teenusekeskuse arendamine ja teenuste pakumiseks vajalike investeeringute teostamine (sh hoone laiendamine, kaasajastamine, energiatõhususe suurendamine jne).	x	x	x	x	x	x		MAT, fondid, KOVid	Võru linn	KOVid
1.4.8. Võru Kreutzwaldi 55 hoone (pargikodu) projekteerimine ja rekonstrueerimine eluaseme tagamise teenuse osutamiseks.	x	x	x				4 500 000	MAT, KOV, fondid	Võru linn	

1.4.9. Vastseliina Hooldekodu fassaadi soojustamine ja viimistlemine.	x	x	x				400 000	MAT, fondid	Vastseliina Hooldekodu OÜ	
1.4.10. Kaasaegse sotsiaalhoolekande asutuse rajamine Võru maakonda.		x	x	x	x	x		MAT, KOV, fondid	KOVid	
1.5. Heaolu valdkonna investeeringud (kohaliku mõjuga projektid).										
1.5.1. Elamufondi arendamine (sh sotsiaal- ja munitsipaalaluruumide) arendamine vastavalt KOVide arengudokumentidele.	x	x	x					KOV, fondid ja erasektor	KOVid	Erasektor, elanikud
1.5.2. Sotsiaal- ja kogukonnateenuste arendamine vastavalt KOVide arengudokumentidele.	x	x	x					KOV, fondid, erasektor	KOVid	
1.5.3. Antsla valla sotsiaalteenuste keskuse rajamine sh erivajadustega inimeste päevakeskus.			x	x	x	x	2 000 000	KOV, fondid	Antsla vald,	MTÜ Antsla Tervisekeskus
1.5.4. Ruusmäel Mäe tee 2 asuva kortermaja arendamine sotsiaalmajaks.		x	x	x	x	x	250 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
1.5.5. Misso sotsiaalkeskuse ümberkohandamine teenuskeskusesse.	x	x	x				1 150 000	KOV, fondid	Rõuge vald	Fondid, investorid
1.5.6. Kääpa sotsiaalkeskuse rekonstrueerimine.	x	x					550 000	KOV, fondid	Võru vald	
1.5.7. Osula Perearstikeskuse ruumide rekonstrueerimine.	x	x	x				15 000	KOV	Võru vald	
1.5.8. Rõuge koguduse pastoraadi renoveerimine ja parendamine.		x	x				2 500 000	EELK Rõuge Maarja kogudus, KOV, Kaitseliit	EELK Rõuge Maarja kogudus	
1.5.9. Antsla EKB Koguduse misjonimaja arendamine Vana-Antslas. Ruumide renoveerimine ja teenuste arendamine. Küttesüsteemi väljaehitamine, katuse ja ruumide remont.		x	x	x	x		500 000	Erasektor, fondid	Antsla EKB kogudus	Antsla vald
1.5.10. Kogukonnaselamise teenusmaja (pansionaadi) kontseptsiooni väljatöötamine ja rajamine.		x	x	x	x		4 000 000	Võru linn, Sotsiaalministeerium, fondid	Võru linn, Sotsiaalministeerium	
2. Elukestva õppe valdkond										
VE2.1. Elukestev õpe on populaarne ja kõigile kättesaadav.										
Tegevussuund 2.1.1. Võru maakonna elanike keskmise haridustaseme tõstmine.										
2.1.1.1. Maakondlikel üritustel info jagamise võimaluste pakkumine haridusasutustele ja tugigruppidele, et jõuda võimalikult paljude inimesteni.	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused	Võrumaa Spordiliit. Töötukassa.
2.1.1.2. Vajaduspõhise haridusvaldkonna võrgustike algatamine ja arendamine parema infovahetuse ja koostöö soodustamiseks.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Haridusasutused, aineühendused, koolitusi pakuvad asutused, Rajaleidja, Töötukassa
2.1.1.3. Ühtse infoportaali kaudu efektiivne ja koondatud infovahetus maakonna õppimis- ja koolitusvõimalustest.		x	x				10 000		SA Võrumaa Arenduskeskus, KOV,	Töötukassa, ANDRAS, koolituskeskused, JUHAN, HARNO, koolid, Võrumaa Kutsehariduskeskus
2.1.1.4. Läbi teavitus- ja selgitustöö muuta elanike suhtumist kutseõppesse.	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, Võrumaa Kutsehariduskeskus	Töötukassa, ettevõtjad
2.1.1.5. Ennetada koolist väljalangevust (aastaks 2035+ oleks väljalangevus 0).	x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused	Rajaleidja

2.1.1.6. Väarikate ülikooli toomine Võru maakonda (kohalike õppeasutuste juures toimuvad kursused).	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus ja haridusasutused	KOVid, Tartu Ülikool, Võrumaa Kutsehariduskeskus
2.1.1.7. Kõrghariduse pakkumine Võru maakonnas ning selleks innovatiivsete lahenduste rakendamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Võrumaa Kutsehariduskeskus, haridusasutused
2.1.1.8. Kutsekõrghariduse andmise taastamine Võrumaa Kutsehariduskeskuses.	x	x	x					HTM	Võrumaa Kutsehariduskeskus	KOVid, haridusasutused
2.1.1.9. Regionaalsetest vajadustest lähtuv ümber- ja täiendõppe korraldamine.		x	x	x	x	x			Võrumaa Kutsehariduskeskus	
2.1.1.10. Üld- ja kutsehariduse lõimumine.		x	x	x	x	x			Võrumaa Kutsehariduskeskus	
Tegevussuund 2.1.2. Lapsevanemate arendamine, koolitamine, toetamine.										
2.1.2.1. Lapsevanemate koolitamise, nõustamise ja toetamise tugiteenuste kättesaadavuse laiendamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused	Rajaleidja, Lõuna-Eesti Haigla, TAI
Tegevussuund 2.1.3. Õpingud katkestanud inimeste toetamine ja haridustee jätkamiseks sobivate võimaluste pakkumine.										
2.1.3.1. Järjepidev seire õpingute katkestamise varaseks ennetamiseks.	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVid	
2.1.3.2. Läbi teavitustöö ja hoiakute kujundamise maakonna elanike õppimisse suhtumise muutmine.	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused	SA Võrumaa Arenduskeskus, Rajaleidja, Töötukassa, koolituskeskused, kogukond, Võrumaa Kutsehariduskeskus
2.1.3.3. Õppija toetamise vajadustest lähtuvate paindlike õppimisvõimaluste arendamine.	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVid	Võrumaa Kutsehariduskeskus
2.1.3.4. Igakülgne õpimotivatsiooni toetamine kogu elukaare vältel (sh märkamine ja tunnustamine).	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Tugiteenuste pakkujad, Rajaleidja, kogukond
2.1.3.5. Täiskasvanud õppija toetamine sh lisateenute võimaldamine (lapsehoid, lähedase hooldus).	x	x	x	x	x	x			Võru Täiskasvanute Gümnaasium, Võrumaa Kutsehariduskeskus, KOVid	Kogukond, vabatahtlikud
Eesmärk 2.2. Mitmekesise hariduse pakkumine maakonnas.										
Tegevussuund 2.2.1. Paikkonna eripära ja omanäolisust arvestav üldkeskharidus.										
2.2.1.1. Lasteaedade ja koolide omanäolisuse väljatöötamise ja arendamise toetamine, sh võru ja seto keele ja kultuuri kasutamise ning õpetamise toetamine.	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused	Kogukond, Võru Intituut, Seto Instituut, KOVid
2.2.1.2. Alternatiivpedagoogilist lähenemist võimaldavate haridusasutuste tegevuse soodustamine ning eri- ja erakoolide tegevuse toetamine.	x	x	x	x	x	x			HTM, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, kogukond ja vabaihendused
2.2.1.3. Õppimisvõimaluste mitmekesistamise eesmärgil koostöövõimaluste leidmisele kaasa aitamine, et kasutada ja arendada maakonnas olevaid kultuuriasutusi, turismiobjekte, ettevõtteid, ühendusi, muuseume jne.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused, Partnerluskoogu	Kohalikud ettevõtted, vabaihendused, Töötukassa
Tegevussuund 2.2.2. Huvihariduse ja noorsootöö rolli suurendamine formaalhariduses.										

2.2.2.1. Koolide ja huvitegevust pakkuvate asutuste koostöö efektiivsuse tõstmise toetamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused, noortekeskused, huvialakoolid	Noorsootöö nõukoda, SA Võrumaa Arenduskeskus, aineühendused
2.2.2.2. Mitteformaalõppes omandatud kogemuste arvestamise soodustamine nii põhihariduse kui keskhariduse omandamisel.	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused	KOVid, HTM
2.2.2.3. Õppeasutuste vahelise koostöö soodustamine juhendajate, vahendite ja ruumide riskasutuse tõhustamiseks (sh valikaine kursusel külalisõpilaseks käimise võimaluse loomine).	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVid	Huvihariduse pakkujad, kogukond
2.2.2.4. Huviharidus kui valikaine ja paindlikkus sooritamisel (koormuse hajutamiseks paindlike võimaluste pakkumine).	x	x	x	x	x	x			Huvikoolid, haridusasutused, noortekeskused, KOVid	
2.2.2.5. Erinevate võõrkeelte õppimise väärtustamise ning võõrkeeleoskuse parandamise kaudu maakonna elanike konkurentsieelise loomise soodustamine ja toetamine.	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, noortekeskused, SA Võrumaa Arenduskeskus	Keeltekoool, kogukond, vabatahtlikud
Tegevussuund 2.2.3. Kaasava hariduse võimaluste arendamine.										
2.2.3.1. Läbi teavitustöö ja hoiakute elanikkonna, haridustöötajate ja tööandjate suhtumise muutmine HEV vajadustega inimestesse.	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, tugiteensute osutajad	Kogukond
2.2.3.2. Koolides (k.a. kutsekoolis) laiemate kaasavat haridust toetavate õppimisvõimaluste loomise toetamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid, haridusasutused, HTM	Kogukond
2.2.3.3. Läbi koolitustegevuse ning õppeasutuste vahelise koostöö soodustamise toetada haridusasutuste toimetulekut kaasava hariduse võimaluste pakkumisel.	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus, Rajaleidja, haridusasutused	
2.2.3.4. Kaasava hariduse põhimõtte rakendamiseks haridusasutuste ruumide kohandamine ja selleks vajalike investeeringute tegemine.	x	x	x	x	x	x		MAT, KOV, fondid	KOVid, haridusasutused, HTM	
2.2.3.5. Partnerluslepingud ettevõtetega (partnerid koolidesse esinema ja tunde läbi viima, võimalused praktilisteks õppekäikudeks).	x	x	x	x	x	x			Partnerluskoogu, SA Võrumaa Arenduskeskus haridusasutused, Töötukassa	
2.2.3.6. Õpilastele võimetekohast enesearendamist pakkuvate õpilasürituste loomine (näit. olümpiaadid, võistlused, laagrid jne).	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused, aineühendused	Huvihariduse pakkujad, kogukond
Tegevussuund 2.2.4. Õppimisvõimaluste vastavusse viimine tööturu ja õppija vajadustega (sh tugev karjääriõpetus).										
2.2.4.1. Töövarjaks käimine (iga õpilane min 1x aastas, koos mõtestatud järeltegevustega).	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, ettevõtted	Kogukond ja lastevanemad, Partnerluskoogu, Töötukassa

2.2.4.2. Karjäärinõustamise teenuse tagamine kõigis Võrumaa õppeasutustes ning vastavalt vajadusele kohalikes omavalitsustes kohapeal.	x	x	x	x	x	x			KOVID, Töötukassa, haridusasutused	
2.2.4.3. LÕK lapsele paar aastat enne lõpetamist täiendatud lisaõpe (koos vanemaga) kutsekooliga karjääriõppe tutvustamiseks.	x	x	x						Rajaleidja, haridusasutused, kutseõppeasutused	Lastevanemad, Võru Järve Kool, Urvaste Kool, Töötukassa
2.2.4.4. Ülikooli sisseastumisel motivatsioonipakett (näit. toetamine stipendiumiga ja pärast ülikooli lõpetamist 5-7.aastaks kohustus töötada toetanud KOVi piirkonnas).		x	x						KOVID, kõrg- ja kutsekoolid	
Tegevussuund 2.2.5. Kodukandi kultuuri väärtustamise toetamine.										
2.2.5.1. Võru ja seto kultuuri ja keele õpetamise jätkamine ja edasiarendamine (keelepesad, lõimingtunnid, valikainekursused, ühisüritused).	x	x	x	x	x	x			Võru Intituut, Seto Instituut, Setomaa Liit, haridusasutused, SA Võrumaa Arenduskeskus	Kogukond, kultuuriasutused
2.2.5.2. Võru ja seto keele ning kultuuri õpetajate pädevuste ja koostöö toetamine ühisürituste ning metoodilise pagasi täiendamise kaudu. Võru ja seto keele ja kultuuri õpetamise propageerimine ja julgustamine.	x	x	x	x	x	x			Võru Intituut, Seto Instituut, Setomaa Liit, haridusasutused, SA Võrumaa Arenduskeskus	Kogukond, kultuuriasutused
Tegevussuund 2.2.6. Ettevõtlikkuse arendamise toetamine.										
2.2.6.1. Ettevõtlikkuse arendamise ja soodustamise toetamine (sh Ettevõtliku Kooli standardi põhimõtete propageerimine).	x	x	x	x	x	x		Fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused	IVEK, Partnerluskogu, KOVID
2.2.6.2. Majandusõpetajate ja õpilasfirmade juhendajate aineühenduse/võrgustiku loomine ning koostöö arendamiseks ja ühistegevusteks võimaluste loomine.	x	x	x	x	x	x		HTM tegevustoetus, Innove,	SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused	IVEK, Junior Achievement
2.2.6.3. Aktiivse tegutsemise märkamise ja tunnustamine positiivsete eeskujude esiletõstmiseks.				x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID, HTM, IVEK, ENTK ja ENL
2.2.6.4. Noorte ettevõtlikkust arendavad ning toetavad tegevused haridusasutustes.	x	x	x	x	x	x		Fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	Haridusasutused, Võrumaa Kutsehariduskeskus
Tegevussuund 2.2.7. Põhiväärtuste arendamise toetamine.										
2.2.7.1. Tervislike eluviise arendavate tegevuste toetamine ja oluliselt suurem väärtustamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid	Haridusasutused	TÜ Liikumislabor, Tervistedendav kool, Võrumaa Spordiliit, Võrumaa Koolispordi Ühendus, TAI
2.2.7.2. Õpiharjumuste, vastutustundlikkuse, teadmisjanu ja tööharjumuste kujunemist soodustavate tegevuste toetamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid	Haridusasutused, KOVID, SA Võrumaa Arenduskeskus	Teaduskool, huvikoolid, Töötukassa, noorteakeskused, kogukond
2.2.7.3. Hoolivaks aktiivseks kodanikuks kujunemist soodustavate tegevuste propageerimine ja toetamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid	Haridusasutused, KOVID, SA Võrumaa Arenduskeskus	Päästeamet, PPA, KIVA, Hooliv Kool, ENTK; ENL; Õpilasesinduste Liit
Eesmärk 2.3. Haridusasutustes on piisavalt heal tasemel õpetajad ja spetsialistid.										
Tegevussuund 2.3.1. Õpetajate toetamine ja motiveerimine, motivatsiooni loomine uute (sh noorte) õpetajate piirkonda tulemiseks.										

2.3.1.1. KOVide poolt uuele õpetajale tugi elukoha leidmisel, lasteaia või koolikoht tema lapsele, kaasabi elukaaslasemale/abikaasale samas piirkonnas töö leidmisel.	x	x	x	x	x	x			KOVid	Haridusasutused, Töötukassa	
2.3.1.2. Maakonna haridusasutused kõrgkoolidele praktikaabaasideks.		x	x						SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, kõrgkoolid, haridusasutused		
2.3.1.3. Tulevikuvajaduste aegsasti kaardistamine ning (stipendiumi abil) uute spetsialistide erialale õppima suunamine, et saada selleks ajaks vajalikud spetsialistid.	x	x	x						KOVid, haridusasutused	Karjäärinõustajad (Töötukassa), SA Kutsekoda, OSKA koordinatsioonikogu	
2.3.1.4. Valdkondlike spetsialistide ümberõppe toetamine õpetajaks (sh ka kutseõpetajaks õppimisel).		x	x						KOVid, haridusasutused, Töötukassa	Võrumaa Kutsehariduskeskus, kõrgkoolid	
Tegevussuund 2.3.2. Haridustöötajate enesearendamise huvi toetamine ja motiveerimine.											
2.3.2.1. Haridustöötajate vastastikuse mentorlussüsteemi juurutamine maakonnas (vanem kolleeg-noorem kolleeg paarid, erinevad tasandid: koolisisene; KOVi ja maakonna tasandil; maakondade ülene ja rahvusvaheline tasand).	x	x	x	x	x	x			HTM tegevustoetus	Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Kõrgkoolid, haridustöötajate ametiühing, aineühendused
2.3.2.2. Haridusasutuste üleste koolituste korraldamine (tippspetsialistide (sh välismaa omade) koolituste toomine maakonda), sh võru ja seto ja kultuuriteemalised koolitused õpetajatele.	x	x	x	x	x	x			HTM tegevustoetus, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid haridusaustused	Kõrgkoolid, aineühendused
2.3.2.3. Õpetajate programmides ja projektides osalemise soodustamine (vahetusprogrammid, Eesti sisesed ja rahvusvahelised projektid).	x	x	x	x	x	x			Fondid	Haridusasutused, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Kutsehariduskeskus	HTM, HARNO, kõrgkoolid
2.3.2.4. Õpetajatele enesetäiendamiseks vaheaasta/motivatsiooniaasta võtmise võimaluste loomine.	x	x	x	x	x	x				KOVid	Haridusasutused
2.3.2.5. Aineühenduste/haridusvõrgustike ja ainetülese koostöö arendamine (sh parimate praktikate jagamine).	x	x	x	x	x	x			HTM tegevustoetus	SA Võrumaa Arenduskeskus, aineühendused, haridusasutused	
2.3.2.6. Haridustöötajate ametiühingute maakondlike esinduste töö tõhustamine (võimalustest teadvustamine) sh. kollektiivlepingu, nii asutusepõhiste kui ka maakondliku koostamine, sõlmimine, haridustöötajate töötingimuste parandamiseks arendamine.	x	x	x	x	x	x				Haridustöötajate ametiühigud	KOV
2.3.2.7. Maakondlike stipendiumide süsteemi loomine.		x	x							KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Ettevõtjad
Tegevussuund 2.3.3. Haridusasutuste juhtide kompetentsi tõstmine ja pädeva tugipersonali tagamine.											
2.3.3.1. Koolijuhtide suunamine mentorlusprogrammidesse (juhtide coach imine).	x	x	x	x	x	x				KOVid	Koolijuhtide Liit, HTM, SA Võrumaa Arenduskeskus

2.3.3.2. Maakondlike koolitusürituste korraldamine koolijuhtidele, sh koolijuhtide koolitamine võru ja seto keele ja kultuuri teemal.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID, Koolijuhtide Liit	
2.3.3.3. Riigipiiride ülese koolituskoostöö soodustamine spetsialistide (eriti tugispetsialistide) oskuste täiendamiseks.	x	x	x	x	x	x		Fondid	KOVID, haridusametused	HARNO, Võru Järve Kool
2.3.3.4. Loodusteaduste ja tehnoloogiaõpetuse huvikooli loomine (STEM ainete huvikool).		x	x						SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID,	Võrumaa Kutsehariduskeskus, kõrgkoolid, aineühendused, MTÜ Nutivõlu
Eesmärk 2.4. Kasutame oma võimalusi parimal moel.										
Tegevussuund 2.4.1. Kogukonna võimaluste kasutamise soodustamine õppetöö toetamiseks.										
2.4.1.1. Külalistundide võimaluste kasutamise soodustamine (sh erinevad õuesõppe võimalused).	x	x	x	x	x	x			Haridusametused, KOVID, SA Võrumaa Arenduskeskus	Ettevõtjad, kogukond, kultuuriasutused, huvikoolid
2.4.1.2. Vabatahtlike tugiisikuteks koolitamise toetamine.		x	x	x	x	x			KOVID, haridusametused, Töötukassa	Karjäärinõustajad, kogukond
2.4.1.3. Ise õpiraskusi kogunud inimeste suunamine tugispetsialistideks ja selleks vajaliku õppe toetamine.		x	x	x	x	x			KOVID, haridusametused, Töötukassa	Karjäärinõustajad, Rajaleidja, kõrgkoolid
2.4.1.4. Erinevate eagruppide ühiste õpiürituste toetamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID, haridusametused	Kogukond, kultuuriasutused
2.4.1.5. Võru maakonna-teemaliste, sh võru ja seto keele ja kultuuri teemalistele (või ka meie kogukondadele kasulike) sh võru ja setokeelsete uuringute/teadustööde (õpilasuuring, ülikoolide lõputööd jne) info koondamine/soodustamine/rakendamine maakonna arengu heaks.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVID, kõrgkoolid	Haridusametused
2.5. Elukestva õppe valdkonna investeeringud (maakondliku mõjuga projektid).										
2.5.1. Maakonna haridusvõrgu analüüs ja terviklik arendamine ning ümberkujunduseks vajalike investeeringute tegemine.	x	x	x	x	x	x		MAT, KOVID, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVID, haridusametused
2.5.2. Võru Järve Kooli olemasoleva õpikeskkonna kaasajastamine ja eritoe keskuseks kujunemine (sh uue hoone rajamine jne).	x	x					2 200 000	MAT, KOV, fondid	KOVID	Võru Järve Kool, piirkonna põhikoolid
2.5.3. Haridusametuste tugiteenuste keskuse loomine.									KOVID, riik	SA Võrumaa Arenduskeskus
2.5.4. Antsla Gümnaasiumi B-korpuse renoveerimine.		x	x	x	x	x	2 700 000	KOV, fondid	Antsla vald	
2.5.5. Urvaste kooli baasil ja koostöös riigiga rehabilitatsioonikeskuse loomine.			x	x	x	x		KOV, fondid, riik	Antsla vald	Maakonna KOVID
2.5.6. Värskla Gümnaasiumi ja võimla renoveerimine (projekteerimine ja ehitus).	x	x	x	x	x	x	2 000 000	KOV, riik	Setomaa vald	
2.5.7. Kuldre Kooli lasteaia renoveerimine.		x	x				50 000	KOV, fondid	Antsla vald	

2.5.8. Koreli kalda-ala arendamine.	x	x	x	x			845 000	MAT, KOV, fondid	Võru linn	
2.5.9. Võrumaa Kutsehariduskeskuse arendamine.	x	x	x					HTM, fondid	Võrumaa Kutsehariduskeskus	KOVid, haridusasutused
2.5.10. Võru Lasteaed Päkapikk rekonstrueerimine ja energiatõhususe suurendamine.	x	x	x	x	x		2 009 000	MAT, KOV, fondid	Võru linn	KOVid
2.5.11. Võru Lasteaed Punamütsike uue energiatõhusa hoone rajamine.		x	x	x	x		4 650 000	MAT, KOV, fondid	Võru linn	KOVid
2.5.12. Võru Lasteaed Okasroosike uue nutika ja energiatõhusa hoone rajamine.		x	x	x	x	x	3 000 000	MAT, KOV, fondid	Võru linn	KOVid
2.5.13. Kreutzwaldi 16 hoone uue kontseptsiooni väljatöötamine ja arendamine.			x	x	x	x		MAT, KOV, fondid	Võru linn	KOVid
2.5.14. Koolivõrgu korrastamine täiskasvanute õppe kvaliteedi tõstmiseks.	x	x	x					MAT, KOV, fondid	HTM	KOVid
2.5.15. Võru Kunstikooli ruumide kohandamine.			x	x	x			MAT, KOV, fondid		
2.5.16. Võru Kreutzwaldi Kooli B-korpuse rekonstrueerimine.				x	x	x	700 000	MAT, KOV, fondid	Võru linn	
2.5.17. Võru Kesklinna Kooli juurde spordihoone rajamine.				x	x	x	2 500 000	MAT, KOV, fondid	Võru linn	
2.5.18. Võru Kunstikooli uute ruumide leidmine ja kohandamine.			x	x	x	x		MAT, KOV, fondid	Võru linn	
2.5.19. Puiga Põhikooli hoone ümber- ja juurdeehitamine.		x	x	x			2 300 000	KOV, fondid	Võru vald	
2.6. Elukestva õppe valdkonna investeeringud (kohaliku mõjuga projektid).										
2.6.1. Võru linna haridusasutuste (sh huvikoolid), rekonstrueerimine, kaasajastamine ja energiatõhususe suurendamine.	x	x	x	x	x	x	5 765 000	KOV, fondid	Võru linn	
2.6.2. Lusti Lasteaia renoveerimine ja energiatõhususe arendamine		x	x	x	x	x	170 000	KOV, fondid	Antsla vald	
2.6.2. Lusti lasteaia II tiiva renoveerimine (Lusti elukeskus)			x	x	x		1 000 000	KOV, fondid	Antsla vald	MTÜ Antsla Tervisekeskus
2.6.3. Värska lasteaiahoone energiatõhususe suurendamine ja õueala arendamine. rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x		100 000	KOV, fondid	Setomaa vald	
2.6.4. Parksepa lasteaia renoveerimine.	x	x	x				60 000	KOV	Võru vald	
2.6.5. Energiatõhusa Sõmerpalu lasteaiahoone ehitamine.	x	x	x	x	x		1 700 000	KOV, fondid	Võru vald	
2.6.6. Osula Põhikooli rekonstrueerimine.	x	x	x				1 300 000	Innove, fondid	Võru vald	
2.6.7. Kuldre Kooli kaatlamaja rekonstrueerimine.		x					250 000	KOV, fondid	Antsla vald	
2.6.8. Orava koolimaja küttesüsteemi rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x		100 000	KOV	Võru vald	
2.6.9. Antsla staadioni renoveerimine.			x	x				KOV, fondid	Antsla vald	
2.6.10. Väimela Tervisekeskuse staadioni parendamine.	x	x	x				100 000	KOV, fondid	Võru vald	
2.6.11. Võru linna haridusasutuste õuealade arendamine ja turvalisuse suurendamine.	x	x	x	x	x	x	100 000	KOV, fondid	Võru linn	
2.6.12. Võru valla haridusasutuste manguväljakute kaasajastamine.	x	x	x	x	x	x	25 000	KOV	Võru vald	
2.6.13. Vastseliina Gümnaasiumi siselasketiiru renoveerimine	x	x	x	x	x		30 000	KOV	Võru vald	
2.6.14. Täiskasvanute koolituskeskuse loomine.	x	x	x				50 000	KOV, fondid	Rõuge vald	

2.6.15. Säna Kultuurimõisa edasiarendus.	x						500 000	KOV, MTÜ Säna Kultuurimõis	MTÜ Säna Kultuurimõis	
2.6.16. Muusikaliseks huvitegevuseks vajalike ruumide, võimaluste ja vahendite tagamine Meremäel ja Mikitamäel.	x	x	x	x	x			KOV	Setomaa vald	
2.6.17. Võru valla koolide digilahenduste arendamine.	x	x	x				40 000	KOV	Võru vald	
2.6.18. Parksepa kooli juures oleva vana koolimaja rekonstrueerimine noortekeskuseks.	x	x	x				330 000	KOV, fondid	Võru vald	
2.6.19. Parksepa Keskkooli hoone vantilatsioonisüsteemi ehitamine.	x	x	x				100 000	KOV, fondid	Võru vald	
3. Kestliku kogukonna valdkond										
VE3.1. Meie maakonnas on tugeva identiteediga kogukonnad, kes hoiavad ja kannavad edasi oma paikkonna keelt ja kultuurilist eripära.										
Tegevussuund 3.1.1. Kogukonna pärandi edasikandmine moodsate vahenditega.										
3.1.1.1. Keelepesad ja õpetajate ettevalmistus võro ja seto keele õpetamiseks. Võru- või setokeelsete viiepäevaste lasteaiarühmade avamine KOVide toel.	x	x	x	x	x	x			Võru Instituut, Setomaa Liit; KOVid	
3.1.1.2. Täiskasvanute keeleõpe/pesad/klubid/kõrtsid, keelekampaaniate läbiviimine ("Tan või pruuki võro kiilt", "Kõnõlõ mukka võro kiilt", "Kõnõlõ mukka seto kiilt" vms).	x	x	x	x	x	x			Ühingud, Võru Instituut, Setomaa Liit	
3.1.1.3. Erinevate põlvkondade kokkuviiimine (näit. noored õpetavad eakatele digivahendite kasutamist, eakad noortele kudumist, eakad räägivad nii õppimise kui õpetamise olukorras võru või seto keeles jms9).	x	x	x	x	x	x			Kolmas sektor	
3.1.1.4. Võru- ja setokeelse info ja sümbolika kasutamine nii paberandjal kui ka digimaailmas. Võru- ja setokeelsed tootenimetused (nt "Tsilik"), reklaamlused, tunnuslused (nt "Seo rõnna seen lüü võro süä") jne.	x	x	x	x	x	x			Ettevõtjad, kolmas sektor, KOVid	
Tegevussuund 3.1.2. Kogukondade tunnustamine, edulugude esiletõstmine.										
3.1.2.1 Kodanikualgatuste, inimeste ja toetajate tunnustamine (sh kodud, külad jne).	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, kohalikud riigiasutused	KÜSK
Tegevussuund 3.1.3. Iga maakonna kodanik kuulub vähemalt ühte kogukonda.										
3.1.3.1. Asumipõhiste kogukondade tekkimise soodustamine asulates.	x	x	x	x	x	x			KOVid	
3.1.3.2. Avalike hoonete ristkasutus (koolid, rahvamajad, riigiasutused jne).	x	x	x	x	x	x			KOVid, riigiasutused	
3.1.3.3. Heade algatuste toetamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, riigiasutused	
3.1.3.4. Kogukond märkab ning kutsub eemalolijaid kogukonnas aktiivselt kaasa lööma.	x	x	x	x	x	x			Ühingud	
Eesmärk 3.2. Meie maakonnas on turvalise, säästva ja keskkonnahoidliku mõtteviisiga inimesed.										
Tegevussuund 3.2.1. Kultuuripärandi hoidmine.										

3.2.1.1. Kultuuripärandi objektide, sh võru ja seto keele väärtustamine, hoidmine, presenteerimine.	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, ühingud, kogukonnad, ettevõtted	
3.2.1.2. Kultuuripärandi esitlemine avalikus ruumis (skulptuurid, maalingud, installatsioonid jne), sh võru- ja setokeelsed sildid, viidad jne.	x	x	x	x	x	x			KOV, erasektor, fondid	
Tegevussuund 3.2.2. Puhas loodus, puhas toit, mahetootmine ja väiketootmise toetamine.										
3.2.2.1. Kaubamärkide (Uma Mekk, Seto Küük jms) kasutuselevõtu propageerimine ja märkide võimestamine.	x	x	x	x	x	x			Võrumaa Talupidajate Liit, MTÜ Seto Küük	
3.2.2.2. Mahetoidu osakaalu tõstmine haridusasutustes, kaitseväge jt tootlustes.	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	
3.2.2.3. Suurendada põllumajanduses mahetootmise osakaalu.	x	x	x	x	x	x			Ettevõtjad	SA Võrumaa Arenduskeskus, MTÜ Setomaa Liit
Tegevussuund 3.2.3. Keskkonnateadlikkuse tõstmine ja loodusläheduse tähtsustamine.										
3.2.3.1. Kalandusalase ja jahindusalase teadlikkuse tõstmine ning infrastruktuuri rajamine.	x	x	x	x	x	x		KOVid, MTÜd, fondid	KOVid, jahiseltsid	
Eesmärk 3.3. Meie maakonnas toimivad elujõulised valdkondlikud koostöövõrgustikud ja pidevalt arenevad ühingud.										
Tegevussuund 3.3.1. Kogukondlike koostöövõrgustike arendamine ja rakendamine, positiivse kogukonna kuvandi loomine.										
3.3.1.1. Koostöövõrgustike (sh valdkondadevaheline) omavaheline põimimine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	
3.3.1.2. Osalemine üleriigilistes võrgustikes.	x	x	x	x	x	x			Kolmas sektor, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	
Tegevussuund 3.3.2. Seltsitegevuse toetamine suurema ühtsustunde ja heade omavaheliste suhete loomiseks. MTÜde majandusliku elujõulisuse, jätkusuutlikkuse soodustamine.										
3.3.2.1. Avalike teenuste delegerimine kolmandale sektorile.	x	x	x	x	x	x			KOVid, kolmas sektor	
3.3.2.3. Teenuste osutamisel kaasata partneritena kolmandat sektorit.	x	x	x	x	x	x			KOVid, kolmas sektor	
3.3.2.4. Vabatahtlike päästekomandode ja abipolitseinike tegevuse toetamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid, riik	Päästeamet, Politsei- ja Piirivalveamet
3.3.2.5. Sotsiaalse ettevõtluse edendamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	KÜSK, SiM
Tegevussuund 3.3.3. Hea potentsiaaliga algatuste ja eestvedajate võimestamine (nt kodanikupalk eestvedajatele/aktivistidele).										
3.3.3.1. Hea potentsiaaliga algatuste ja eestvedajate võimestamine (nt kodanikupalk eestvedajatele/aktivistidele).	x	x	x	x	x	x			KOVid	
Eesmärk 3.4. Meie maakond on parim paik laste ja noorte füüsiliseks ja vaimseks kasvamiseks ja arenguks, siin on hästi toimetulevate inimeste kasvulava.										
Tegevussuund 3.4.1. Noortele kättesaadav huviharidus, võimalused ja vahendid huvitegevuseks.										

3.4.1.1. Transpordi korraldus kodu-kooli-huviringide vahel.	x	x	x	x	x	x			KOVid, MTÜ Kagu Ühistranspordikeskuse, kogukonnad	
3.4.1.2. Huvialadega tegelemise võimalused kodudele lähemale.	x	x	x	x	x	x			KOVid	Võrumaa Spordiliit
Tegevussuund 3.4.2 Noorte arvamuse kuulamine ja arvestamine. Noorte märkamine ja tekkivate huvigruppide võimestamine.										
3.4.2.1. Igas omavalitsuses tegutseb noortevolikogu.	x	x	x	x	x	x			KOVid	
3.4.2.2. Noorte kaasamine kohalikku ja maakondlikusse arendustegevusse.	x	x	x	x	x	x			KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	Noortekeskused
Tegevussuund 3.4.3. Perekonnad on elujõulised.										
3.4.3.1. Perede tunnustamine, märkamine, toetamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid	
Tegevussuund 3.4.4. Toetavad tegevused väljarände vähendamiseks ning sisserände suurendamiseks.										
3.4.4.1. Osalemine Rahvuskaaslaste programmi väljatöötamisel. Maakondliku sisendi andmine. Piirkonnast pikalt eemal viibinud tagasipöördujate kogemusnõustamise teenuse välja arendamine.	x	x							SA Võrumaa Arenduskeskus	Töötukassa, Eesti Integratsiooni Sihtasutus, Kultuuriministeerium
Eesmärk 3.5. Meie maakonnas on eluks vajalikud teenused lihtsalt ja mugavalt kõigile kättesaadavad.										
Tegevussuund 3.5.1. Maakonna keskuste võrgustiku toimimise ja teenuste kättesaadavuse tagamine. Piirkonna avalike teenuste miinimumtaseme kehtestamine.										
3.5.1.1. Kehtestada piirkonna avalike teenuste miinimumtase.	x	x	x	x	x	x			KOVid, riik, REHO Võru talitus	
3.5.1.2. Olemasoleva keskuste võrgustiku tugevdamine, eeskätt Võru linna kui maakonna- ja toimepiirkonna keskuse arendamine ja kaasajastamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid, riik, REHO Võru talitus	
3.5.1.3. Haldusvõimekuse suurendamine ja ametnike pädevuse tõstmine.		x	x	x	x	x			KOVid, riik, fondid	
3.5.1.4. Haldusreformi II etapp - KOVide suurem lõimumine teenuste osutamisel.			x	x	x				KOVid, riik	
3.5.1.5. KOV-ide esinduskeskuse rajamine (Tartu tn 25).			x	x	x	x	4 000 000		KOVid, riik, fondid	
3.5.1.6. Linnavalitsuse hoonete Jüri 11 ja 23 rekonstrueerimine.		x	x	x	x		2 300 000		Võru linn, riik, fondid	
3.5.1.7. Targa linna kontseptsiooni väljatöötamine.	x	x	x	x					Võru linn, fondid, erasektor	
Tegevussuund 3.5.2. Uuenduslike transpordilahenduste, nõudetranspordi ja sõidujagamise kasutuselevõtt.										
3.5.2.1. Transporditeenuste korraldus on koondunud ühte organisatsiooni (lahenduste leidmine, logistiline planeerimine jms.).	x	x	x	x	x	x			MTÜ Kagu Ühistranspordikeskuse	KOVid, kolmas sektor, ettevõtjad
Tegevussuund 3.5.3. Kiire internetiside arendamine üle maakonna. Igas kodus kiire interneti ja telefonilevi tagamine.										
3.5.3.1. Kiire internetiside arendamine üle maakonna. Igas kodus kiire interneti ja telefonilevi tagamine.	x	x	x	x	x	x			MKM, KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	
Tegevussuund 3.5.4 Korras teed. Kergliiklusteede võrgustiku arendamine.										
3.5.4.1. Maakonna teede (sh kergliiklusteede) remont ja ehitus.	x	x	x	x	x	x			KOVid, riik	

3.5.4.2. Teede korrashoiu (hooldus, remont, investeeringud) prioriteetsuse seadmine vastavalt avalikule huvile.	x	x	x	x	x	x				KOVid, riik	
Tegevussuund 3.5.5. Kruusakattega riigimaanteede osakaalu vähendamine.											
3.5.5.1. Riigimaanteede mustkatte alla viimine.	x	x	x	x	x	x				Riik	
Tegevussuund 3.5.6. Head transpordihendused (hästi korraldatud ühistransport, bussi-, rongi-, lennuliikluse võimalused).											
3.5.6.1. Ühistranspordisüsteemi vastavusse viimine elanike liikumisvajadustega.	x	x	x	x	x	x				MTÜ Kagu Ühistranspordikeskused	Maakonna KOVid
3.5.6.2. Raudteeliikluse arendamine kaubavedude ja reisijateveo suunal. Koidula-Valga raudteetrassi rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x	x				Riik	Maakonna KOVid, ettevõtjad
3.6. Kestliku kogukonna valdkonna investeeringud (maakondliku mõjuga projektid)											
3.6.1. Elamupiirkondadesse turvaliste avalike mänguväljakute ja rekreatsioonialade (sh pingid jm) rajamine vastavalt KOVde arengudokumentidele.	x	x	x	x	x	x			KOV, fondid	KOV	Kogukond, erasektor
3.6.2. Meetmed üleujutusohus olevate piirkondade probleemide lahendamiseks vastavalt KOVde arengudokumentidele.	x	x	x	x	x	x			KOV, fondid	KOV	
3.6.3. Loomade varjupaiga arendamine.	x	x	x	x	x	x			MAT, KOV, fondid	MTÜ Loomade Varjupaik	KOVid
3.6.4. Võru linnakalmistu arendamine, sh. kompostimisväljaku arendamine, kabeli restaureerimine, aia rajamine, teeninduskeskus, lemmikloomade kalmistu, jne.	x	x	x	x	x	x	243 449		MAT, KOV, fondid	Võru linn, Võru vald	
3.6.5. Setomaa valda komposteerimisväljaku rajamine ja kalmistute aedade rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x				KOV, fondid	Setomaa vald	
3.6.6. Avaliku 300 meetrise lasketiiru rajamine.										Kaitseliit	
3.6.7. Võru noortekeskuse ja õueala arendamine	x	x	x						MAT, KOV, fondid	Võru linn, Võru vald	
3.6.8 Kaasaegse leinamaja arendaja ja haldaja leidmine ning teenuse pakkumiseks vajaliku taristu rajamine.		x	x	x					MAT, KOV, fondid	Võru linn, Võru vald	
3.7. Kestliku kogukonna valdkonna investeeringud (kohaliku mõjuga projektid).											
3.7.1. Antsla linnaruumi kaasajastamine.		x	x	x			1 000 000		KOV, fondid	Antsla vald	
3.7.2. Antsla linna taluturu rajamine.			x				160 000		KOV, fondid	Antsla vald	
3.7.3. Antsla valla kampaania "Suvila linna".		x	x						KOV	Antsla vald	
3.7.4. Urveste koostöö- ja ettevõtluskeskuse arendamine. Urveste seltsimajja kohalikele mikro- ja väikeettevõtetele mitmekülsete võimaluste loomine - koostöö, tootearendus, ühisturundus. Seltsimaja teise korruse ruumide korrastamine.							50 000			Urveste Külade Selts, Töötukassa, Võru Instituut	
3.7.5. Antsla Noortekeskuse ruumide renoveerimine.		x	x				100 000		KOV, fondid	Antsla vald	
3.7.6. Misso noortetoea kaasajastamine.					x	x	50 000		KOV, fondid	Rõuge vald	
3.7.7. Varstu noortemaja ruumide renoveerimine.		x	x				30 000		KOV, fondid	Rõuge vald	
3.7.8. Viitina noortetoea kaasajastamine.		x	x				30 000		KOV	Rõuge vald	
3.7.9. Kääpa küla raamatukogu ruumide rajamine Kääpa Põhikooli hoonesse.	x	x	x	x	x		30 000		KOV	Võru vald	
3.7.10. Haanja rahvamaja rekonstrueerimine.		x	x	x			100 000		KOV, fondid	Rõuge vald	
3.7.11. Rõuge rahvamaja rekonstrueerimine.	x	x					1 500 000		KOV, fondid, MAT	Rõuge vald	

3.7.12. Antsla valla muuseumile sobilike ruumide kohandamine.		x	x					KOV, fondid	Antsla vald	
3.7.13. Misso teenuskeskuse ja rahvamaja rekonstrueerimine.		x	x				480 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
3.7.14. Viitina külakeskuse rekonstrueerimine.	x	x	x				60 000	KOV, fondid, MAT	Rõuge vald	
3.7.15. Nursi külakeskuse arendamine ja renoveerimine.	x	x	x	x	x		80 000	KOV, fondid, MAT	Rõuge vald	
3.7.16. Sõmerpalu teenuskeskuse arendamine.	x	x	x				100 000	SA, fondid	Võru vald	
3.7.17. Setomaa valla teeninduspunktide ruumilise baasi väljaarendamine, inventari soetamine.	x	x	x	x	x		28 000	KOV	Setomaa vald	
3.7.18. Suhka VPK/külaseltsi ladukuuri ehitus koos tehnika hoiuplatsiga.		x	x				40 000	MTÜ Amanda, KOV	Rõuge vald	
3.7.19. Ruusmäe Jahiseltsi maja renoveerimine.	x	x					100 000	MTÜ Ruusmäe Jahiselts, fondid	MTÜ Ruusmäe Jahiselts	
3.7.20. Rõuge valla skateparkide arendamine.	x	x	x	x	x	x	56 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
3.7.21. Rõuge taaskasutuskeskuse rajamine.	x	x	x	x	x	x	50 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
3.7.22. Rõuge depoo ehitus.		x	x	x	x	x	1 000 000	KOV, fondid	Rõuge vald	MTÜ Rõuge Priitahtlikud Pritsimehed
3.7.23. Noorte ettevõtlikkuse ja omaalgatuse toetamine (sh üritused, õpilasmalevad jm).		x	x	x	x	x		KOV	Võru linn	
3.7.24. Võru valla bussipeatuste uuendamine, valgustamine, ühine kujundus.	x	x	x	x	x	x	100 000	KOV	Võru vald	
3.7.25. Küla- ja asumikeskuste (sh kiigeplatse, seltsimajade, raamatukogude jne) arendamine.	x	x	x	x	x	x		KOVid, MTÜd, fondid	MTÜd	KOVid

4. Majandusvaldkond

VE4.1. Ettevõtjad ja avalik sektor teevad tõhusalt koostööd ühiste eesmärkide saavutamiseks.

Tegevussuund 4.1.1. Ettevõtjad, avalik sektor ja vabäähendused teevad tõhusalt koostööd ühiste eesmärkide saavutamiseks.

4.1.1.1. Avaliku- ja erasektori koostöös valmistatakse kasutuselevõtuks ette ettevõtlus- ja tööstusalad ning toetatakse ettevõtlus- ja tööstuspiirkondade arengut.	x	x	x	x	x	x		MAT, KOVid, erasektor, fondid	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, erasektor	
4.1.1.2. Luuakse Kagu-Eesti ettevõtlusalade võrgustik eesmärgiga ühiselt arendada ja turundada võrgustikku kuuluvaid alasid. Maakonna ettevõtjad ja avalik sektor panustavad tööstus- ja ettevõtlusalade turundamisse.	x	x	x	x	x	x		MAT, KOVid, fondid	Kagu-Eesti maakondlik arendusorganisatsioonid	KOVid, erasektor

Tegevussuund 4.1.2. Avalik sektor aitab aktiivselt otsida lahendusi ettevõtete arengutakistuste ületamiseks.

4.1.2.1. Võrumaa Kutsehariduskeskus arvestab õppekavade arendamisel ettevõtjate aktuaalsete vajadustega.	x	x	x	x	x	x		Võrumaa Kusehariduskeskus, erasektor	Võrumaa Kusehariduskeskus	Töötukassa, erasektor, HTM
4.1.2.2. Avalik ühistranspordikorraldus arvestab töötajate liikumise vajadustega.	x	x	x	x	x	x		Kagu Ühistranspordikeskus	Kagu Ühistranspordikeskus	KOVid, erasektor
4.1.2.3. Elamufondi arendamine töötajatele (sh mobiilsetele töötajatele) vajalike eluruumide kättesaadavuse parandamiseks.	x	x	x	x	x	x		KOVid, fondid, erasektor	KOVid, erasektor	Erasektor

Tegevussuund 4.1.3. Ettevõtlustaristu (internet, teed, inkubaatorid, ettevõtlusalad) on välja arendatud. Avalik sektor arvestab taristu arendamisel ettevõtjate vajadustega.

4.1.3.1. Ettevõtluse arenguks vajaliku taristu rajamise ja arendamise toetuse välja töötamine ja rakendamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus, RaM	KOVid
Tegevussuund 4.1.4. Avaliku sektori pakutavad teenused on vajalikud ja annavad arenguks kasulikku tuge.										
4.1.4.1. Süsteemsete uuringute läbiviimine ettevõtluskeskkonna ja -teenuste arendamiseks.	x		x		x	x		SA Võrumaa Arenduskeskus	SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, erasektor
4.1.4.2. Suureneb ettevõtetele kohapeal pakutava individuaalse nõustamise maht.	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid, Töötukassa	SA Võrumaa Arenduskeskus, Töötukassa, Tsenter	KOVid
4.1.4.3. Valdkondlike klastrite ja võrgustike tekkimise ja tegevuse toetamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, erasektor, Võrumaa Kutsehariduskeskus, Seto Instituut, Võru Instituut jt
4.1.4.4. Maakonna arendusorganisatsioonid koonduvad tõhusama koostöö ja arendustöö elluviimiseks.	x	x	x	x	x	x		Fondid	Tsenter, SA Võrumaa Arenduskeskus	
VE4.2. Võru maakonna ettevõtted on paindlikud ja nutikad.										
Tegevussuund 4.2.1. Meie vanema põlvkonna ettevõtjad kaasavad ettevõtete tegevusse uusi juhte.										
4.2.1.1. Ettevõtetele info kogumine valmisoleku kohta võtta vastu praktikante ning selle teabe edastamine vastavatele kutse- ja kõrgkoolidele.	x	x	x	x	x	x		Võrumaa Kutsehariduskeskus, Töötukassa	Võrumaa Kutsehariduskeskus, Töötukassa	Erasektor, kutse- ja kõrgkoolid
Tegevussuund 4.2.2. Ettevõtted rakendavad aktiivselt innovaatilisi lahendusi ning kaasaegset ja säästlikku tehnoloogiat.										
4.2.2.1. Innovaatiliste teenuslahenduste heade praktikate jagamine läbi nutikate veebilahenduste.	x	x	x	x	x	x		KOVid, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	Erasektor
4.2.2.2. Tsenter veab eest tugevusi innovatsiooni rakendamiseks maakonna ettevõtetes.	x	x	x	x	x	x			Tsenter	Erasektor
4.2.2.3. Töötatakse välja toetusmehhanismid ettevõtetele kaasaegse ja säästliku tehnoloogia kasutuselevõtmise ning toote- ja teenuse innovatsiooni soodustamiseks.	x	x	x	x	x	x			MKM, RaM	SA Võrumaa Arenduskeskus, erasektor
4.2.2.4. Piisava ja mõjusa teavituse korraldamine kaasaegse ja säästliku tehnoloogia kasutuselevõttu ning toote- ja teenuse innovatsiooni soodustavate toetusmeetmete, koolituste ning kohalike ja valdkondlike edulugude kohta.	x	x	x	x	x	x		KOVid, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	Erasektor
4.2.2.5. Ettevõtjad ja organisatsioonid tegutsevad keskkonda säästvalt.	x	x	x	x	x	x			Ettevõtjad, organisatsioonid	
Tegevussuund 4.2.3. Võru maakonna ettevõtlusmaastik ja tööturu struktuur on mitmekesine ja pakub töötajatele häid eneseteostusvõimalusi.										
4.2.3.1. Noorte ettevõtlikkuse toetuse välja töötamine ja rakendamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid	RaM	Kagu-Eesti MAROd, KOVid, erasektor
4.2.3.2. Alustava ettevõtja starditoetuse ümberkuundamine arvestamaks toetuse tingimustes piirkondlike erinevustega.	x	x	x	x	x	x			MKM, RaM, RTK	SA Võrumaa Arenduskeskus, erasektor
4.2.3.3. Võru maakonnast välisriikidesse tööle läinud või tööl käivate inimeste huvi perioodiline kaardistamine Võru maakonda naasmise vastu (sh huvipakkuva töö valdkond, varasem töökogemus, haridus, palgaootus jm ootused) ning sellekohase registri koostamine töövahenduseks.	x	x	x	x	x	x		Töötukassa	Töötukassa	SA Võrumaa Arenduskeskus, erasektor
4.2.3.4. IKT oskuste populariseerimine ja parendamine elanikkonna seas läbi formaalse ja mitteformaalse õppe	x	x	x	x	x	x		Töötukassa	Töötukassa, Võrumaa Kutsehariduskeskus	SA Võrumaa Arenduskeskus, erasektor

VE4.3. Võru maakonna töötajad tunnevad rahulolu ning saavad ennast ametialaselt teostada											
Tegevussuund 4.3.1 Võru maakonnas on loodud võimalused paindlikuks tööeluks (ühiskontorid, kaugtöökeskused) ja pakutakse teisi kaugtööd soodustavaid teenuseid.											
4.3.1.1 Era- ja avaliku sektori koostöös kaasaegse keskkonnaga ning läbimõeldud tugiteenustega kaugtöökeskuste väljaarendamine kogu maakonnas. Avaliku sektori eestvedamisel loodavate keskuste paiknemine ja teenused arvestavad maakonna tervikpilti.	x	x	x	x	x	x		KOV-id, erasektor, fondid	KOV, RaM, SA Võrumaa Arenduskeskus, vabaihendused, erasektor	Erasektor, vabaihendused, Tsenter	
4.3.1.2. Tsentri eestvedamisel käivitatakse kaasaegne kaugtöökeskus, mis kätkeb lisaks füüsilisele taristule ka vajalikke tugiteenuseid.	x							Fondid	Tsenter	SA Võrumaa Arenduskeskus	
4.3.1.3. Perioodiliste teavitustegevuste läbiviimine kaugtööhuvi ja võimaluste kasvatamiseks.	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus	Erasektor, Tsenter, vabaihendused	
Tegevussuund 4.3.2 Võru maakonna keskmine palk tõuseb Eesti keskmisest palgast kiiremini.											
4.3.2.1 Toetada suuremat koostööd kohalike ettevõtete vahel erinevate äri käivitamiseks ning arenguks vajalike kompetentside kaasamisel.	x	x	x	x	x	x		Fondid, erasektor	SA Võrumaa Arenduskeskus	Erasektor, KOVid	
4.3.2.2 Kohalike ettevõtete nõustamine ja koolitamine riigihangetel osalemiseks.	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus		
VE4.4. Võru maakonna ettevõtluskeskkond ja noored kannavad edasi maakonnale omaseid väärtusi.											
Tegevussuund 4.4.1. Meie maakonna ettevõtted kasutavad oma toodete ja teenuste turunduses julgelt võru ja seto kultuuri elemente.											
4.4.1.1. Võro- ja seto kultuuri tunnusgraafika ja märgised on tehtud ettevõtetele kättesaadavaks, atraktiivseteks ning nende kasutamine lihtsaks. Tunnusgraafikat haldavad organisatsioonid kaasavad järjepidevalt uusi kasutajaid. Toodete ja teenuste turundamisel kasutatakse võru ja seto keelt.	x	x	x	x	x	x		Seto Instituut, Võru Instituut	Seto Instituut, Võru Instituut	SA Võrumaa Arenduskeskus, võrgustikud	
Tegevussuund 4.4.2 Meie maakonna tarbijad eelistavad kohalikke tooteid ja teenuseid.											
4.4.2.1. Perioodiliste uuringute läbiviimine kohalike toodete ja teenuste eelistamise seireks.	x		x	x	x	x		Fondid	Valdkondlikud võrgustikud ja klastrid	SA Võrumaa Arenduskeskus	
4.4.2.2. Kohalike tootemärgiste laiemal kasutamisel ja tuntuse suurendamise toetamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid	Valdkondlikud võrgustikud ja klastrid	SA Võrumaa Arenduskeskus	
VE4.5. Kohalik ressurss on nutikalt väärindatud.											
Tegevussuund 4.5.1. Meie ettevõtjatel on olemas vajalik teave kohaliku ressursi parema väärindamise võimaluste kohta.											
4.5.1.1. Maakonna ressursiomapära ning ressursside tõhusamate kasutusviiside uurimine.		x	x					Fondid	Võrgustikud	Kõrgkoolid	
Tegevussuund 4.5.2 Meie maakonna ettevõtted toetavad vabaihendusi elanikkonnale sportimis- ja liikumisharrastus võimaluste pakkumisel.											
4.5.2.1. Maakonna ettevõtted toetavad vabaihendusi elanikkonnale sportimis- ja liikumisharrastusvõimaluste pakkumisel.	x	x	x	x	x	x		Ettevõtted	Erasektor	Võrumaa Spordiliit	
Tegevussuund 4.5.3 Meie maakond on aastaringne turismisihtkoht.											
4.5.3.1. Turundustegevuste ja -kampaaniate läbiviimine piirkonna tuntuse ning külastatavuse tõstmiseks.	x	x	x	x	x	x		MAT, fondid, KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, Kagu-Eesti MAROd jt valdkondlikud arendusorganisatsioonid	
4.5.3.2. Erasektori toetamine uute ning olemasolevate turismitoodete ja -teenuste arendamisel.	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid	Erasektor	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, Tsenter, valdkondlikud võrgustikud	

Tegevussuund 4.5.4. Meie maakonnas toodetud toit on tuntud ja hinnatud.										
4.5.4.1. Kohalike toiduvõrgustike tegevuse ja toidutootjate koostöö toetamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid, KOVid	Valdkondlikud võrgustikud, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid
4.5.4.2. Võru maakonna kui mahepiirkonna tuntuse suurendamine ja mahetootmise laiema leviku soodustamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid, erasektor	Valdkondlikud võrgustikud	Erasektor, KOVid, vabatahendid, SA Võrumaa Arenduskeskus
4.5.4.3. Kohaliku ja maheda tooraine laialdasem kasutamine lasteaedades, koolides, hooldekodudes ja muudes asutustes.	x	x	x	x	x	x		Erasektor, KOVid, fondid	Vastavad asutused, valdkondlikud võrgustikud	Erasektor, KOVid, vabatahendid, SA Võrumaa Arenduskeskus
Tegevussuund 4.5.5 Meie maakonna metsadest saadavat puitu väärindatakse kohapeal.										
4.5.5.1 Metsamaterjali väärindamisel uute ja omanäoliste toodete ning teenuste tekkimise ning puidu- ja mööblitootmisvaldkonna ettevõtete lisandväärtuse kasvu ja keskkonnasäästlikuma tootmise toetamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid	Tsenter	Erasektor
VE4.6. Kaitseväge tegevus soodustab maakonna majandusarengut.										
Tegevussuund 4.6.1. Meie maakonna tootjad ja teenusepakkujad on kaitsevägele kohapeal olulised lepingupartnerid. Koostöös Eesti Kaitseväge ja Kaitseväega arendatakse ja propageeritakse meie maakonnas										
4.6.1.1 Kohaliku toidu soodustamine Kaitseväge toiduainete hangete läbiviimisel, et tagada toodete järjepidev kättesaadavus igas olukorras.	x	x	x	x	x	x			KaM, toiduvõrgustikud	Erasektor, toiduvõrgustikud, RaM
4.6.1.2 Kohalike ettevõtjate perioodiline teavitamine Kaitseväge teenusevajadustest ja hankeplaanidest.	x	x	x	x	x	x			KaM, Kaitseväge	Erasektor
Tegevussuund 4.6.2. Ajateenijad, liitlassõdurid ning nendega seotud külalised tarbivad aktiivselt kohalikke turismiteenuseid. Militaarmaastikest ja seal pakutavatest elamustest kujuneb turistidele oluline Võru maakonna										
4.6.2.1 Võru maakonnas paiknevatele ajateenijatele ja liitlastele maakonna tutvustamine atraktiivse turismi- ning elukohana.	x	x	x	x	x	x			Kaitseväge	TIK, SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid
4.6.2.2 Aastaringsete militaarturismitoodete välja arendamine ja käivitamine koostöös Kaitseväega Võrumaa Maleva, Eesti Kaitseväge, turismiarendajate ja kohalike omavalitsustega.		x	x					Erasektor, fondid	Valdkondlikud võrgustikud, SA Võrumaa Arenduskeskus	Kaitsevägi, Kaitseväge, KOVid, valdkondlikud vabatahendid
Tegevussuund 4.6.3. Siin töötavad kaitseväelased valivad elukohaks meie maakonna.										
4.6.3.1 Täiendavate militaartöökohtade loomine Võru maakonnas (sh 2. jalaväebrigadi staabi kolimine Võru).	x	x	x						KaM, RaM	Kaitseväge, KOVid
4.6.3.2 Kaitseväelaste eluruumide vajaduse väljaselgitamine ning koostöö erasektoriga eluruumide väljaehitamiseks.	x	x							KOVid, Kaitseväge	Erasektor
4.6.3.3 Tegevis- ja teavitusprogrammide väljatöötamine uute elanike (sh kaitseväelaste) vastuvõtmiseks ja kiireks kohanemiseks.	x	x	x						KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	
4.7. Majandusvaldkonna investeeringud (maakondliku mõjuga projektid).										
4.7.1. Puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskuse arendamise II etapp.		x	x	x			1 600 000	MAT, Võrumaa Kutsehariduskeskus, fondid	Võrumaa Kutsehariduskeskus	
4.7.2. Kobela II tööstusala, Maratinurga kinnistu ~11 ha omandamine, detailplaneeringu koostamine ning muud ettevalmistustööd.		x	x	x	x		545 000	KOV, fondid	Antsla vald	

4.7.3. Ettevõtlusinkubatsiooni teenuse arendamine Rõuges ja Rõuge valla töötusalade arendamine.		x	x				900 000	MAT, KOV, fondid	Rõuge vald	
4.7.4. Rõuge kaugtöökeskuse arendamine.	x	x	x				19 000	KOV, MTÜ Rõuge Kaugtöökeskus, fondid	Rõuge vald	
4.7.5. Obinitza tööstusala arendamine.		x	x	x	x	x		MAT, KOV, fondid, erasektor	Setomaa vald	
4.7.6. Loomemajanduskeskuse projekteerimine ja ehitamine Võru linnas.	x	x	x	x			533 075	MAT, KOV, fondid, erasektor	Võru linn	
4.7.7. Olemasolevate ja taaskasutusele võetavate ettevõtlusalade (nt endine KEK territoorium, endine naftabaas, KEIK jne) taristu arendamine Võru linnas.	x	x	x	x	x	x	4 513 812	MAT, KOV, fondid, erasektor	Võru linn, erasektor	
4.7.8. Võrusoo tööstusala taristu I ja II etapi väljaarendamine.	x	x	x	x			1 250 000	MAT, KOV, fondid, erasektor	Võru linn	
4.7.9. Võrukivi tehnoargi edasiarendamine.		x	x	x	x			MAT, KOV, fondid, erasektor	Võru linn, erasektor	
4.7.10. Tööstusalade (Vastseliina, Väimela, Sõmerpalu) väljaehitamine, laiendamine, kommunikatsioonide ehitamine.	x	x	x	x	x	x		MAT, KOV, fondid	Võru vald	
4.7.11. Pokumaa teemapargi edasiarendamine.							2 000 000	SA Pokumaa, Ökoloogiliste Tehnoloogiate Keskus, MTÜ Vanaajamaja	SA Pokumaa	
4.7.12. Liiklusõppe keskuse rajamine Uue-Antslasse.		x	x				1 200 000	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik OÜ	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik OÜ	
4.7.13. Multifunktsionaalne veekeskus.		x	x				2 500 000	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik OÜ	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik OÜ	
4.7.14. Vana-Antsla mõisa väljaarendamine kaunite kunstide keskusena.		x	x				600 000	MTÜ Anzen arendusselts	MTÜ Anzen arendusselts	
4.7.15. Rogosi mõisakompleksi renoveerimine ja arendamine.	x	x	x	x	x	x	850 000	KOV (liitumistoetus), fondid, erasektor	Rõuge vald	
4.7.16. Rõuge Ööbikuoru turismimaastiku arendus.	x	x	x				451 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
4.7.17. Suure Munamäe kui rahvusvahelise tähtsusega turismiatraktsiooni arendamine.	x	x	x				500 380	KOV, fondid	Rõuge vald	
4.7.18. Haanja Puhke- ja Spordikeskuse väljaarendamine aastaringseks spordi-, turismi- ja puhkekeskuseks.	x	x	x				1 782 780	KOV, fondid	Rõuge vald	SA Haanjamaa Sport
4.7.19. Vastse-Roosa – Ape puhke- ja spordikompleksi rajamine.		x	x				1 500 000	Metsavenna Turismitalu OÜ, KOV, investorid	Rõuge vald	
4.7.20. Misso automotospordikeskuse arendamine.	x	x	x				60 000	KOV, MTÜ Kolme Kandi Klubi	Rõuge vald	

4.7.21. Paganamaa teemapargi loomine.	x	x	x	x	x	x	95 000	Krabi Külaselts, Paganamaa Arendamise MTÜ, KOV	Rõuge vald	
4.7.22. Värska Sanatoorium/SPA/Veeeskuse võimaluste arendamine.								Värska Sanatoorium	Värska Sanatoorium	
4.7.23. Väikesadamate arendus (Lüübniitsa, Beresje).	x	x	x	x	x	x		Fondid	MTÜ Peipsi Kalanduspiirkonna Arendajate Kogu	Setomaa vald
4.7.24. Võru linna keskvaljaku arendamine.	x	x	x	x			3 213 240	MAT, KOV, fondid, erasektor	Võru linn	
4.7.25. Tamula ja Kubija järve kaldaalade arendamine (paadisillad, kalastusplatvormid, vetelaskiskohad jne).	x	x	x	x			442 000	MAT, KOV, fondid, erasektor	Võru linn	
4.7.26. Turismitaristu arendamine (viidad, infosildid, müügiletid jne).	x	x	x	x			25 000	MAT, KOV, fondid, erasektor	Võru linn	
4.7.27. Veeeskuse rajamine Võru linna.	x	x	x	x	x	x		MAT, erasektor, fondid	Erasektor	KOVid
4.7.28. Mitmeotstarbelise vabaajakeskuse ja selleks vajaliku taristu rajamine Võru linna.	x	x	x	x	x	x	2 200 000	Erasektor, fondid	Erasektor	KOVid
4.7.29. Vagula järve juurdepääsutee, sadama ehitus.		x	x	x	x	x	500 000	MAT, KOV, fondid	Võru vald	
4.7.30. Veeeskuse rajamine Antsla valda.				x	x	x		KOV, fondid, erasektor	Antsla vald	
4.7.31. Turismiinfo kättesaadavuse tagamine, nähtavuse suurendamine ja arendamine.	x	x	x					KOV, SA Võrumaa Arenduskeskus, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	SA Võrumaa Turismiliit, MTÜ Setomaa Turism, KOV, EAS
4.7.32 Vastseliina Piiskopilinnuse elamuskeskuse, rahvusvahelise tähtsusega turismiatraktsiooni ja palverännu sihtkoha arendamine.	x	x	x	x	x	x		KOV, SA, riik, fondid	Vastseliina Piiskopilinnuse Sa	Ettevõtjad, MTÜ, EAS, SA Võrumaa Turismiliit, KOVid
4.7.33. Kütioru puhkekeskuse väljaarendamine vabaajakeskuseks.	x	x	x	x	x	x		Erasektor, KOV, fondid	Erasektor	KOVid, Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit, Spordiklubid
4.8. Majandusvaldkonna investeeringud (kohaliku mõjuga projektid).										
4.8.1. Misso päikeseelektrijaama rajamine.	x	x	x				1 000 000	Erasektor, KOV, fondid	Erasektor	
4.8.2. Linna- ja maastikupilti kahjustavate maa-alade korrastamine ja kasutuselevõtu soodustamine ning vajadusel ehitiste lammutamine.	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid, erasektor	KOVid, erasektor	
4.8.3. KOVde tegevuseks mittevajalike kinnistute müük ja vajalike ost ning munitsipaliseerimine.	x	x	x				75 000	KOV, riik	KOVid	
4.8.4. KOVide administratiivhoonete renoveerimine (sh energiasäästu suurendamine), laiendamine ja vajadusel uute ehitamine.	x	x	x					KOV, fondid	KOVid	
5. Kultuuri ja eripära valdkond										
VE5.1. Erinevate kultuuriruumide ning traditsioonide hoidmine ja arendamine.										
Tegevussuund 5.1.1. Oma inimeste harimine, eripära ja omakultuuri selgitamine.										

5.1.1.1. Võru- ja setokeelsete ning nende keelte kasutamist toetavate ja õpetavate trükiste koostamine ning koolituste ja infopäevade korraldamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, Võrumaa Spordiliit	KOVid, teadusasutused, mäluasutused, ettevõtjad, MTÜd ja külaseltsid jt
5.1.1.2. Läbi väärtuspõhise kasvatus kasvatada lasteaedades ja koolides usku Võromaa ja Setomaa väärtustesse, lastega suhtlemisel kasutatakse võru ja seto keelt.	x	x	x	x	x	x			KOVid, maakonna haridusasutused	Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, SA Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit jt
5.1.1.3. Piirkonda ja eripära tutvustavad teemapäevad ja sündmused (suitsusauna nädal, UMA MEKK kohvikute ja restoranide nädal, kostipäev, Võru maakonna erinevad spordiüritused jne).	x	x	x	x	x	x			Ettevõtjad, korraldajad, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, Võrumaa Turismiliit, ettevõtjad, Võrumaa Spordiliit jt
5.1.1.4. Piirkonnaga-mainekujunduses lugudele ja legendidele põhinevate algatuste toetamine (nt Võru linn, mis räägib lugusid giidituurid Võru linnas jne)	x	x	x	x	x	x		KOV, erasektor, fondid	Ettevõtjad, sündmuste korraldajad, SA Võrumaa Arenduskeskus	KOVid, Võru Instituut, Setomaa Liit, Setomaa Muuseumid, Seto Instituut, Võrumaa Turismiliit, raamatukogud, kultuuritöötajad ettevõtjad jt
Tegevussuund 5.1.2. Pärimuskultuuri ja teiste kultuuriliikide edendamine. Pärandkultuuri sidumine tänapäevaga.										
5.1.2.1. Pärimuskultuuri elujõu hoidmine sündmuste kaudu, sh võru ja seto keele ja muude kultuurielementide kasutamine neil sündmustel.	x	x	x	x	x	x		Fondid, erasektor, KOV	Sündmuste korraldajad	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, Võru Instituut, Seto Instituut, Setomaa Muuseumid, Setomaa Liit, seltsid, mittetulundusühingud. Zanripäevade toetamine (teatripäevad, folklooripäev).
5.1.2.2. Piirkonna eripära ja pärandkultuuri, sh võru ja seto keele sidumine ettevõtlusõppega (õpilasfirmad).	x	x	x	x	x	x			KOVid, maakonna haridusasutused, noortekeskused	Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, SA Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit jt
5.1.2.3. Pärandkultuuri õppepäevad (kombestik, tavad, elustiil jne), võimalikult palju võru ja seto keeles.	x	x	x	x	x	x			KOVid, maakonna haridusasutused, noortekeskused, kultuuriasutused, muuseumid, külaseltsid	Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, Setomaa Muuseumid, SA Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit jt
5.1.2.4. Võru ja seto keele ehk piirkondlike põliskeelte ja kultuuri suurem nähtavus rahvusringhäälingu ja teistes meediakanalites.	x	x	x	x	x	x			ERR, Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, kultuuriasutused, SA Võrumaa Arenduskeskus	Meediaettevõtted
5.1.2.5. Võru Linnateatri tegevuse taastamine, sh võru ja setokeelsete etenduste esitamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võru Kannel, Võru linn, Kultuuriministeerium	Kultuuriministeerium, SA Võrumaa Arenduskeskus, Võru Instituut
VE5.2. Arvestamine erinevate vanusegruppidega (eelkõige noored ja vanemaealised).										
Tegevussuund 5.2.1. Noorte kaasamine ja võimaluste loomine, et noored saaksid ise kultuuri teha ja korraldada.										

5.2.1.1. Noorte isetegemiste ja algatuste toetamine.	x	x	x	x	x	x		KOV	Võru maakonna noored, noortekeskused, kultuuriasutused	KOVid, Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, Setomaa Muuseumid, SA Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit jt
5.2.1.2. Noorte kaasamine sündmuste korraldamisse (Uma Pido, Seto Folk, Võru Pärimustantsu Festival, Seto Kuningriigi Latsipäiv, Seto Kuningriigi päev, Võru Lastefestival, Võru maakonna laulu- ja tantsupidu, spordisündmustel jne) ja koolitusse (nt IT alaste oskuste õpetamine eakatele).	x	x	x	x	x	x		KOV	KOVid, Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, Setomaa Muuseumid, SA Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit jt	Ettevõtjad
Tegevussuund 5.2.2. Elukogenud põlvkonna kaasamine kogukondlikesse tegevustesse, et nad tunneksid, et kogukondneid väärtustab, ja aitaksid edasi kanda piirkonna kombeid ja keeli.										
5.2.2.1. Elukogenud põlvkonna suurem kaasamine kogukondlikesse tegevustesse. Sündmuste korraldamisse kaasata nii noored kui vanad.	x	x	x	x	x	x			Kogukonnad	
Eesmärk 5.3. Piirkondade elujõulisuse tagamine ning sädeinimeste ja kogukonna eestvedajate hoidmine ja motiveerimine.										
Tegevussuund 5.3.1. Piirkondade elujõulisuse tagamine ning sädeinimeste ja kogukonna eestvedajate hoidmine ja motiveerimine.										
5.3.1.1. Võtmeinimeste motiveerimine ja tunnustamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit	KOVid, instituudid jt
5.3.1.2. Looeinimeste ja projektikirjutajate kokkuviiimine.	x	x	x	x	x	x				Maakonna arendusorganisatsioonid
5.3.1.3. Olemasolevate hoonete suurem multifunktsionaalne (sh hoonete ja ruumide riskasutust) kasutamine.	x	x	x	x	x	x			KOVid, Võru Instituut, Setomaa Muuseumid, riigiasutused	
Tegevussuund 5.3.2. Omakultuuri ja eripära edasikandmine (kodu, lasteaed, kool).										
5.3.2.1. Omakultuuri ja eripära tutvustamine erisündmustel (nt Võru keele nädal, Seto keele nädal), aga ka pidevalt ja aastaringi (nt võru- ja setokeelsete laulude laulmine lasteaedades, koolides ja lauluringides, võru- ja setokeelsete raamatute ettelugemise või tutvustamise päevad raamatukogudes, Võru maakonna suuremad spordiüritused, nt Võrumaa pikamaajooksude sari jne).	x	x	x	x	x	x			Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, kultuuriasutused, SA Võrumaa Arenduskeskus	Haridusasutused, Raamatukogud, KOVid, ettevõtjad, Võrumaa Spordiliit jt
5.3.2.2. Võru ja seto keele õpe ning igapäevane kasutamine.	x	x	x	x	x	x			Haridusasutused, KOVd, ettevõtted, perekonnad, asutused	Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, Setomaa Muuseumid, SA Võrumaa Arenduskeskus
5.3.2.3. Vana-Võromaa eelkoolialiste laste võru keele ja kultuuri õpe, Setomaa eelkoolialiste laste seto keele ja kultuuri õpe, võru- ja setokeelsete viiepäevaste lasteaiariühmade avamine, keelekursused noortele lasteaiatähtajatele.	x	x	x	x	x	x	38,000 aastas		Võru Instituut, Vana-Võromaa lasteaiad, Seto Instituut, Setomaa Liit, KOVid	Vana-Võromaa lasteaiad, HTM, Vana-Võromaa omavalitsused
Tegevussuund 5.3.3. Piirkonna märkide võimestamine ja arendamine (suitsusann, seto leelo, Uma Mekk, Seto Küük, Uma Pido, Seto Kuningriik jne).										

5.3.3.1. Vana-Võromaa suitsusaunapärandi hoidmine ja arendamine.	x	x	x	x	x	x			Võru Instituut, MTÜ Sann ja Süük, MTÜ Võro Selts VKKF	
5.3.3.2. Seto leelo traditsiooni hoidmine.	x	x	x	x	x	x			Setomaa Liit, Seto Instituut, Seto Leelotarko Kogo	
5.3.3.3. Seto Kuningriigi päeva korraldamine.	x	x	x	x	x	x	30,000 aastas	KOV	Setomaa vald	
5.3.3.4. Uma Mekk koostöövõrgustiku ja tootesarja arendamine.	x	x	x	x	x	x			UMA MEKK koostöövõrgustik	
5.3.3.5. Seto Külavüü, Seto Kütik, tegevuste arendamine.	x	x	x	x	x	x			Setomaa Liit, Seto Külavüü, Setomaa Turism	Seto Instituut
5.3.3.6. Uma Pido korraldamine.				x		x			Võru Instituut, UMA Pido korraldusmeeskond, MTÜ Võro Selts VKKF	KOVid
5.3.3.7. Piirkonnale ainuomaste kultuurisündmuste tunnusmärkide võimestamine (Seto Kuningriik jt Setomaa tähtsündmused; Võru Lastefestival, Võru Pärimustantsu festival; Hauka Laat, Vastseliina Laat jne).	x	x	x	x	x	x			Ürituse korraldajad	Setomaa Turism, Võrumaa Turism
5.3.3.8. Piirkonnale ainuomaste spordisündmuste ja spordiobjektide tunnusmärkide võimestamine, nt Haanja Spordi- ja puhkekeskus, Kubija Terviserajad, Kütioru keskus; Võhandu Maraton ja veematkarajad, Võrumaa Pikamajooksude sari, Võrumaa Suusasari, Haanja 100, erinevate spordialade sarjad jne).	x	x	x	x	x	x			Ürituste korraldajad Võrumaa Spordiliit	Setomaa Turism, Võrumaa Turism
5.3.3.9. Võrokeelse ja setokeelse meedia arendamine.	x	x	x	x	x	x	150,000 aastas		MTÜ Võro Selts VKKF, Võru Instituut, Setomaa Liit	SA Kultuurileht, ERR jt
5.3.3.10. Vana-Võromaa ja Setomaa käsitöö ja tootearendus- ja turundusvõrgustiku arendamine.	x	x	x	x	x	x	20,000 aastas		MTÜ Vana-Võromaa Käsitüü, Võru Instituut, Seto Käsitüü Kogo, Setomaa Liit	Vana-Võromaa ja Setomaa käsitöölised ja käsitöötetevõtted, turismisektori ettevõtjad, UMA MEKK võrgustik, loomeetevõtjad jt piirkonna eripärasid kasutavad ettevõtjad
5.3.3.11. Võru linna kui lastesõbraliku linna kuvandi tugevdamine.	x	x	x	x	x	x		MAT, Võru linn, fondid	SA Võru Kannel, Võru linn	MTÜd, KOV, erasektor, ettevõtjad, haridusasutused, huviharidusasutused, kogukond
5.3.3.12. Maakonna laulu- ja tantsupeo traditsioonide hoidmine.	x	x	x	x	x	x		KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, ettevõtjad, fondid	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, haridusasutused, huvikoolid, kultuuriasutsued	MTÜd, erasektor, kogukonnad, maakonna kollektiivid

5.3.3.13. Tartu 2024 Euroopa kultuuripealinna projektides osalemine, sh võru ja seto keele ja kultuuri kasutamine ja propageerimine kultuuripealinna programmis eri sündmustel. Maakonna suuremate spordisündmuste kaasamine	x	x	x	x	x	x		KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, ettevõtjad, fondid	KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus	MTÜd, erasektor, kogukonnad, ettevõtjad, korraldajad
Tegevussuund 5.3.4. Püirkondliku ja kohaliku eripära esiletoomine avalikus ruumis.										
5.3.4.1. Võru ja seto keele ja kohalike kunstnike loomingu ning ajaloo- ja kultuuripärandi avalikku ruumi viimine.	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid, erasektor	Perekonnad, kogukonnad, loomeinimesed, KOVid, Võru Instituut, Setomaa Liit, Seto Instituut, SA Võrumaa Arenduskeskus, Võrumaa Spordiliit jt	Ettevõtjad
Eesmärk 5.4. Kultuur ja maakonna eripära (sh loodus, kultuuriruumid, kohalik toit, loomemajandus, religioon, kaitsevägi) on tõhusalt rakendatud maakonna mainekujunduses ja turismi arendamisel.										
Tegevussuund 5.4.1. Püirkonna tähtsündmuste ja eripäral tuginevate kultuuri- ja spordisündmuste korraldamine ja nende lõimimine.										
5.4.1.1. Püirkonna tähtsündmuste ja eripäral tuginevate kultuuri- ja spordisündmuste korraldamine.	x	x	x	x	x	x		Sündmuste korraldajad, KOV, fondid, erasektor	Sündmuste korraldajad	Võrumaa Spordiliit
5.4.1.2. Kreutzwaldi pärandi igakülgne tutvustamine (sh aastaringised üritused, sh Kreutzwaldi päevade korraldamine talvehooajal, Kreutzwaldi mälestusmedali ja stipendiumi parem turundamine jne).	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid, erasektor	Võru Instituut, Võru Linnavalitsus, Raamatukogud	
5.4.1.3. Traditsiooniliste laatade korraldamine (Lindora Laad, Vastseliina Maarahva Laad, Hauka Laad, Lüübnitsa Sibula - ja Kalalaad jt).	x	x	x	x	x	x			Laatade korraldajad	
Tegevussuund 5.4.2. Matkaradade võrgustiku arendamine.										
5.4.2.1. Matkaradade, terviseradade ja kergliiklusteede võrgustiku arendamine.		x	x	x	x	x		RMK, KOV, fondid	RMK, KOV, Setomaa Turism, Võrumaa Turism, Võrumaa Spordiliit, SA Võrumaa Arenduskeskus	
5.4.2.2. Pirita klooster - Vastseliina Piiskopilinnus palverännutee arendamine	x	x	x	x	x	x		fondid, Pirita klooster, SA	Pirita klooster ja Vastseliina Piiskopilinnuse SA	MTÜd, ettevõtjad, SA, KOV, riik
5.4.2.3. Olemasolevate matkaradade, terviseradade ja kergliiklusteede korrastamine ja hooldamine.	x	x	x	x	x	x		RMK, KOV, fondid	RMK, KOV	MTÜd, ettevõtjad
5.4.2.4. Veematkaradade- ja matkarajade rajamine ning arendamine maakonnas (Tamula- ja Vagula järv, Vöhandu ja Piusa jõgi). Veeaktraksioonide arendus. Ümber Tamula järve matkaraja arendus.		x	x	x	x	x		MAT, Võru linn, Võru vald	Võru linn, Võru vald	Võrumaa Spordiliit
Tegevussuund 5.4.3. Ühise infoplatvormi arendamine või olemasolevate platvormide aktiivsem kasutamine (sündmused, teenused jms).										

5.4.3.1. Ürituste info kättesaadavuse parandamine. Ühise infoplatvormi arendamine või olemasolevate platvormide aktiivsem kasutamine (sünnimused, teenused jms.).	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus; KOVid, kultuuriasutused	Ürituste korraldajad, teenuste pakkujad
Eesmärk 5.5. Kultuurilise mitmekesisuse tagamine erinevate kultuurivaldkondade toetamise kaudu.										
5.5.1. KYLAS platvormi arendus ja elluviimine.	x	x	x	x	x	x		SA Võrumaa Arenduskeskus, Tartu 2024	SA Võrumaa Arenduskeskus	Tartu 2024, Lõuna - Eesti Turismiklaster, SA Võrumaa Arenduskeskus
5.5.2. Erinevate kultuurivaldkondade toetamine.	x	x	x	x	x	x		Eesti Kultuurkapital, Eesti Kultuurkapitali Võrumaa ekspertgrupp, Eesti Rahvakultuuri Keskus	KOV	SA Võrumaa Arenduskeskus
5.5.3. Setomaa ja Vana-Võrumaa kultuuriprogrammi rakendamine.	x	x	x	x	x	x		Kultuuri-ministeerium	Seto Instituut, Eesti Rahvakultuuri Keskus	Setomaa vald, SA Võrumaa Arenduskeskus
5.5.4. Maakondliku kultuurikorralduse kontseptsiooni väljatöötamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	
5.5.5. LOOV VÕRU MAAKOND tegevuskava väljatöötamine ja rakendamine.	x	x	x	x	x	x		KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid	MTÜd, Kultuuriasutused, ettevõtjad, ürituste korraldajad, kogukonnad, Kul.min
5.5.6. Lõuna-Eesti ülese kultuurialase koostöö arendamine.	x	x	x	x	x	x		KOVid, SA Võrumaa Arenduskeskus, MAROd, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus, MAROd	KOVid, MTÜd, Kultuuriasutused, Petserimaa, KOTUS, Põlvamaa Arenduskeskus, Valgamaa Arenduskeskus, TOL, VOL, JOL, ürituste korraldajad, kogukonnad, Kul.min
5.5.7. Erivajadustega inimestele kultuurile ja spordisündmustele ligipääsetavuse tagamine.	x	x	x	x	x	x		KOVid, fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus	Setomaa Muuseumid, Võru Instituut, Raamatukogud, Võrumaa Puuetega Inimeste Koda, Võrumaa Vaegkuuljate Liit, Võrumaa Spordiliit, jt.
Eesmärk 5.6. Väliskoostöö ja rahvusvahelise suhtluse arendamine.										
Tegevussuund 5.6.1. Rahvusvahelistes ja piiriülestes programmides ja projektides osalemine.										
5.6.1. Piiriülestes programmides ja projektides osalemine.	x	x	x	x	x	x		Fondid	KOVid, organisatsioonid	SA Võrumaa Arenduskeskus
5.6.2. Väliskoostöö arendamine.	x	x	x	x	x	x		Fondid	SA Võrumaa Arenduskeskus, KOVid, organisatsioonid	Erasektor
5.7. Kultuuri ja eripära valdkonna investeeringud (maakondliku mõjuga projektid).										

5.7.1. Kubija lauluväljaku rekonstrueerimine.	x	x	x	x			600 000	MAT, Võru linn, maakonna KOVid	Võru linn	KOVid
5.7.2. Värska laululava ehitus.		x	x	x			150 000	SAP, KOV	Setomaa vald	
5.7.3. Jäähalli rajamise toetamine Võru linna.	x	x	x	x	x	x	3 500 000	MAT, KOV, erakapital	Erakapital	KOVid
5.7.4. Rõuge jääväljaku arendamine.		x	x	x	x	x	200 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
5.7.5. Reketialade halli ja väliväljakute rajamine.	x	x	x	x	x		1 500 000	MAT, KOV, erakapital	Erakapital	KOVid
5.7.6. Võru kinosali ja blackboxi arendamine.	x	x	x	x			2 000 000	MAT, Kultuuriministeerium, SA Võru Kannel, fondid, KOV	SA Võru Kannel, KOV, erasektor	Kultuuriministeerium, fondid
5.7.7. Võru Kannel kaasajastamine ja energiatõhususe suurendamine, sh Kandle aia arendamine ja lava rekonstrueerimine.	x	x	x				700 000	MAT, SA Võru Kannel, KOV, fondid	SA Võru Kannel, KOV	Kultuuriministeerium, fondid
5.7.8. Kaasaegse Vana-Võrumaa keskuse rajamine Võru linna (Kreutzwaldi 16, muuseum, galerii, Võro Instituut jne).	x	x	x	x	x		6 000 000	MAT, KOV, fondid	Võru Instituut, Kultuuriministeerium	KOVid
5.7.9. Setomaa muuseumide arendus.	x	x	x	x	x	x	1 500 000	KOV, Kultuuriministeerium	Setomaa vald	
5.7.10. Jüri 54 keskraamatukogu hoone energiaauditi koostamine ja rekonstrueerimine.	x	x	x	x			1 445 491	MAT, KOV, fondid	Võru linn	
5.7.11. Linda Rahvamaja hoone rekonstrueerimine.			x	x	x		800 000	KOV, fondid	Antsla vald	
5.7.12. Vana-Antsla mõisapargi korrastamine.		x	x				100 000	MTÜ Anzen Arendus	MTÜ Anzen Arendus	
5.7.13. Uue-Antsla mõisapargi korrastamise II etapp.		x	x				500 000	KOV, fondid	Antsla vald	
5.6.14. EELK Urvaste koguduse kiriku rekonstrueerimine.		x	x	x			100 000	EELK Urvaste kogudus / Muinsuskaitseamet	Antsla vald	
5.7.15. Võru Katariina kiriku rekonstrueerimine.	x						50 000	KOV, fondid	EELK Võru Katariina kogudus	
5.7.16. Värska tervisespordikeskuse arendamine.	x	x	x	x	x	x	100 000	KOV, Eesti Terviserajad	Setomaa vald	
5.7.17. Kubija tervise- ja rekreatsioonikeskuse edasiarendamine ning kaasaegse energiatõhususa teenindushoone rajamine.	x	x	x	x	x	x	1 280 000	MAT, KOV, fondid	Võru linn, SA Võru Spordikeskus	KOV, RMK, MTÜd
5.7.18. Võru spordihalli ja staadioni kaasajastamine ning arendamine.	x	x		x	x	x	700 000	MAT, SA Võru Spordikeskus, KOV, fondid	SA Võru Spordikeskus	KOVd
5.7.19. Võru skatepargi ehitus ja edasiarendus (parkuurpark).	x	x	x	x	x	x	75 000	MAT, KOV, fondid	Võru linn	
5.7.20. Multifunktsionaalse siseskatepargi rajamine Võru linna.	x	x	x	x	x	x	1 500 000	MAT, Erakapital, KOV, fondid	Võru linn	

5.7.22. Võru jalgpalliklubi kunstmurukattega jalgpalliväljakule teiseldatava kupli rajamine.	x	x	x	x	x		1 000 000	MAT, FC Võru Helios, KOV, fondid	FC Võru Helios	
5.7.23. Andsumäe hüppemäe arendamine.	x	x	x	x	x		200 000	MAT, KOV, SA Võru Spordikeskus, fondid	SA Võru Spordikeskus	
5.7.24. Vastseliina Piiskopilinnuse arendamine, sh parkla laiendamine.	x	x	x	x	x	x	50 000	KOV omafinantseering, fondid, Muinsuskaitseamet, SA	Vastseliina Piiskopilinnuse SA	MTÜ; Võrumaa Turismiliit, KOVid
5.7.25. Piusa külastuskeskuse arendamine.	x	x	x	x	x		50 000	KOV omafinantseering	SA Piusa	
5.7.26. Vastseliina Piiskopilinnuse varemte konserveerimine.	x	x	x	x	x	x	600 000	Muinsuskaitseamet, fondid, ettevõtjad	Vastseliina Piiskopilinnuse SA	KOV, MTÜd, ettevõtjad
5.7.27. Vabadussamba rajamine Võru linna keskväljakule.	x	x	x	x	x			KOVid, Riik, Fondid, annetajad	Võru Linn	KOVid, Riigiasutused
5.8. Kultuuri ja eripära valdkonna investeeringud (kohaliku mõjuga projektid).										
5.8.1. Antsla valda tutvustava jalgrattaraja loomine (Self- guided tour).							20 000	KOV	Antsla vald	
5.8.2. Vankri- ja töllavalmistamise traditsiooni hoidmine.	x	x	x				40 000	Anzen Arendus, erakapital	Anzen Arendus	
5.8.3. Antsla Kultuuri- ja spordikeskuse fassaadi renoveerimine.		x	x	x			150 000	KOV, fondid	Antsla vald	
5.8.4. Urvaste külakeskkonna elavdamine ajaloo kaudu.							20 000	Urvaste Külade Selts, EELK Urvaste kogudus	Urvaste Külade Selts, EELK Urvaste kogudus	
5.8.5. Kolme torni projekt (Antsla linn, Urvaste Ürgorg, Mustjõe).			x				300 000	KOV, KIK, erakapital	Antsla vald	
5.8.6. Rõuge kiriku renoveerimine.		x	x				1 200 000	EELK Rõuge Maarja kogudus, KOV, Samson Himmelstjerna Fond	EELK Rõuge Maarja kogudus	
5.8.7. Rõuge endise Leerimaja taastamine kogukonnakeskuseks.	x	x	x					Omaosalused-liikmemaksud, fondid	Mägilaste Motoklubi MTÜ	Rõuge Vald, Kaitseliidu Rõuge Vastseliina Malevkond
5.8.8. Roosa kiriku hoone renoveerimine.		x	x				500 000	EELK Vana Roosa Jakobi kogudus, KOV	EELK Vana Roosa Jakobi kogudus	

5.8.9. Antsla EKB koguduse misjonimaja arendamine Vana-Antslas. Ruumide renoveerimine ja teenuste arendamine. Küttesüsteemi väljaehitamine, katuse ja ruumide remont.		x	x	x			500 000	Antsla EKB kogudus, fondid	Antsla EKB kogudus	
5.8.10. Rõuge valla mänguväljakute rajamine ja arendamine.	x	x	x				300 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
5.8.11. Motospordiradade arendamine.	x	x	x				70 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
5.8.12. Rõuge kooli staadioni rajamine .			x				1 100 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
5.8.13. Luhamaa Külakeskuse ja raamatukogu väljaehitamine.		x					220 000	KOV	Setomaa vald	
5.8.14. Värska Noortekeskuse hoone rekonstrueerimine.		x	x	x			100 000	PRIA, SAP, KOV	Setomaa vald	
5.8.15. Seto Tsäimaja rekonstrueerimine.		x	x	x			100 000	KOV	Setomaa vald	
5.8.16. Terviseradade ja spordi- ja külaplatside parendamine ja ehitus.	x	x	x	x	x		100 000	SAP, KOV, Kultministeerium	Setomaa vald, KOV	MTÜd
5.8.17. Looduskaitsealal paiknevate objektide ja hoonete rekonstrueerimise toetamine.	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid	KOVid	
5.8.18. Muinsuskaitsealal paiknevate ning muinsuskaitse all olevate objektide ja hoonete rekonstrueerimise toetamine.	x	x	x	x	x	x	600 000	KOV, fondid	KOVid	Erasektor
5.8.19. Võru linna pallimängude väliväljakute rekonstrueerimine ja uute rajamine.	x	x	x	x	x	x	135 000	KOV, fondid	Võru linn	Spordialade esindajad
5.8.20. Võru vanalinna (sh muinsuskaitseala) arendamine.	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid, erasektor	Võru linn	Erasektor, elanikud
5.8.21. Lasva rahvamaja kaasajastamine, sh hoone katuse vahetus.	x	x	x				100 000	KOV, fondid	Võru vald	
5.8.22. Vastseliina rahvamaja kaasajastamine, sh ventilatsioonisüsteemi ehitamine.	x	x	x	x			120 000	KOV, fondid	Võru vald	
5.8.23. Vastseliina Piiskopilinnuse kompleksi Sepikoja ümberehitamine ööbimiskohaks, Kagutorni konserveerimine, ekspositsiooni loomine ja väliköögi ehitamine ning keskaja ürdiaia rajamine.			x	x	x	x	650 000	Fondid, ettevõtjad, Vastseliina Piiskopilinnuse SA, EST-RUS programm, Muinsuskaitseamet	Vastseliina Piiskopilinnuse SA	MTÜd, ettevõtjad, KOV
5.8.24. Digikinode uuendamine.	x	x	x					KOV, fondid	KOVid	
5.8.25. Võru valla mänguväljakute, spordiplatside, staadionide, puhkealade, matkaradade kaasajastamine ja loomine.	x	x	x	x	x	x	100 000	KOV	Võru vald	
5.8.26. Vastseliina Spordikeskuse hoone küttesüsteemi rekonstrueerimine.	x	x	x				23 000	KOV, fondid	Võru vald	
5.8.27. Vastseliina staadioni arendamine.	x	x	x	x	x	x	200 000	KOV, fondid	Võru vald	
5.8.28. Tamula paadikuur (sõudmise ja aerutamise arendamiseks).								Fondid, MTÜd	MTÜd	
6. Taristu ja looduskeskkond										
Eesmärk 6.1. Head maantee- ja rongiühendused, korras teedevõrk ja kergliiklusteede võrgustik.										
Tegevussuund 6.1.1. Ühenduste parendamine (teed, kergliiklusteede, ühistransport, raudteetransport).										
6.1.1. Maakonna teede (sh kergliiklusteede) remont ja ehitus.	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid		

6.1.2. Raudteeliikluse arendamine ja Koidula-Valga raudtee trassi rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x	x		Riik	Eesti Raudtee	
6.1.3. Kiire reisirongihüendus Tartu, Tallinna ja Riiaga. Võru - Põlva raudteetrassi rajamine.	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid		
6.1.4. Jalgrattateede võrgustiku arendamine, sh rattaparklate rajamine.	x	x	x	x	x	x		MAT, KOV, riik, fondid	KOVid	KOVid, erasektor, MTÜd
6.1.5. Võru linna läbivate transiiditeede rekonstrueerimine.	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid	Võru linn	
6.1.6. Avalike parkimiskohtade loomine Võru linna.		x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid	Võru linn	
6.1.7. Elektriautode laadimistaristu arendamine ja selle toetamine.		x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid	Võru linn, erasektor	
Tegevussuund 6.1.2. Teede asfalt- ja mustkatte alla viimine.										
6.1.2.1. Teede asfalt- ja mustkatte alla viimine.	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid	Riik	
6.1.2.2. KOV-de teede, tänavate ja sildade seisundi parendamine ning mustkatete ehitus.	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid, erasektor	KOVid, riik	
Tegevussuund 6.1.3. Kruusakattega riigimaanteed osakaalu vähendamine.										
6.1.3.1. Kruusakattega riigimaanteed osakaalu vähendamine.	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid	Riik	
Tegevussuund 6.1.4. Ettevõtete taristu toetusprogrammi käivitamine.										
6.1.4.1. Ettevõtete taristu toetusprogrammi käivitamine.	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid		
Eesmärk 6.2. Kiire internetihüendus.										
Tegevussuund 6.2.1. Kiire interneti ja paindliku töö võimaluste arendamine.										
6.2.1.1. "Viimase miili" projekti rakendamine.	x	x	x	x	x	x		Riik, erasektor	Elektrilevi, MTÜ Eesti Andmesidevõrk, Eesti Andmesidevõrgu AS	
Eesmärk 6.3. Elanike vajadustele vastav ühistranspordikorraldus.										
Tegevussuund 6.3.1. Piirkonna, kohalike ja lähikeskuste võrgustiku ning Võru linna kui maakondliku keskuse areng.										
6.3.1.1. Piirkonna, kohalike ja lähikeskuste võrgustiku ning Võru linna kui maakondliku keskuse arendamine.	x	x	x	x	x	x		Riik, erasektor		
Tegevussuund 6.3.2. Maakonnaülese ja rahvusvahelise koostöö arendamine.										
6.3.2.1. Maakonnaülese ja rahvusvahelise koostöö arendamine. Maakondade vaheline koostöö hõlmab peamiselt transporti (ühenduvuse parendamiseks) ning ühist mainekujundust ja turismivaldkonna arendamist.	x	x	x	x	x	x		Riik, erasektor		
Tegevussuund 6.3.3. Valga-Koidula raudtee suurem kasutus reisijate- ja kaubaveol.										
6.3.3.1. Valga-Koidula raudtee suurem kasutus reisijate- ja kaubaveol.	x	x	x	x	x	x		Riik, erasektor	Eesti Raudtee	AS Operail, Elron, ettevõtjad
Tegevussuund 6.3.4. Elanike vajadustele vastav ühistranspordikorraldus.										

6.3.4.1. Ühistranspordisüsteemi vastavusse viimine elanike liikumisvajadustega.	x	x	x	x	x	x		Riik, KOV	MTÜ Kagu Ühistranspordikeskused	
Eesmärk 6.4. Keskonnahoid (sh põhjavee kaitse, jäätmehooldustaristu arendamine).										
Tegevussuund 6.4.1. Keskonna hoidmine ja energiasääst.										
6.4.1.1. Ühisveevärgi ja kanalisatsiooni arendamine vastavalt omavalitsuste arengudokumentidele.	x	x	x	x	x	x		KIK, fondid, KOV, vee-ettevõtted	Vee-ettevõtted, KOV	
6.4.1.2. Võru linna ühisveevärgi- ja kanalisatsiooni arendamise kava aastateks 2019–2031 rakendamine ja seire.	x	x	x	x	x	x		KIK, fondid, KOV, AS Võru Vesi	AS Võru Vesi, Võru linn	
6.4.1.3. Võru linna säästva energiamajanduse tegevuskava-rakendamine ja seire.	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid	Võru linn	
6.4.1.4. Võru valla vee- ja kanalisatsioonisüsteemide rekonstrueerimine ja ehitamine.	x	x	x	x	x	x	2 500 000	KOV, fondid	Võru vald	
6.4.1.5. Setomaa valla vee- ja kanalisatsioonisüsteemide rekonstrueerimine ja ehitamine.	x	x	x	x	x	x	350 000	KOV, fondid	Setomaa Haldus OÜ, Setomaa vald	
6.4.1.6. Jääkrestuse, kasutusest väljas olevate ohtlike ehitiste ja rajatiste likvideerimine.	x	x	x	x	x	x		KIK, fondid, KOV, omanikud	KOV, omanikud	
6.4.1.7. Sadevee-, maaparandussüsteemide arendamine.	x	x	x	x	x	x		KIK, fondid, KOV, vee-ettevõtted, omanikud	Vee-ettevõtted, KOV, omanikud	
6.4.1.8. Liigiti kogutavate ja biolagunevate jäätmete taristu arendamine.	x	x	x	x	x	x		KIK, fondid, KOV, jäätmevaldajad	Jäätmevaldajad, KOV	
6.4.1.9. Võru jäätme keskuse arendamine.	x	x	x	x	x	x		MAT, KIK, fondid, KOV, Võru Jäätme keskus	Võru Jäätme keskus	
6.4.1.10. Meetmed ülejutusohus olevate piirkondade probleemide lahendamiseks.	x	x	x	x	x	x		Maakonna KOVid, KIK	Maakonna KOVid	
6.4.1.11. AS Võru Vesi investeeringute strateegia 2021 - 2025 rakendamine.	x	x	x	x	x	x		AS Võru Vesi, KOVid, fondid, KIK, erasektor	AS Võru Vesi	KOVid, erasektor
6.4.1.12. Jäätmete kogumine ning jäätmekäitluse- ja veo korraldamine ning ajakohastamine.	x	x	x	x	x	x		Maakonna KOVid, KIK	Maakonna KOVid	SA Võrumaa Arenduskeskus
6.4.1.13. Võru maakonna jäätmekava rakendamine.	x	x	x	x	x	x		KIK, fondid, KOV, jäätmevaldajad	KOVid, riik	SA Võrumaa Arenduskeskus
6.4.1.14. Liigirikku suurendamine tiheasustusaladel.	x	x	x	x	x	x		KOVid, MTÜd, fondid, erasektor	KOVid, MTÜd, fondid, erasektor	KOVid, MTÜd, fondid, erasektor
6.4.1.15. Kriisiolukordadeks valmisoleku suurendamine.	x	x	x	x	x	x		KOVid, MTÜd, fondid, erasektor	KOVid, MTÜd, fondid, erasektor	KOVid, MTÜd, fondid, erasektor

6.4.1.16. Võru linna haljastusjäätmete kompostimisväljaku arendamine.	x	x	x	x	x	x		KOVid, MTÜd, fondid, erasektor	Võru linn	
6.4.1.17. Koreli oja seisundi parandamine ja setetest puhastamine.	x	x	x	x	x	x		KOVid, fondid, erasektor	KOVid, fondid, erasektor	KOVid, fondid, erasektor
Eesmärk 6.5. Taastuvate energiaallikate laiem kasutuselevõtt ning energiasäästu meetmete rakendamine.										
6.5.1. Hoonete energiasäästu suurendamine.	x	x	x	x	x	x		KIK, fondid, omanikud	Omanikud	
6.5.2. Kaugküttesüsteemide energiatõhususe tõstmine.	x	x	x	x	x	x		KIK, fondid, omanikud	Kaugkütte teenusepakkujad	KOV
6.5.3. Tänavavalgustuse kaasajastamine tiheasustuseladel: Uue-Antsla, Kuldre, Kobela, Tsooru, Vana-Antsla, Lusti.		x	x				100 000	KOV, fondid	Antsla vald	
6.5.4. Rõuge katlamaja rekonstrueerimine ja laiendamine.	x	x	x				500 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
6.5.5. Võru valla külades ja alevikes tänavavalgustuse uuendamine ja laiendamine.	x	x	x				500 000	KOV, fondid	Võru vald	
6.5.6. Avalike ja munitsipaalhoonete rekonstrueerimine ja energiasäästlikkuse tõstmine.	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid	KOVid	
6.5.7. Setomaa valla tänavavalgustuse kaasajastamine tiheasustuseladel.	x	x	x	x	x	x	400 000	KOV, fondid	Setomaa vald	
6.5.8. Keskkonnakaitse ja energiasäästu propageerimine ning energiasäästule orienteeritud meetmete rakendamine.	x	x	x	x	x	x	100 000	KOV, fondid	Võru linn	
6.5.9. Võru linna soojusmajanduse arengukava 2016-2027 rakendamine ja seire.	x	x	x	x	x	x		AS Danpower Eesti, KOV, fondid	AS Danpower Eesti	
6.5.10. Tänavavalgustuse kaasajastamine ja laiendamine vastavalt omavalitsuste arengudokumentidele	x	x	x	x	x	x		KIK, fondid, KOV	KOV, teenusepakkujad	
6.5.11. Omavalitsuste kaugkütte arengukavade elluviimine.	x	x	x					KIK, fondid, KOV, teenuse pakkujad	Teenusepakkujad, KOV	
6.5.12. Soodustada hajaasustusega piirkonnas majapidamiste/kodude üleminekut alternatiivsetele taastuvatele energialiikidele.	x	x	x	x	x	x			KOVid	MKM
6.5.13. Keskkonnakaitse ja energiasäästu propageerimine ning energiasäästule orienteeritud meetmete rakendamine.	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid	KOVid	
Eesmärk 6.6. Inimeste erinevaid vajadusi arvestav ning ühiskonna sidusust ja turvatunnet kasvatav avalik ruum.										
Tegevussuund 6.6.1. Avaliku ruumi arendamine.										
6.6.1.1. Looduslike ujumiskohtade (järvede) tervendamine. Paraneb järvede Boose Suurjärv, Nässmetsa järv ja Vana-Antsla Ülemine järv looduslik seisund ning kasvab kasutus rekreatiivsetel eesmärkidel.		x	x	x	x	x		KOV, fondid	Antsla vald	
6.6.1.2. Kergliiklusteede ehitamine (Antsla-Vana-Antsla, Kuldre - Uue-Antsla sisene, Tsooru sisene). veski tn rek ja kergtee		x	x	x	x	x	1 500 000	KOV, fondid	Antsla vald	
6.6.1.3. Kasumetsa Terviserajale kunstlumetootmise süsteem.			x	x			100 000	KOV, fondid	Antsla vald	
6.6.1.4. Rõuge vallas kergliiklusteede võrgustiku väljaehitamine.	x	x	x	x	x	x	500 000	KOV, fondid	Rõuge vald	

6.6.1.5. Varstu lennuvälja arendamine.					x	x	200 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
6.6.1.6. Suurjärve rannapromenaadi väljaarendamine.	x	x	x				100 000	KOV, fondid	Rõuge vald	
6.6.1.7. Setomaa valla kergliikluste ehitamine.	x	x	x	x	x	x		KOV, fondid	Setomaa vald	
6.6.1.8. Väimela Tervisekeskus - ujulast ja spordikompleksist tänapäevase tervisekeskuse kujundamine.	x	x	x				600 000	MAT, KOV, fondid	Võru vald	
6.6.1.9. Ujumiskohtade ja rannaalade korrastamine.	x	x	x	x	x	x	40 000	KOV, fondid	Võru vald	
6.6.1.10. Vastseliina piirkonda aktiivse puhkuse- ja mänguala projekteerimine, ehitus.	x	x	x				110 000	KOV, fondid	Võru vald	
6.6.1.11. Võru valla kergliikluste ehitamine (Kääpa-Võru, Vastseliina-Vana-Vastseliina, Võlsi-Roosisaare; Väimela ja Räpina tee ühendamine; Lasva-Kuutsemäe; Võrumõisa tee; Orava-Orava raudteejaam; Orava-Piusa).	x	x	x				1 000 000	KOV, fondid	Võru vald	
6.6.1.12. Liigirikkuse suurendamine linnakeskkonnas.	x	x	x					KOV, fondid	Võru linn	
6.6.1.13. Autotranspordile alternatiivsete liikumisvõimaluste propageerimine ja vastava taristu arendamine Võru linnas.	x	x	x	x	x	x	75 000	KOV, fondid	Võru linn	
6.6.1.14. Elamupiirkondadesse avalike mänguväljakute rajamine.	x	x	x	x	x	x	120 000	KOV, fondid, erasektor	Võru linn	
6.6.1.15. Kergliikluste ehitus vastavalt Võru ja Põlva maakonnaplaneeringutele 2030+.	x	x	x	x	x	x		KOV, riik, fondid	KOVid	Maanteeamet
Tegevussuund 6.6.2. Riiklike struktuuride (ametid, inspeksioonid, kaitsevägi, Kaitseliit jne) kohalolutagamise maakonnas ja nende vajaduste realiseerimisele kaasa aitamine.										
6.6.2.1. Riiklike struktuuride (ametid, inspeksioonid, kaitsevägi, Kaitseliit jne) kohalolu tagamine maakonnas ja nende vajaduste realiseerimisele kaasa aitamine.	x	x	x	x	x	x			Riik	KOVid
7. Maine valdkond										
Tegevussuund 7.1. Organisatsioonidevaheline koostöö.										
7.1.1. Võru maakonna maine juhtühema loomine ning juhtühema regulaarsete koostumiste korraldamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Maakonna KOVid , turismiarendajad, kultuuri- ja spordiruumide esindajad, ettevõtjate esindajad
7.1.2. Võru maakonna kommunikatsiooniplaani koostamine ning elluviimine.	x	x	x	x	x	x		MAT	SA Võrumaa Arenduskeskus	Maakonna KOVid , turismiarendajad, kultuuri- ja spordiruumide esindajad, ettevõtjate esindajad
Tegevussuund 7.2. Võru maakonna maine sihtgrupid.										
7.2.1. Kokkulepete tegemine, mis piirkonnad ja inimgrupid on meie peamised kommunikatsiooni sihtrühmad ja -piirkondade valimine nii Eestis kui välismaal.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Maakonna KOVid , turismiarendajad, kultuuri- ja spordiruumide esindajad, ettevõtjate esindajad
7.2.2. Sihtgruppide monitooring.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	
Tegevussuund 7.3. Võru maakonna sõnumite leidmine.										
7.3.1. Seostuvate lugude leidmine ja kajastamine, võimestamine meie liikmete poolt hallatud kommunikatsioonikanalites. Sõnumite monitooring meedias.	x	x	x	x	x	x		MAT	SA Võrumaa Arenduskeskus, maakonna KOVid, partnerid	
Tegevussuund 7.4. Kõneisikute ja organisatsioonide kaasamine piirkonna mainetegevustesse.										
7.4.1. Kõneisikute ja organisatsioonide koolitamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, maakonna KOVid, partnerid	

7.4.2. Organisaatsioonidevaheline koostöö sõnumite levitamisel.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus, maakonna KOVid, partnerid	
Tegevussuund 7.5. Piirkonna esindamine ja tutvustamine.										
7.5.1. Piirkonna esindamine ja tutvustamine üritustel (nt messidel, konverentsidel, suurüritustel jne.).	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	
7.5.2. Maakonna mainet kujundavate ürituste toetamine.	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	
7.5.3. Võru maakonna ettevõtluskeskkonna turundamine investoritel.	x	x	x	x	x	x		Kagu-Eesti programm, MAROde eelarved	SA Võrumaa Arenduskeskus; Kgu-Eesti MAROd	KOVid, ettevõtjad
7.5.4. Kaugtöövõimaluste tutvustamine sh KUPLAND võrgustiku.	x	x	x	x	x	x		Kagu-Eesti programm, MAROde eelarved	SA Võrumaa Arenduskeskus; KUPLAND võrgustik; Kagu-Eesti MAROd	KUPLAND võrgustiku liikmed, MTÜ Võrumaa Turismiliit, KOVid
7.5.5. Võru maakonna kui sihtkoha tutvustamine välisringidel.	x	x	x	x	x	x		Kagu-Eesti programm, MAROde eelarved	SA Võrumaa Arenduskeskus; Kgu-Eesti MAROd	KOVid, ettevõtjad
7.5.6. Võru maakonna ettevalmistus Euroopa Kultuuripealinn Tartu 2024 toimumiseks									SA Võrumaa Arenduskeskus	SA Tartu 2024
Tegevussuund 7.6 Akadeemiline koostöö mainetegevustes.										
7.6.1. Kaasata kõrgkoolid ja tudengid mainetegevustesse (uuringud, kavade koostamine jms).	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	
8. PATEE tegevussuunad										
8.1. Võru maakonna turismi arendamine	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Võrumaa Tursimiliit kultuuri- ja spordi esindajad, ettevõtjate esindajad
8.2. Toiduvõrgustiku arendamine	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Võrumaa Talupidajate Liit
8.3. Puiduklastri arendamine	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Kagu-Eesti Puiduklaster
8.4. Noorte ettevõtlikkuse arendamine	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Maakonna haridusasutused, turismiarendajad, kultuuri- ja spordi esindajad, ettevõtjate esindajad
8.5. Võru maakonna mainekujundus	x	x	x	x	x	x			SA Võrumaa Arenduskeskus	Maakonna KOVid, haridusasutused, turismiarendajad, kultuuri- ja spordi esindajad, ettevõtjate esindajad

Kasutatud lühendid:

KOV- kohalik omavalitsus

MTÜ- mittetulundusühing

PPA- Politsei- ja Piirivalveamet

MAT- maakondlike arendustegevuste toetus

ANDRAS- Eesti täiskasvanute koolitajate assotsiatsioon

HTM- Haridus- ja Teadusministeerium
MKM- Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium
RaM- Rahandusministeerium
KaM- Kaitseministeerium
REHO- regionaalhalduse osakond
MARO- maakondlikud arendusorganisatsioonid
TIK- turismiinfo keskus
EAS- Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus
ERR- Eesti Rahvusringhääling
IVEK- Ida-Viru Ettevõtluskeskus
ENTK- Eesti Noorsootöö Keskus
ENL- Eesti Noorteühenduste Liit
KIK- Keskkonnainvesteeringute Keskus
SAP- Setomaa arengu programm
RMK- Riigimetsa Majandamise Keskus
KIVA- Kiusamisvaba Kool
TAI- Tervise Arengu Instituut
RTK- Riigi Tugiteenuste Keskus
OSKA- Tööjõuvajaduse seire- ja prognoosisüsteem
HARNO- Haridus- ja Noorteamet
JUHAN- Täienduskoolituste infosüsteem

Võru maakonna arengustrateegia 2035+ Lisa 3. "Tegevuskavad ja seirenäitajad"

Seirenäitajad

Indikaator	Andmeallikas	Algtase	Sihttase 2022
Visiooni mõõdikud			
1. Keskmine palgatase	Statistikaamet	2017: 999 eurot, 82% Eesti keskmisest.	Vahe vähendamine aastas 0,5%.
2. Maakonna elanike tervena elatud aastad	Statistikaamet	2017: Võru maakonna naised 48,8 aastat (Eesti keskmine 57,8 aastat); Võru maakonna mehed 48,5 aastat (Eesti keskmine 54,2 aastat). Võru maakonna keskmine 48,6 aastat, mis on Eesti keskmisest näitajast (56,0 aastat) 87%.	Erinevus Eesti keskmisega väheneb. Võru maakonna elanike tervena elatud aastad on vähemalt 90% Eesti keskmisest.
3. Rändesaldo	Statistikaamet	2017: Rändesaldo -77.	Sisse- ja väljaränne on tasakaalus.
Heaolu valdkonna mõõdikud			
1. Tervena elatud aastad	Statistikaamet	2017: Võru maakonna naised 48,8 aastat (Eesti keskmine 57,8 aastat); Võru maakonna mehed 48,5 aastat (Eesti keskmine 54,2 aastat). Võru maakonna keskmine 48,6 aastat, mis on Eesti keskmisest näitajast (56,0 aastat) 87%.	Erinevus Eesti keskmisega väheneb. Võru maakonna elanike tervena elatud aastad on vähemalt 90% Eesti keskmisest.
2. Tööhõive määr 15-24 ja 50-74 vanusegruppides ning vähenenud töövõimega inimeste hulgas	Statistikaamet, Töötukassa	2017: Tööhõive määr vanusegrupis 15-24 aastased 48,8% (Eestis keskmiselt 39,7%); vanusegrupis 50-74-aastased 49,1% (Eestis keskmiselt 57,3%); vähenenud töövõimega inimeste hulgas 23%.	Tööhõive määr vanusegrupis 50-74 on vähemalt 90% Eesti keskmisest.
3. Materiaalse ilmajätuse määr	Statistikaamet	2017: Materiaalse ilmajätuse määr 14,9% (Eestis keskmiselt 11,6%).	Materiaalse ilmajätuse määr väheneb Eesti keskmisele tasemele.

Elukestva õppe valdkonna mõõdikud			
1. Põhikoolilõpetajate %, kes jätkavad õpinguid Võru maakonna gümnaasiumites ja kutseõppeasutuses	EHIS, Haridussilm	2018.a lõpetas maakonnas põhikooli 288 õpilast. Neist 167 õpilast jätkas õpinguid maakonna gümnaasiumites ja 29 Võrumaa Kutsehariduskeskuses, kokku 68 % sh 13% oma kodukoolis, 27% samas KOVis, 28% samas maakonnas.	Põhikoolilõpetajate %, kes jätkavad maakonna koolides ei vähene.
2. Gümnaasiumiõpilaste ja kutseõpet omandavate õpilaste osakaal	KOVde-andmed	2018.a jaanuari seisuga omandas Võru maakonna inimestest 1456 kas gümnaasiumi- või kutseharidust, neist 596 gümnaasiumites ning 860 kutsehariduskoolides (4% elanikest).	Gümnaasiumites ja kutsekoolides õppijate arv ei vähene.
3. Kõrgharidust omandavate õppijate osakaal	EHIS, HTM	2018.a novembri seisuga omandas kõrgharidust 938 Võru maakonna elanikku (2,6% elanikest).	Kõrghariduses õppijate arv ei vähene.
4. Täiendusõppes osalejate arv	HTM, Täiskasvanuhariduse portaal	2016.a täiskasvanuhariduse uuringu andmetel osales täiendusõppes 6600 Võru maakonna elanikku.	Täiendusõppes osalejate arv suureneb 10%.
5. Haridusliku erivajaduse toe kättesaadavus	Rajaleidja	2018.a jaanuari seisuga vajab Võru maakonnas hariduslikku lisatuge 33% õpilastest, so 1824 õpilast. Praeguse spetsialistide koormuse juures teeb see ühe spetsialisti kohta 46 õpilast, kuid soovituslikult võiks see arv olla 30 (HTM soovitus).	Eesmärk ühe spetsialisti kohta vähem kui 38 õpilast.
6. Õpetajate ja tugispetsialistide kvalifikatsiooni on vastavus kehtestatud nõuetega	EHIS, Haridussilm	2017/18 õppeaastal töötas Võru maakonna õppeasutustes (koolieelses lasteasutuses, üldhariduskoolis, kutsekoolis) kokku 355 magistri- ja doktorikraadiga õpetajat (49,58%); bakalaureusekraadi tasemel oli 255 õpetajat (31,43%) ning alla bakalaureusekraadi 136 õpetajat (18,99%). Ligikaudu 16% haridusasutustes olemasolevatest tugispetsialistidest ei vasta kvalifikatsioonile või töötab tugispetsialistina, kuid mitte omal erialal (nt eripedagoog sotsiaalpedagoogina).	Suurendada kvalifikatsiooninõuetele vastavate õpetajate ja tugispetsialistide osakaalu 85%-ni.

7. Noorte õpetajate (alla 30-a) osakaal haridusasutustes maakonnas/Eestis	EHIS	2018: Võru maakonna õppeasutustes oli alla 30.a õpetajate osakaal 7% (47 õpetajat). Eestis oli sama näitaja 10% (2463 õpetajat).	Suurendada noorte õpetajate osakaalu Eesti keskmiseni.
Kestliku kogukonna valdkonna mõõdikud			
1. Mittetulundusühingute ja sihtasutuste arv (1000 elaniku kohta)	Statistikaamet	2017: Vabaühenduste arv Võru maakonnas 1000 elaniku kohta oli 21.	Keskmise taseme hoidmine.
2. Kaasatuna tajumise osakaal	Uuring, SA Võrumaa Arenduskeskus	Algtase fikseerimata.	Kaasatuse kasv.
3. Aktiivsete külaühenduste, MTÜde (rahataotlejad, lepingulised partnerid) arv. KOV aastaste lepingute arv.	Uuring, SA Võrumaa Arenduskeskus	Algtase fikseerimata.	Sama taseme hoidmine, strateegiliste partnerite arvu kasv, toetussumma kasv vastavuses valla eelarve kasvuga.
4. Kiire internetivõrgu ehitamine	MKM ja Elektrilevi AS, Eesti Andmesidevõrgu AS	Sooviavaldused	Riigi toel loodavad täiendavad ühendused kuni 1600
5. Tolmuvaba kattega teede %	MKM	Algtase: riigi maanteedest 46% ja kohalikest teedest u 90%.	Viia tolmuvaba kattega teede osakaal 10 aastaga Eesti keskmisele tasemele.
Majandusvaldkonna mõõdikud			
1. Keskmine palgatase	Statistikaamet	2017: 999 eurot, 82% Eesti keskmisest.	Vahe vähendamine aastas 0,5%.
2. SKT elaniku kohta	Statistikaamet	2016: SKT elaniku kohta oli 8 473 eurot; Eesti keskmine 16 035 eurot.	Vahe Eesti keskmisega väheneb 1 protsendipunkt aastas.

3. Ettevõtlusaktiivsus	Statistikaamet	2016: Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 1000 elaniku kohta oli 52; Eesti keskmine oli 76.	Võru maakonna majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 1000 elaniku kohta on vähemalt 58.
4. Ettevõtlusklastrite arv	Võrumaa Arenduskeskus	2018: Puiduklaster, toiduklaster ja turismiklaster.	Aastaks 2022. on lisandunud 2 piirkondlikku ettevõtete klastrit või ühendust.
5. Starditoetuse kasutamine	EAS	2018: Ei olnud ühtegi starditoetuse kasutajat.	Starditoetust saab vähemalt 3 Võru maakonna ettevõtet aastas.
6. Turismi külastuste arv	Statistikaamet	2017: Ööbimiste arv Võru maakonnas oli 112 888 (märkus: andmed enne haldusreformi).	Ööbimiste arv Võru maakonna majutusasutustes aastal 2022 on 200 000.
7. Võru maakonna avaliku sektori toiduhangetes maheda ja kohaliku toidu kriteeriumi kasutamine.	SA Võrumaa Arenduskeskus	Algtase fikseerimata.	3 hanget aastas
Kultuuri ja eripära valdkonna mõõdikud			
1. Piirkonna märkide tuntus ja kasutamine	Uuring, SA Võrumaa Arenduskeskus	Algtase fikseerimata.	Piirkonna märkide tuntuse ja kasutuse kasv.
2. Keelepruukimise uuring	Rahvaloendus, uuring	Tase 2011: Võro Keele kõnelejate arv 75000; seto keele kõnelejate arv 12500. Uusi uuringuid pole tehtud, tase sama mis rahvaloendusel saadi.	Kõnelejate arvu hoidmine.
3. Võro ja setokeelsete väljaannete arv	Võro Instituut, Seto Instituut, Setomaa Liit	Tase 2018: Võrokeelsed erinevad väljaanded 11; setokeelseid väljaandeid 6.	Väljaannete arvu hoidmine.

4. Kultuuri ja eripära tundide arv koolides ja lasteaedades	Võro Instituut, Seto Instituut, Setomaa Liit	2018: 17 Vana-Võromaa lasteaias tegutseb 21 võrukeelset keelepessa rühma, kokku 450 last. Võrukeelne on 1 päev nädalas. 12 Vana-Võromaa koolis on 36 õpperühma, kokku 560 last, aasta jooksul anti 1556 võrukeelset tundi. Kooliti on õppe maht ja meetodid erinevad. Setomaa vallas on seto keele ja kultuuri õppe koordinaator, kes organiseerib seto keele ja kultuuri õpet Setomaa valla koolides. Õpe toimub pärimusõppe ainekava järgi, tunnid toimuvad üks kord nädalas igas kooliastmes. Lisaks on kolme õppeaine – ajaloo, käsitöö ja muusikaõpetuse – ainekavasse integreeritud seto keele ja kultuuri õpe. Koole 3, õpilasi 180. 79 õpilast käib pärimusõppe tundides (sh 6 last Misso koolist). Lasteaedade arv 4, lapsi kokku 90. Seto keelt tutvustatakse kõigis lasteaedades vähemalt üks kord nädalas lõimituna erinevatesse tegevustesse.	Võru maakonna lasteaedades toimivad keelepesarühmad. Koolides jätkub võro- ja setokeelne õpe.
5. Huvikoolide ja huviõppes osalejate arv	Statistikaamet	Õppeaastal 2017/2018 on Võru maakonnas kokku 15 huvikooli, kus õppis 2 475 õppurit 93 õppekaval.	Sama taseme jätkumine.
6. Kultuurikollektiivide arv, juhendajate arv ja osalejate arv	Rahvakultuurikeskuse andmebaas	Seisuga 31. detsember 2018: Kultuurikollektiive 347 Kultuurikollektiivide juhendajaid 250 Organisatsioonid (mille all kollektiivid tegutsevad) 218 Kultuurikollektiivides osalejad 8400	Sama taseme jätkumine.
7. Võru maakonna laulu ja tantsupeol osalenud kollektiivide arv	SA Võrumaa Arenduskeskus	2018: Osales 78 kollektiivi.	Sama taseme jätkumine.
8. UMA Pido kooride ja Seto Kuningriigi päeval osalenud leelokooride arv	Võro Selts ja Setomaa vald	2018: Uma Pidos 2018 osalenud kooride arv 172; Seto Kuningriik osalenud leelokooride arv 20.	Sama taseme jätkumine.

Maine valdkonna mõõdikud			
1. Maakonna maine näitaja	Omnibuss uuring; SA Võrumaa Arenduskeskus	Algtase fikseerimata.	Maakonna maine tõus.
2. Positiivsete meediakajastuste arv	Koostöö ülikoolidega, SA Võrumaa Arenduskeskus	Algtase fikseerimata.	Positiivsete meediakajastuste arvu tõus.
3. Rändesaldo	Statistikaamet	2017: Rändesaldo -77.	Sisse- ja väljaränne on tasakaalus.